

EN SKOGSDJEFVULS VINDLANDE VÄG

Affärsmannen och stordonatorn
Erik Johan Längman (1799-1863)
av Jouni Yrjänä

EN SKOGSDJEFVULS VINDLANDE VÄG

Affärsmannen och stordonatorn
Erik Johan Längman (1799-1863)
av Jouni Yrjänä

EN SKOGSDJEFVULS VINDLANDE VÄG

Affärsmannen och stordonatorn Erik Johan Längman (1799-1863)

© Jouni Yrjänä

Översättning: Lasse Zilliacus

Redaktör: Margaretha Falk

Formgivning: Espmark & Espmark

Tryck: TMG, Stockholm 2013

ISBN 978-91-637-4186-9

Innehåll

Förord	5
Inledning	17
<i>Den sista resan</i>	17
<i>Industriman och föregångsman med rörligt intellekt</i>	21
En kramhandlares återkommande öde	27
<i>Bonde, köpman, kyrkoherde – och köpman</i>	27
<i>Bodbetjänt hos köpman Stjernberg i Borgå</i>	31
<i>I Sederholms hus i Helsingfors</i>	34
<i>Kors och tvärs över Östersjön</i>	40
<i>Konkursen</i>	45
Brukspatron i Varkaus	51
<i>Masugn – en stor felinvestering</i>	51
<i>Granne med ett kanalbygge</i>	57
<i>Ett tillhåll för fördärv och dryckenskap?</i>	62
<i>Den bästa sågen i Saimenbygden</i>	65
<i>”I all vänlighet och med bästa öfverläggning”</i>	70
<i>Ummeljoki – förutsättningar för innovation</i>	72
<i>Det oundvikliga avskedet</i>	80

Sågentreprenören	85
<i>Sågturbulens</i>	85
<i>Den resande mecenaten</i>	92
<i>En örfil vid ramsågen</i>	98
<i>Skogsdjefvul med fyra sågar</i>	103
<i>”Inre medvetande om sig sjelf”</i>	112
<i>”Gräsligen börjat ock grasserat med skogarne högt upp i de öfre landsorterne”</i>	116
<i>Krimkrigets efterverkningar</i>	122
<i>”För att vinna fred, hvila och hälsan”</i>	125
 En industriman söker sin svunna själsfrid	 133
<i>Tändsticksfabrikens aktieemission</i>	133
<i>”Få män räknar lika noggrant som Dresser”</i>	137
<i>Ångsåg!</i>	139
<i>Hamburg, Bad Gastein, London</i>	142
<i>”Jag will icke hafva med Wrede det ringaste att skaffa”</i>	145
<i>I färd med att grunda en shoddyfabrik</i>	152
<i>I Nizhnij Novgorod</i>	156
<i>Malmö Konst-Ull Fabrik</i>	159
<i>”För min del såg jag gärna att hafva eder närmare ”</i>	162
<i>Tacksamhetsskulden</i>	167
 Personregister	 174

Förord

Namnet Erik Johan Längman åtnjuter i dag ett mycket gott anseende. Det förbinds med den stora donation för främst kulturella ändamål som han gjorde till Sveriges och Finlands folk vid sin död 1863. Många känner väl också till att han var en av den finländska sågverksindustrins pionjärer vid mitten av 1800-talet. Men en gång var namnet omstritt. En konkurrent i skogen lär ha förklarat att den som ville driva en såg hade ”att välja mellan att antingen vara en hederlig man eller förvalta en såg med framgång”; dock kunde han lika gärna ha avsett sig själv. Ännu Eric von Born citerade 1968, apropå Längman, Andrew Carnegies ord om att den som dör rik ofta dör vanärad, och att var och en bland Amerikas miljonärer nog måste medge att han en eller annan gång åtminstone med rockärmen snuddat vid fängelsemuren. Men von Born använder inte citatet för att nedvärdera Längman utan för att sätta in honom i hans tid, i ett system där ständiga processer med konkurrenter och ibland konflikter med myndigheterna var regel, inte undantag.

Det har i olika sammanhang skrivits om Längman genom åren, men först 2009 tecknades hans verksamhet grundligt i en doktorsavhandling, framlagd av Jouni Yrjänä i ämnet Finlands och Nordens historia vid Helsingfors universitet. Den har titeln

Metsäpirulainen. Liikemies Erik Johan Längman (1799-1863) talousjärjestelmän murroksessa (i översättning: Skogsdjävulen. Affärsmannen Erik Johan Längman i det ekonomiska systemets omvandling) och riktar främst in sig på hans skogsindustriella insatser. Men där finns också ett rikt biografiskt stoff.

Eftersom alla inte behärskar finska har nämnden för Stiftelsen Längmanska kulturfonden i Sverige bett Yrjänä att för fondens räkning göra ett populariserande sammandrag av avhandlingen, för översättning till svenska. Resultatet är föreliggande skrift, som svarar mot ett länge känt behov, inte minst bland dem som sökt eller fått bidrag ur fonden, att på ett lättillgängligt sätt få veta mer om den finländske stordonatorn. Titeln, som nu fått lydelsen ”En skogsdjefvuls vindlande väg”, syftar återigen på det rykte att vara en alltför förslagen affärs- och industriman som omgav Längman. Den som hittade på tillmälet var en av hans motståndare på den statliga sidan, senatens mäktige finanschef Lars Gabriel von Haartman, som gjorde allt för att skydda kronoskogarna från avverkning. I valet av tillmäle låg det dock något av humor och motvillig beundran; betydligt hårdare tag visade von Haartman mot en annan sågverksägare, som olovligen exploaterade kronans skogar.

I ett nötskal ger detta en föreställning om det huvudproblem som mötte sågnäringens pionjärer. Statens företrädare betraktade de timmerhungeriga sågarna som ett hot mot Finlands skogsråvara och ville värna kronoskogarnas egenskap av resurs som borde bevaras. Det blev därför oupphörliga tvister om vilka kvoter för av-

verkning – s k privilegier – som kunde beviljas. Men pionjärerna för skogsindustrin såg sakerna på ett annat sätt. De anade att den snart skulle bli en av landets nationalekonomiskt viktigaste näringsgrenar. Visst förekom skövling i jakten på snabba vinster, men Längman strävade efter långsiktighet. Därför ville han få till stånd en organiserad skogsvård, som skulle öka, inte minska, skogens produktivitet. Genom att utnyttja landets sjösystem och vattenvägar arbetade han också på att organisera så långa sammanhängande flottningsleder som möjligt. Yrjänä betecknar denna insats som en av de stora innovationerna i landets ekonomiska historia och skildrar Längman som den finländska såghanterings främsta expert vid seklets mitt, kunnig på allt från virkesanskaffning till marknadsföring av den slutliga produkten. Först på 1870-talet skulle näringen få sitt genombrott och inte längre motarbetas, men då var Längman borta.

Längmans mångåriga bekantskap med filosofen och politikern Johan Vilhelm Snellman är intressant. Snellman ivrade vid denna tid för liberala reformer och delade Längmans åsikt att staten borde ändra sin restriktiva skogspolitik och i stället inse skogens möjligheter att bli en källa för nationens välbefinnande. På Längmans bekostnad reste de tillsammans utomlands 1847 för att studera skogsvård, främst i Tyskland. De fortsatte till England, där Längman tack vare landets växande import av finländska sågvaror hade viktiga affärskontakter. Längman, som i likhet med Snellman var svenskspråkig men också hjälpligt lärt sig finska, stödde till att börja med den senares finskhetssträvanden. Yrjänä visar

att Längman, när Finska litteratursällskapet i början av 1850-talet fick ekonomiska svårigheter till följd av myndigheternas motstånd, anslöt sig som stödjande medlem och betalade 100 silverrubel i avgift. Men då Snellmans fennomanska linje mot slutet av decenniet drevs allt hårdare och krävde Finlands fullständiga frigörelse från det svenska tycks Längman inte ha velat följa med längre. Yrjänä ställer frågan om det intensifierade förfinskningskravet möjligen kan ha varit orsaken till att Sverige fick en större andel av donationen än Finland, men något säkert besked om proportioneringen har inte gått att få.

I den nu föreliggande skriften får vi ett koncentrat av Längmans liv och verksamhet. Hans första framträdande som affärsman och djärv spekulant, i Helsingfors, slutade med konkursansökan 1828, och den slutliga domen från senatens rättsavdelning kom 1832. Han sattes till och med i husarrest och måste fly för att undkomma sina långgivare. Det blev Längmans dyra lärpengar. Men i slutet av 1834 förvärvade han tillsammans med en kompanjon Varkaus bruk i Kuopio län. Där hade han förhoppningar om att skapa ett stort industriellt centrum. Råvaran – sjömalmen – var dock av dålig kvalitet, och 1847 upplöstes bolaget. Men till bruket hörde Ummeljoki såg vid Kymmene älv långt söderut i landet. Längman hade i början av 40-talet förvandlat sågen till en mycket inbringande anläggning, vars förutsättning var de mycket långa flottningsleder han organiserade. Vid uppgörelsen 1847 behöll han sin andel i sågen och flyttade nu från Varkaus till godset Parpula i Ummeljoki by. Härifrån utvecklade han också sin omfattande och stundom

problemfyllda entreprenörsverksamhet inom skogsindustrin runt om i landet.

Mot slutet av 1850-talet tycks han ha fått nog och började avveckla dessa affärer för att i stället söka andra investeringsobjekt. 1858 lämnade han Ummeljoki, levde på resande fot, bodde på hotell och vistades en tid i England där han drev en process mot en av sina trävaruagenter. Han engagerade sig också i tändsticksfabriken i Björneborg och besökte Ryssland. 1862 bosatte han sig i Malmö där han grundat en textilfabrik med yllelump som råvara. 1863 avled han, som nämnts, i Helsingfors.

Yrjänä låter läsaren följa Längman tätt i spåren längs hans vindlande vägar. Detaljerat rekonstruerar han de invecklade turerna och tecknar sakligt och utan panegyrik porträttet av en företagare som med seg energi övervinner hindren. Ungdomsårens oförskräckta risktagande i Helsingfors byts av naturliga skäl mot ett mera realistiskt kalkylerande, men lusten att våga det oprövade och det nya minskade inte. I fråga om tyngdpunkten i hans verksamhet, skogsindustrin, kunde man att döma av de många rättsliga tvisterna lätt dra slutsatsen att det mest handlade om att göra affärer för affärernas egen skull eller att överlista konkurrenterna. Men då är det viktigt att inse att han styrdes av visioner – visioner om en bättre framtid för landet. Betonandet av långsiktighet är ett inslag i detta, och det torde ha varit det som lockade nationalisten Snellman.

I boken ges också glimtar av Längman som person. Han framträder som en sträng, patriarkalisk arbetsledare, lojal mot sina när-

maste medarbetare. Några finner honom originell, gåtfull och bisarr, andra kallar honom bråkstake, hård, hänsynslös. Men sina besökare tog han emot med stor gästfrihet, och han kunde vara en intagande men i längden ansträngande sällskapsmänniska. Inför utlandsresan 1847 undrade man hur Snellman skulle stå ut med att dagligen vara tillsammans med Längman. Snellman svarade att det inte bekymrade honom, ty Längman gjorde ”bra saker”.

Beskyllningen för hänsynslöshet bör vägas mot hans benägenhet att frikostigt ge bidrag till insatser som han fann angelägna. Han gynnade framför allt skolor, däribland Kuopios första folkskola för flickor, som också var landets första finskspråkiga folkskola. Under nödåret 1862 deltog han aktivt i kampen mot hungersnöden. Här avslöjar sig den blivande stordonatorn, ty just sådana områden skulle han i sitt testamente nämna som särskilt värda att stödja. Det vittnar både om hans framtidsinriktade folkbildarideal och hans humanitära och samhällseliga intressen.

Bitvis har Jouni Yrjänäs skrift blivit en ganska brokig krönika. Den berättar också om ett viktigt skede i Finlands historia, då olika krafter samlades för att leda landet vidare mot industrialiseringen, här på skogshanterings område. Ett stort persongalleri möter läsaren.

Det kan sägas att Jouni Yrjänä med sin forskning har avmytologiserat Längman, suddat ut de demoniska drag som så ofta tillvitats honom och placerat honom i en rättvis dager.

Men ändå! Utan de okonventionella metoder han tvivelsutan emellanåt använde sig av, och utan den skrupelfrihet han i san-

ningens namn visade många gånger, skulle han kanske aldrig lyckats hopbrinka den väldiga förmögenhet, som kommit eftervärliden till så mycket nytta. Det kan man inte bortse från.

Det anses också, med fog, att Längmans personliga förhållanden spelade en avgörande roll för att förmögenheten kunde hållas samman. Han var ungtkarl och hade följaktligen ingen familj som den kunde ha skingrats på. Det enda avsteget var den livränta han testamenterade till sin hushållerska och de legat han gav till hennes två barn, som också var hans gudbarn; enligt Yrjänä kan han möjligen ha varit far till barnen, men därom finns inga besked.

TESTAMENTET

Testamentet är skrivet i London och undertecknat den 20 december 1859. Det öppnades efter hans död och tillkännagavs för allmänheten 1864. Behållningen uppgick till 320 000 silverrubel. Yrjänä påpekar att beräkningen var Längmans egen, men summan växte snart till den uppgivna. Enligt en uppskattning gjord 1998 motsvarade donationen i dåvarande penningvärde minst 150 miljoner mark, eller omkring 200 miljoner kronor, ett för sin tid enormt belopp.

För fördelningen mellan Finlands och Sveriges ”alla stånd och folkklasser” bestäms följande. Sedan förmögenheten först förräntats till 450 000 silverrubel, skulle beloppet skiftas så, att donationen till Finlands folk skulle utgöra 155 000 silverrubel och donationen till Sveriges folk 295 000 silverrubel. I runda tal betyder det att Sverige fick två tredjedelar och Finland en tredjedel.

Förmögenheten skulle delas i olika fonder som skulle växa tills de uppnått ett av Längman fastställt, mycket högt belopp. Först då fick de tas i bruk.

Finlands del skulle bestå av en A-fond och en B-fond, och Sveriges av en A-fond, en B-fond och en C-fond. A-fonderna skulle användas för kommunala och sociala ändamål och till stöd för näringarna, B-fonderna för att stödja vetenskaper och sköna konster, litterära arbeten och ”skrifters gratisutdelning till allmog”. Den för Sverige avsedda C-fonden skulle användas till den svenska penningkursens ”upphjälpande”.

Hur omfattande Längman tänkt sig medlens användning framgår av hans synnerligen detaljerade föreskrifter för Finlands A-fond. De avspeglar tydligt de iakttagelser han gjort under sina många och ofta strapatsrika resor tvärs genom Finland på väg till och från de olika såg- och flottningsprojekt han engagerade sig i. För fonden specificerar han angelägna kommunala behov som stöd till mönstergårdar för jordbruk och skog, folkskolor, jordgummor, läkare, anskaffning av läkemedel och bidrag till sjuka, fattiga och orkeslösa ur stånd att arbeta. Till hjälp för den ”bättre klassens” nödlidande föreslår han sparbanker och understöd till oäkta och därför skyddslösa barn.

Bland sociala och näringsbefrämjande ändamål nämns stöd under hunger-, missväxt- och farsotsår och vid översvämningar, jordskred och hagelskurar, bidrag till bergverk, torrläggning av sankmark, förbättrande av landsvägar och kommunikationer, sjöfart, handel, industri och slöjd, byggande av järnvägar, kanaler

och ”andra allmänt nyttiga företag.” Också inrättandet av en livräntefond föreslås.

Liknande föreskrifter gäller för den svenska A-fonden.

I Finland (här åberopas en artikel av Ragnar Mannil i Vasabladet den 23/5 1999 med anledning av 200-årsminnet av Längmans födelse) blev det möjligt att börja utdelning ur B-fonden 1877, men först 1950 kunde riksdagen besluta att också A-fonden skulle tas i bruk. Dessvärre hade Finlands andel av den Längmanska donationen, som förvaltats av Finlands bank, holkats ur under åren till följd av inflation och brist på aktiv placeringspolitik. När riksdagen 1985 beslöt att förmögenheten skulle föras över till Finska Kulturfonden hade fondernas sammanlagda bokföringsvärde sjunkit till bara cirka 5 miljoner mark. Men i Kulturfondens förvaltning har de åter börjat växa.

I Sverige dröjde det till 1918 innan det blev aktuellt att börja använda en del av Längmans donation. Då beslöt riksdagen att B-fonden för kulturella ändamål skulle tas i bruk. Man hade tolkat donatorns önskan så, att fyra områden skulle gynnas: humaniora inklusive teologi och juridik, naturvetenskap, konst och litteratur samt folkbildning. Regeringen bestämde att fonden skulle kallas Längmanska kulturfonden och fastställde stadgarna. Enligt dessa skall fondens nämnd bestå av fem ledamöter. Kanslern för rikets universitet skall vara självskriven ordförande, och de övriga fyra ledamöterna skall företräda de fyra nämnda områdena och utses av regeringen på förslag av sakkunniga. Utdelning ur fonden skedde första gången 1919.

1951 konstaterades att de uppgifter som C-fonden för den svenska kursens upphjälpande avsågs för redan var tillgodosedda på andra vägar. I stället överfördes, efter permutation, medlen ur den till B-fonden. A-fonden togs i bruk 1955 som företagsfond, numera förvaltat av länsstyrelsen i Luleå med landshövdingen som ordförande.

Stadgarna för B-fonden är med vissa smärre undantag oförändrade sedan 1918. Universitetskanslern är självskriven ordförande medan de fyra övriga ledamöterna inte längre tillsätts av regeringen utan av Kungl. Vitterhetsakademien (humaniora etc.), Kungl. Vetenskapsakademien (naturvetenskap), Kulturrådet (konst och litteratur) och Folkbildningsrådet. Fondens namn är Stiftelsen Längmanska kulturfonden. Administrationen sköts av fondens sekreterare.

Stiftelsens marknadsvärde är i dag cirka 300 miljoner kr. Varje år utgår bidrag till sökande efter prövning och godkännande av nämnden. Därtill väljer fonden årligen sedan 1996 på eget initiativ mottagaren av ett särskilt kulturpris. Sedan 1952 utdelas dessutom varje år stipendier till finlandssvenska författare på förslag av Finlands svenska författareförening. Från och med 1995 sker utdelningen vid en ceremoni och mottagning på svenska ambassaden i Helsingfors. Det ger nämnden för Stiftelsen Längmanska kulturfonden tillfälle att mera konkret uttrycka sin tacksamhet gentemot välgöraren på andra sidan havet och understryka den samhörighet mellan Sverige och Finland, för vilken Längmans donation är en symbol.

Vid 200-årsjubileet 1999 stod Borgå stad värd för ceremonin, och i Helsingfors var Riksarkivet och Finlands Bank värdar för firandet.

Bo Grandien

professor, nämndledamot, klassen för humaniora

Inledning

DEN SISTA RESAN

Den 64-årige ungarlen Erik Johan Längman, affärsman från Finland ömkade sig: "Jag kan ej så beskriva, huru mitt hufvud värker då jag skall tänka och skrifva, det är så utnött, som en trasa". Hans hörsel hade försvagats och inte heller hans utomordentliga minne gjorde tjänst som förut. Han hade fört ett nomadiserande liv utan fast bostad i fem år, det senaste halvåret i Malmö, och försökt lösgöra sig från sina affärsbestyr, men arbetsbördan var fortfarande tung. Särskilt tyngdes han av en felinvestering några år tidigare i Malmö Konst-Ull Fabrik, som för all framtid tycktes binda hans öde till Skåne. I juli 1863 bjöd Längman sina närmaste underlydande på en avskedsmiddag på malmöhotellet Swea där han logerade. På plats fanns också den engelske tolk som assisterade honom i den "ewiga" rättsprocessen mot trävaruagenten Henry Dresser i London.

Längman hade skapat en anseelig förmögenhet med hjälp av sin sågverksrörelse i Finland, dit han nu än en gång måste återvända. I Åbo hamn möttes han som överenskommet av sin långvarige och pålitlige skogsprincipal, köpmannen Gustaf Koskelin i dennes åkdon. Männen hade inte setts på närmare ett år och medan karran rullade utbytte man nyheter. Tonen bör emellertid ha varit en smula reserverad i spåren efter föregående vinters brevväxling.

Det första resmålet var Björneborg där Längman deltog i ett styrelsesammanträde på den lokala tändsticksfabriken. Fabriken grundare Hampus Julius Oldenburg gömde sig för ögonblicket för sina kreditorer i Sankt Petersburg och hans främste finansiär, konsul Conrad Hernmarck hade samma vinter överraskande avlidit bara 44 år gammal. Längman hade betydande intressen att bevaka i de trassliga turerna kring tändsticksfabrikens förflutna. Från Björneborg gick färden vidare till bomullsfabriken i Forssa, som på grund av bomullsbristen i det amerikanska inbördeskrigets spår fått svåra likviditetsproblem. Längman, som krävde fabriken huvudägare Axel Wilhelm Wahren på amorteringar och räntor, var ingen välsedd gäst i Forssa.

Koskelin bodde med sin familj i mellersta Finland söder om staden Jyväskylä, där Längman under gångna år tillbringat långa perioder. Så även nu. Han stannade hos familjen – och hos sina gudbarn – under flera veckor. Det blev gott om tid att reda ut inbördes mellanhavanden och under denna tid uppsöktes Längman av diverse personer som ville klara upp sina ärenden och skulder, bland dem mångsysslaren och apotekaren Christian Hobin, eftersom dennes försök att efterlikna Längmans innovativa skogsaffärer fått ödesdigra följder.

I september styrde Längman kosan mot Viborg vars medeltida stadscentrum, fästningen, fortfarande dominerades av borgare med tyskt ursprung. Grosshandlaren och industrimannen Paul Wahl hade i mitten av 1830-talet med både pengar och förtroende i praktiken räddat Längman ur knipan efter en konkurs. Senare

hade de klarat upp sina kontroverser under flera år av rättegångar och de gamla tvisterna var redan bilagda. Nu skulle man bara slipa till de sista detaljerna inför ett avslut på en inbördes affärssuppgörelse – timmerleveranserna till sågverken i Ummeljoki och Muurame.

Till Helsingfors färdades Längman sedan i ångbåt och angjorde även Fredrikshamn och Lovisa, städer genom vilka han på 1850-talet hade skeppat det prisade sågvirket från Ummeljoki till England, Holland och Frankrike. I skärgårdens sköte låg också Borgå, där köpmanshuset som hans far hade uppfört i seklets början stod i ett hörn av torget. Längmans band till födelsestaden hade emellertid brutits decennier tidigare. I Helsingfors hittade Längman ett ledigt rum på Kleinehs hotell i utkanten av Salutorget. I andra ändan av den korta Katarinagatan, i hörnet av Senatstorget, hade han under några år på 1820-talet drivit en kramhandel. Handelsmannakarriären hade slutat i en konfliktfylld konkurs och väckte alls inga trevliga minnen hos honom, även om han lärt sig leva med dem.

Sin livsgärning hade Längman huvudsakligen utträttat i ett slutet och byråkratiskt samhälle som ställde sig rent fientligt till såginindustrin. De allra senaste åren hade Finland emellertid öppnat sig på ett avgörande sätt. I september 1863 upphörde även formellt den period som kallades ”den långa politiska natten”. Då sammankallades ständerna i Helsingfors till den första lantdagen sedan 1809. Öppnandet förgylldes av den kejserliga bal som hölls på den föregående år invigda järnvägsstationen och till vilken Längman

Helsingfors salutorg, dekorerat inför kejsarbesöket i juli 1863. Med en språkförordning hade Alexander II kort dessförinnan proklamerat finskan som landets andra officiella språk, låt vara med en övergångstid om tjugo år. Välkomsthälsningen skrevs därför vid detta tillfälle på finska. *Bild Helsingfors Stadsmuseum.*

anlände i sällskap med sin affärsvän Carl Gustav Langéen. På balen träffade han talrika bekanta från sitt växlingsrika liv och många av dem visste också att uppskatta honom. Riksdagsmännen Carl Gustaf Bergstedt och Leon Candelin, bägge från Uleåborg, var hans kompanjoner i ett litet vattensågverk i övre Österbotten. Kronans skogspolitik upprörde sinnena särskilt i Uleåborgs län och även Längman väntade sig konstruktiva initiativ av lantdagen i det avseendet. På balen visade sig sannolikt också nye chefen för senatens finansutskott Johan Vilhelm Snellman, som på 1840-talet hade samarbetat med Längman om en liberalare sågpolitik. Längman hade i början understött Snellman i egenskap av självskriven ledar-

gestalt för den finsknationella väckelserörelsen, men mot slutet av 1850-talet, då rörelsen söndrats av inre schismer, gick hans sympatier i andra riktningar.

I Helsingfors samlades alla fordringsägarna i Hernmarcks dödsbo till ett möte. I detta tänkte Längman delta, varefter hans avsikt var att åka till Karlsbad för en kur. I väntan på mötet försökte han sig på att ”andas italiensk luft ur en glasklocka på en klinik i Helsingfors” och på annan terapi som läkaren Otto Hjelt ordinerat honom. Fredagen den 16 oktober 1863 inledde Längman dagen på ett för honom typiskt sätt, nämligen genom att skriva ett affärsbrev med sin karaktäristiskt pregnanta handstil. I brevet berättade han för sin ”hedersbroder” – uppenbarligen för sin bankir Julius Dippell i Viborg – att han insjuknat och mistänkte att hans återresa till Sverige skulle komma att skjutas upp. Då han kände sig svag lade han sig på nytt till sängs, där han senare på dagen återfanns död.

INDUSTRIMAN OCH FÖREGÅNGSMAN MED RÖRLIGT INTELLEKT

Brukspatron Erik Johan Längman sänktes i sitt sista vilorum på Sandudds begravningsplats i Helsingfors. Under de följande månaderna kom hans namn att ristas in i den stora allmänhetens medvetande. Orsaken var den avlidnes testamente, undertecknat i december 1859 i London, varigenom han donerade sin förmögenhet till alla stånd och folkklasser i Finland och Sverige – till olika nyttiga ändamål samt för att understödja vetenskap, konst och

litterära verk jämte en gratisdistribution av sådana till allmogen.

Längman själv uppskattade sin kvarlåtenskap till 320 000 silverrubel. Den summan uppnådde arvets realiserade värde dock först efter mitten av 1870-talet. Längmans felbedömningar, liksom flera av hans gäldenärs konkurs i Finland, Sverige och England hade hunnit reducera förmögenheten. Tillgångarna var ändå för finländska förhållanden anmärkningsvärda. Med ovannämnda summa kunde man ha finansierat en tiondel av den år 1856 färdigbyggda Saima kanal, och av storfurstendömet Finlands blygsamma årsbudget motsvarade den en åttondel. För rikets högsta ämbetsmän, senatens vicetalmän, skulle kapitalet ha motsvarat 70 års lön.

I Sverige var Längman i praktiken okänd utanför en trång krets av affärsmän. I Finland visste man att han hörde hemma i sågindustrin, men som människa var han inte allmänt känd – och tidningarnas nekrologer kastade inget nytt ljus över den delen. Ändå lär det i Helsingfors kretsar ha sagts både ett och annat om honom. De första stipendierna ur hans donation hade redan delats ut i Finland, när den unge forskaren Ernst Gustaf Palmén i början av 1880-talet antog utmaningen att sammanställa en miniatyrbiografi över Längman. Hans far J Ph Palmén hade under boutredningen bevakat den svenska statens intressen fast han inte känt Längman personligen. Till E G Palméns umgängeskretsar hörde emellertid affärsmän i Helsingfors, vars affärsvänner eller föräldrar varit i kontakt med Längman. Från dessa utgångspunkter växte en mindre smickrande personbild fram: ”Två gånger

Erik Johan Längman donerade sin anse-
liga förmögenhet till alla "stånd och folk-
klasser" i Finland och Sverige. Finlands
riksdag lät trycka och binda in testamentet
några år efter Längmans död. Det hand-
skrivna originalet förvaras i dag hos Fin-
lands Bank. I Sverige återfinns en avskrift
av testamentet som bilaga till Kungl.
Maj:ts Nåd. Proposition Nr 293 1918.
Foto Jukka Uotila.

gjorde han konkurs men var en rik man när han dog. Tyvärr
måste man säga om honom att aktörens kvicka intellekt befanns
förenat med stor moralisk ligkiltighet." Han blev brännmärkt
som hänsynslös affärsman och den stämpeln förföljde envetet
Längman i urkunderna. När Palmén senare återvände till Läng-
man – då som professor i historia – lämnade han inte längre
några moraliska omdömen utan koncentrerade sig på att belysa
dennes obestridliga förtjänster som industriman.

Senare forskning om Längmans liv och livsverk¹ ger belägg för

¹ Yrjänä, Jouni, avhandling 2009 (se sid 173)

följande karakteristik av Längman. Utåt framstod han som en till irritation självmedveten människa, som dolde sina eventuella komplex under ett pösande skal av säkerhet. En narcissistisk traktan efter beröm var också helt uppenbar.

Längman nådde sin framgång den svåraste vägen, med seghet och flit – samt naturligtvis med affärsmannens påpassliga blick. Kanske hjälpte honom livets hårda skola att förstå svagare medmänniskor. Åtminstone i skogsaffärer höll han i motsats till många av sina efterträdare alltid ord mot bönderna. Med leverantörerna gjorde han upp detaljerade avtal som tålde granskning. Egna underlydande måste emellertid väl göra skäl för sin lön. 'Patron' lade sig i skenbara småsaker, ibland med fara för sin egen hälsa. Arbetsledarna växlade tidvis ofta, men hans anställda skogsförmän stannade i regel länge. Trofasta arbetstagare lönade han med patriarkalisk omsorg.

Längman vann affärsmännens tillit med sitt tal och taktfulla uppträdande, men i trångmål uppenbarades hans förmåga att skapa avtalsmässiga kryphål och att dra fördel av stelbenta rättsprocesser. Nöden hade ingen lag och Längmans affärsmannabana gav inte vinst förrän han var långt över fyrtio. Så formades bilden av en man för vilken pengar och profit var en blott alltför allvarlig syssla. Gräl med bolagspartners blev regel, inte undantag. Konkurrenterna framställde gärna Längman som en karikatyr av en borgarbracka. I faktisk affärsverksamhet, när det gällde att skapa substans, visade sig emellertid en annan sida: en arbetsam, långsiktig och vid behov samarbetskapabel företagare. Man erkände

allmänt Längman som sakkunnig i sågverksärenden, en som också frikostigt strödde råd omkring sig, bara de inte direkt hotade hans egna intressen. Han var inte en spekulant som sökte snabba vinster; han ledde noggrant varje moment av verksamheten, allt ifrån timmeranskaffning till försäljning av sågvaror, och blev en föregångsman som fick många efterföljare inom de ramar systemet möjliggjorde.

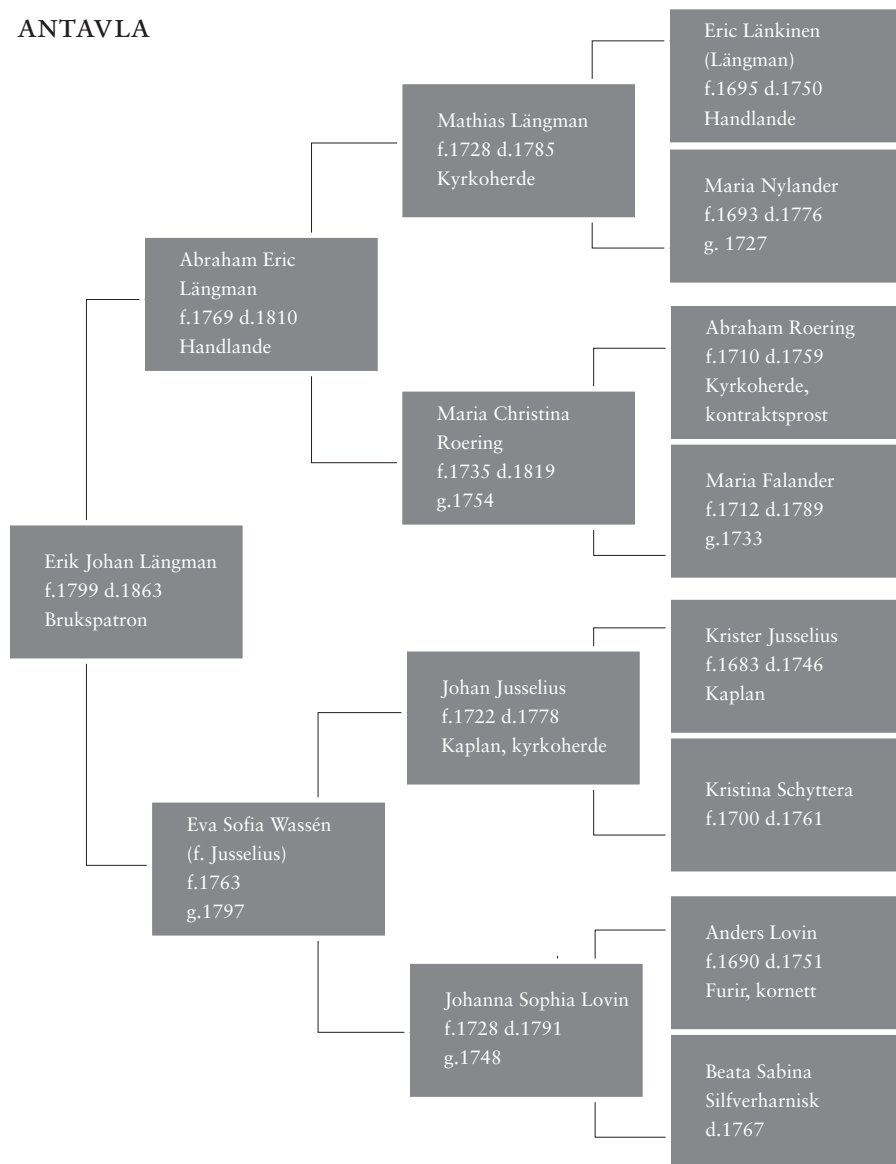
På Längmans tid hade sågnäringen i Finland en starkt politisk dimension. Kronan inte bara höll fast vid, utan rentav skärpte den gamla skogshushållningens kontrollsystem. De nationalekonomiska förlusterna blev ansevärda eftersom kronan hindrade en förnuftig förädling av landets viktigaste naturtillgång. Längman stödde öppet nationalfilosofen J V Snellman då denne ifrågasatte kronans skogspolitik och framkastade förslag till liberala reformer. Under omständigheter i vilka en dynamisk sågägare framstod som den statsstödda politikens värsta fiende kände furstendömet centralregering misstro mot Längman och kunde i somliga beslut vålla honom direkt förtret. Längmans beslut att ge upp sina sågar och flytta utomlands har tidigare setts mot bakgrund av dessa politiska faktorer. I själva verket hade besluten mera att göra med Längmans personliga livssituation och hälsa. Och i motsats till vad man trott upphörde inte Längmans affärsförbindelser med Finland i och med att han sålde sina sågar.

En kramhandlares återkommande öde

BONDE, KÖPMAN, KYRKOHERDE – OCH KÖPMAN

Erik Johan Längmans farfarsfar Eric Länkinen föddes på en bondgård i Revolax i norra Österbotten. Som näst äldste son prövade han under stora ofredens tid sin lycka som praktikant vid ett handelshus i Uleåborg. Senare tog han sig en hustru ur köpmannasläkten Nylander och grundade en egen rörelse i staden. I och med dess framgång försvenskade han sitt namn till Längman (Laengman). Vid sin död 1751 efterlämnade han ett ansenligt arv, innefattande andelar i skepp. Den äldre av sönerna, Mathias Längman, studerade redan teologi vid Åbo Akademi. Till en kyrklig karriär kan han ha lockats av sin mors morbrors föredöme, biskop Johan Nylander i Borgå. Längman fick emellertid inte de akademiska tjänster han sökte. Hans svärfar – dvs farmors far till E J Längman – kyrkoherden Abraham Roering i Lojo hade publicerat en avhandling samt översatt den svenska andliga skriften "Kärlekens måltid" till finska. När kung Adolf Fredrik bekantade sig med Helsingfors och Sveaborgs befästningsarbeten år 1752 hörde Roering till dem som presenterades för kungen. Roering dog efter lång tids sjukdom år 1759. Mathias Längman, som i egenskap av Roerings svärson vikarierat för honom under

ERIK JOHAN LÄNGMANS ANTAVLA

sjukdomstiden, gavs två fortsatta nådeår som predikant, men när val av kyrkoherde förrättades godkände inte församlingsborna någon av Roerings två kandiderande svärsöner. Mathias fick till slut en kyrkoherdetjänst 1769 i Loppis socken i södra Tavastland – ingalunda något drömprebende, i varje fall inte för en kyrkoman som värdesatte jordisk egendom.

Kyrkoherde Mathias Längman dog 1785. Änkan och två redan gifta döttrar bodde kvar i bygderna kring Loppis, medan den sextonårige Abraham Eric Längman fick plats som bodbetjänt hos den svenskfödde rådmannen Per Näslind i dennes handelsbod vid Rådhusstorget i Borgå. Den betrodde Näslind företrädde Borgå stad i riksdagen i Stockholm, utrustade fartyg som seglade på Medelhavet och var delägare i socker- och tobaksfabriker som grundats i Borgå. Längman etablerade sig 1797 som oberoende kramhandlare och gifte sig samma år med Eva Sofia Wassén, änka och sju år äldre än han själv. Hon var dotter till kaplanen Johan Jusselius i Loppis och därmed en gammal familjebekant till Längmans. Eva Sofia flyttade med sina två minderåriga döttrar till handelsfastigheten vid Ågatan i Borgå, och i detta hem föddes den 24 maj 1799 ett gossebarn som döptes till Erik Johan. Sin barndom tillbringade pojken dock i det köpmanskvarter som hans far efter sekelskiftet lät uppföra i hörnet av Rådhusstorget, Mellangatan och Ralingensgränd.

Det lilla Borgå med 2 000 invånare var känt för sitt biskopssäte, sin domkyrka och sitt högt ansedda gymnasium. I domkyrkan samlades om söndagarna turvis stadens svenskspråkiga och finsk-

språkiga landsförsamlingar. Abraham och Eva Sofia Längman hade vuxit upp i finsktalande bygder, men i Erik Johans barn-
domshem talades svenska. Pojken blev redan inom gårdens väg-
gar bekant med sin fars hyresgäster: med spiksmeden och
sadelmakaren, kusken och sjömannen, kvartersmästarens änka
och många andra. När Kungliga Nyländska brigadens dragonav-
delning förlades till Borgå inkvarterades två dragoner i Längmans
hus – med följderna att Erik Johans halvsyster Eva sommaren 1804
ingick äktenskap med den adlige fältväbeln Johan Taube och flyt-
tade till dennes fädernegård i Lappträsk. Inom loppet av några år
flyttade också den andra halvsystemen Lovisa. Erik Johan inledde
vid den tiden sin skolgång som privatelev för Eric Wilhelm Winter,
rektor vid Borgå pedagogium.

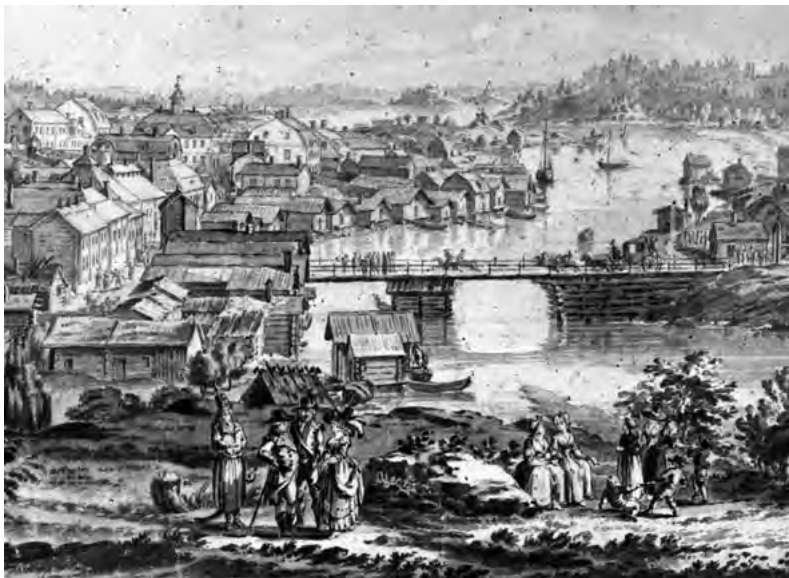
Abraham Längman köpte i Stockholm järn, tyger och salt samt
importerade vin och andra alkoholdrycker från Lybeck. I hem-
landet hade han förbindelser med Sveaborgs fästning och köp-
männen i Tammerfors. På det hela taget gick försäljningen
emellertid trögt och skulderna minskade inte. När ryska trupper
våren 1808 marscherade in i södra Finland förlorade Längman i
Lovisa över 200 tolfter gedigna bräder på stapel, som han inte
kunde sända ut på Östersjön. Därtill tog de ryska marketentare
som försörjde trupperna marknadsandelar även i Borgå, till de
skattebetalande borgarnas förtret. Men Längmans problem låg
djupare än så. I sina bästa dagar hade han anställt en bokhållare
och en bodbetjänt, men när kejsar Alexander I våren 1809 sam-
mankallade Borgå lantdag och två representanter för ständerna

inkvarterades i Längmans hem fick köpmannen inte längre själv råd med dräng eller ens med en piga. Den endast 40-årige Abraham dog i februari 1810 under en marknadsresa till Sysmä.

BODBETJÄNT HOS KÖPMAN STJERNBERG I BORGÅ

Det var tänkt att Erik Johan skulle fullfölja sin fars arbete. Därför hade man till gudfäder valt en skara borgåköpmän. Men av sex manliga gudfäder hade redan fyra hunnit avlida och av dem tre i ungefär Abrahams ålder. Av köpmannagudfäderna återstod endast den äldre Per Näslind.

Till förmyndare för Erik Johan utnämndes Abraham Längmans svåger, den äldre serjeanten Jacob Johan Lovin. I praktiken var det Lovins oäkta son, Adolf Fredrik Stjernberg, som tog hand om gossens angelägenheter. Stjernberg hade nämligen blivit praktikant i Näslinds affär just genom Abraham Längmans försorg. Den nyetablerade handelsmannen Stjernberg betalade Abrahams begravning och gossens skolgång, och i augusti 1812 räddade Stjernberg Eva Sofia Längmans personliga guld- och silverföremål från att konfiskeras. Hon hade försökt vidmakthålla sin mans företag efter dennes död men samtidigt skjutit upp bouppteckningen, och när de tyska och svenska kreditorerna till sist gjorde sig påminda befann sig änkan i svårt trångmål. Bouppteckningen visade att boets tillgångar nätt och jämnt översteg skulderna, men i och med att de osäkra fordringarna var omfattande blev Eva Sofias situation ohållbar. Hon ville nu överlåta all sin avlidne mans egendom på borgenärerna och lösa sig från allt ansvar. Rådsturen dömde henne till

Borgå vid tiden för Gustaf III:s krig 1789. E J Långmans far Abraham Långman tjänade då som bodbetjänt i Per Näslinds butik vid Rådhusorget. Rådhuset syns i bildens överkant som en ljus byggnad med torn. *Fredrik Adolf von Numers (1745–1792), Borgå sett från Borgbacken, 1789, tusch och sepialavering, detaljbild. Fotograf: Wilhelm Rapp, Stockholm. Ur Borgå museums samlingar.*

böter för att ha underlåtit att göra en bouppteckning men lämnade tills vidare konkursansökan oavgjord. Eva Sofia Långman hyrde en bostad hos en svarvare i kanten av Kramvarutorget. Som hyresgäst i Långmans handelshus installerade sig från senhösten 1812 en rysk skeppsfurnerare, Mathra Saitzoff, som senare ropade in fastigheten på en av borgenärerna föranstaltad auktion. Han byggde också om den på höjden till nuvarande två våningar.

I juli 1813 blev Erik Johan bodbetjänt hos den 30-årige köpmannen Stjernberg och samtidigt medlem av dennes familj. Lösningen var naturlig, på förhand uttänkt och uppenbart smärtfri. Hos Stjernberg arbetade redan som affärsbiträde dennes 17-årige halvbror Johan Fredric Lovin, alltså Erik Johans kusin. Stjernbergs handelshus låg i hörnet av Ågatan och Brobacken, på vägens högra sida sett från den gamla bron över Borgå å. På den stora tomten som sträckte sig ända till ån hade man förutom ett stort tvåvåningshus av trä uppfört ett antal mindre byggnader jämte bodar på stranden.

Per Näslands rörelse hade under årens lopp stagnerat och han hade råkat i besvärliga tvister med mäktiga familjer i Borgå. Hans son och Stjernbergs affärsvän Petter Näsling flyttade våren 1814 till Sankt Petersburg för att söka framgång i transitohandeln mellan Ryssland och Sverige. Napoleons fall gjorde dock snabbt slut på denna blomstrande handel. Petter Näsling återvände till sin fädernestad där hans firma förblev anspråkslös. Saitzoff, som organiserat stora transitoaffärer, flydde mot årtiondets slut från sina fordringsägare och arresterades slutligen i Sankt Petersburg. Stjernberg köpte kolonialvaror i Stockholm, men hans rörelse kom på glid och skulder började tynga även honom från början av 1816. När borgåborna följande år återupptog sina avbrutna handelsförbindelser med Lybeck beställde Stjernberg varor på kredit. Följande seglationssäsong skickade han sin galeas Lyckan till Lybeck, men inköpen underlättade inte hans nödläge. Hans skulder till handelsmännen i Lybeck och Amsterdam dryftades 1820 i

Åbo hovrätt, men Stjernberg räddades med pengar från handlaren Sven Anders Wathén, född i Borgå men verksam i Helsingfors.

E J Längman hade redan sju år betjänat kunder bakom Stjernbergs disk, levererat beställningar till dem, rapporterat om torgpriser till sin husbonde och skött allehanda löpande ärenden. Han hade varit med på marknads- och affärsresor, och genom Petter Näslind och hans yngre bröder kände han till Sankt Petersburg. Under sin husbondes överinseende lärde han sig hur man knöt handelsförbindelser i städerna runt Östersjön. Han var därtill bekant med bokföringskonstens hemligheter och de viktigaste handelsländernas valutor samt kunde skriva affärsbrev. Stjernberg intygade i maj 1820 att den unge mannen ”genom sin flit och idoghet varit mig till ett fullkomligt och nöjaktigt biträde, äfven äger han erforderligt kännedom å så väl in- som utrikeshandeln”. Stjernberg hade emellertid varken råd eller behov av att avlöna en andre bokhållare vid sidan av J F Lovin. Till Längmans lycka uppstod emellertid lägligt en vakans hos Wathén. I alla händelser hade Helsingfors troligen lockat den framåtsträvande ynglingen, ty där hamnade mången bodbetjänt och bokhållare från Borgå som inte kunde räkna med någon framtid i en ärvd firma.

I SEDERHOLMS HUS I HELSINGFORS

När Helsingfors 1812 upphöjdes till huvudstad i storfurstendömet Finland vände detta upp och ner på livet i den lilla garnisonsstaden. Man började bygga och utvidga staden enligt den stadsplan som J A Ehrenström gjort upp. Dess centrala del utgjor-

des av tysken C L Engels administrativa centrum i monumental empiristil. Senaten, Finlands Bank och de olika centrala ämbetsverken lockade åtskilliga tjänstemän till staden; enbart från den forna huvudstaden Åbo anlände de med familjer och tjänstefolk i tusental fram till 1820-talets början. Vinstutsikterna lockade också affärsidkare och hantverkare. Helsingfors finlandssvenska församling fördubblades på 1810-talet till över 7 000, och 1830 fanns där över 10 000 invånare. Även prägeln av garnisonsstad förstärktes; amiralitetet och dess örlogshamnar härskade på de befästa öarna kring Sveaborg. På Skatudden reste sig Petrovska infanteriregementets bombastiska kaserner, formgivna av Engel, och i den så kallade nyländska stadsdelen byggdes det för den bland finländare värvade Gardesbataljonen.

Handelsman S A Wathén var bara fem år äldre än sin nybakade bokhållare. Han hade på sin tid fått tjänst på sjökapten Gustaf Wilhelm Sundmans kontor i Helsingfors. Fem år senare hade han öppnat en affär på Storgatan, nuvarande Alexandersgatan. I köpmannahushållet ingick även hans tre yngre syskon samt brodern Mårthen som snart gick till sjöss – en jämnårig lekkamrat till Längman från barndomen i Borgå. I egenskap av Wathéns bokhållare återvände Längman på dennes uppdrag då och då till Borgå, där han också för egen räkning sålde färgämnen till lokala handelsmän och färgare. I juli 1823 ankrade i Helsingfors ett fartyg från Stockholm som till ”affärsbiträdet” Längman medförde färgämnen som vitriol, alun, rödmylla och krapp, men även vita kritor och slipstenar. Vid den tiden förberedde Längman redan sin

egen köpmannakarriär. I september beviljade Wathén honom ett rätt ansenligt lån för affärer i rom, och då husbonden senare på hösten konstaterade att biträdet skött sina uppgifter ”troget, ärligt och beskedligt” kunde handelsmannaförhör och övriga formaliteter följa. I januari 1824 erhöll Längman av magistraten borgarrätt till inrikes- och utrikeshandel. Hyresavtalet om de blivande affärslokalerna hade trätt i kraft redan i början av december.

Början av den uppåtgående handelsmannakarriären skuggades av en trist och ominös episod. När Längman våren 1824 inte återbetalade sitt lån stämde Wathén honom omedelbart inför rätta. Ett lån från en arbetsgivare till en nyetablerad handelsman innebar i allmänhet en välvillig gest, och vid behov anpassade man betalningsterminerna. Kämnärsrättens protokoll från denna tid avslöjar Wathén som stadens möjligen ettrigaste skuldindrivare. Orsaken till detta var föregående sommars konkursdomslut mot Stjernberg, varigenom denne hade befriats från sina kreditors tilläggskrav. Stjernberg hade från boet fått med sig endast sin familjs husgeråd, ytter- och sängkläder jämte en liten mängd kontanter. Som största fordringsägare blev Wathén det stjernbergska konkursboets förvaltare. Den mödosamma och förargliga förvaltningen påminde honom om hans egna felbedömningar. Bland gäldenärerna i konkursboet fanns också Abraham Längmans dödsbo, av vilket Wathén började kräva likvid för tio år gamla tillgodohavanden. Eva Sofia Längman hade i början av 1824 flyttat från Borgå till Helsingfors med sin ena dotter och dotterson. Sannolikt framförde Wathén sina krav ansikte mot ansikte innan han väckte sak i

I hörnet av Rådhusorget i Borgå lät Abraham Längman uppföra sitt handelshus i vilket Erik Johan Längman bodde fram till 1813. Under den följande ägarens tid fick huset sin nuvarande skepnad i två våningar. *Bild Museiverket Helsingfors.*

Borgå rådsturätt i november 1824. Banden mellan Längman och Wathén hade vid det laget brutits fullständigt och definitivt.

Längmans bod låg i hörnet av Stortorget i det år 1757 färdigbyggda Sederholmska huset, numera känt som det äldsta bevarade stenhuset i Helsingfors innerstad. Av husets ägare, handelsman C J Sundberg, hade Längman på andra våningen hyrt fyra intill varandra liggande uppvärmningsbara rum åt sig själv, sina släktingar och sitt tjänstefolk. För drängar och körkarlar reserverades ett gemensamt rum. Butikslokalen låg i gatuplanet och

E J Längmans affär var belägen i det Sederholmska huset i Senatstorgets hörn (t.v. i bilden). Huset som byggdes 1757 är den äldsta bevarade stenbyggnaden i Helsingfors stadskärna. Längre bort till vänster syns öar som ingick i befästningarna på Sveaborg. *Fotograf Eugen Hoffers 1867. Helsingfors Stadsmuseum.*

mot gården låg lagerutrymmen och ekonomibyggnader. Till bostaden kom man över innergården, men till boden steg man in direkt från hörnet Katarinagatan-Storgatan. Längman svarade också för gaturenhållningen från Remanderska husets hörn ända till portgången på Katarinagatans sida. Till valet av affärslokal bidrog gynnsamt att Längman samarbetade med och blev vän med den köpmannakrets till vilken hörde den en gång så mäktiga Sederholmska släktens siste handelsman G A Sederholm och den i hans tjänst upplärde G A Wickman.

Stortorget – avsevärt mindre än det nuvarande Senatstorget –

var stadens centrala torg. I väster begränsades det ännu några år av Ulrika Eleonora kyrka och i norr av rådhuset, i vars källare Cajsa Wahllund drev sin populära biljardrestaurang. Vid torgets södra kant bodde generalguvernör Arsenij Zakrevski, som bevakade kejsarens intressen i Finland, jämte hans stab. På östra sidan hade man nyss fullbordat den pompösa senatsborgen, där även det Sederholmska husets tidigare hyresgäst Finlands Bank tilldelats utrymmen. Bara den smala Katarinagatan skilde Längmans affär från generalguvernörens residens. Mellan senaten och affären löpte den något bredare Storgatan.

Om skillnaden i storlek mellan Borgå med övervägande trähus och den växande stenstaden Helsingfors vittnade också det faktum att tre års hyra för E J Längmans affärslokal översteg värdet av faderns handelsfastighet i bouppteckningen efter denne. Sonen ämnade verkligen överträffa sin far – och det snabbt. Han trodde på köpkraften hos huvudstadens tjänstemän. Från försommaren 1824 dignade hyllorna av färska varor. I kramhandeln – äldre beteckning på bod med minuthandel – såldes snart allt möjligt: exotiska kryddor och alkoholdrycker, mat, tobak, tyger, kläder och byggvaror. Som kunder lockade butiken till sig bl.a. officerare samt senatens och framför allt generalguvernörskansliets tjänstemän. Räkenskaperna från det första året uppvisade en mindre förlust, vilket i själva verket kunde tolkas som ett uppmuntrande resultat. I oktober 1824 hyrde Längman dessutom egendomen Björnholm i Otnäs, där hans tjänstefolk för handelshushållets räkning skördade bl.a. hö och potatis.

KORS OCH TVÄRS ÖVER ÖSTERSJÖN

Den nybakade handelsmannen hade en speciell affärsidé. Längman började målmedvetet organisera transitohandeln för manufaktur- och jordbruksprodukter från Sankt Petersburg via Helsingfors till Lybeck, Köpenhamn och Stockholm. I mars 1824 reste han för att prata med sin generationskamrat, talgljusfabrikören M C Näslind, den ende av Näslinds fyra bröder som stannat i Sankt Petersburg för gott. Näslind sålde talgljus till Längman, men presenterade honom också för stadens ryska och tyska handelsmän. Av de senare var många släkt med köpmän i Fredrikshamn och Viborg. Längman beställde av dem bl.a. anis, tvål, metall, spik, pottaska, lin och framför allt bastmattor. Från kejsardömet huvudstad gick Längmans resa vidare till Lybeck, varifrån han på våren omgående skickade sina varor till Helsingfors med första avseglade fartyg.

I sitt hemland utvecklade Längman en förmedlingshandel med alkoholdrycker. Han levererade bl.a. så kallat Oxhuvud-rödvin till några handelsmän i inlandsstäderna Tavastehus och Kuopio. Till skäggiga kringvandrande bönder från Fjärrkarelen – som i folkmun kallades ränselryssar och som i själva verket var livegna – förmedlade Längman kamlott, som han köpt av Petter Malm i Jakobstad. Kamlott var ett slags glansigt och styvt ylletyg som användes till kläder. Sommaren 1825 köpte Längman av samme man en slup – ett enmastat lastfartyg – som hette Express, eftersom han behövde en egen köl för sina extraordinära trader. Samtidigt såg han en handelsvara som sådan i de välrenommerade österbottniska båtbyggarnas farkoster. Den förste skeppare Längman anställde var

Gustaf Adolph Westerlund, som hade seglat ett par år på Östersjön och i Finska viken. Westerlund förde slupen till Sankt Petersburg, lastade den där med bl.a. järn och skinn och tog den i oktober 1825 tillbaka till Estnäs i Helsingfors, till nuvarande Norra hamnen. Express lättade ankar igen den andra november, ”behagligt och lätt lastad”. En hård vinterstorm på södra Östersjön for hårt fram med slupen som fördes till en docka i Lybeck för att repareras. Senare anlände även Längman själv, men då också lasten lidit skada fick han inte igen vad han hade betalat för varorna.

Den energiladdade internationella miljön i Hansastäderna med sina månghundraåriga traditioner uppmuntrade nystartande köpmän, ty handelshusen konkurrerade om kunderna och lämnade varukrediter på lösa grunder. Redan våren 1826 hade Längman handels- och skuldförbindelser med åtta handelshus i Lybeck och nio i Hamburg. Brevledes sökte han affärskontakter i Jakobstad, Gamlakarleby och Uleåborg men fann inte köpare för den spannmål och det brännvin han erbjöd. Till Helsingfors återvände han i egen slup för vilken han fått lägliga frakter till hemstadens handelsmän. För eget bruk hämtade han närmast färger samt livsmedel som kaffe, socker och russin. På sommaren 1826 stod det dock klart att priserna i Helsingfors och hemlandet inte längre låg på föregående års nivå. När kamloten inte gick åt meddelade Längman ännu med tillförsikt till Jakobstad ”att nedsätta pris är aldrig min sak”.

Under tiden hade skeppare Westerlund än en gång farit till Sankt Petersburg. Från Helsingfors fortsatte resan med last av rep till Lybeck och därifrån vidare till Köpenhamn, där Westerlund

sålde båten enligt erhållna instruktioner. Till Köpenhamn seglade också den av Längman till hälften ägda galeasen Försigtigheten med bastmattor från Sankt Petersburg och bräder lastade i Helsingfors. Westerlund med besättning återvände i galeasen till Helsingfors där en ny farkost väntade på dem.

Galeasen Flinck, inköpt i Nykarleby i Österbotten, var redan halvfull med varor som hämtats från Sankt Petersburg, och i Helsingfors lastade Längman ytterligare hampa och bräder. Westerlund, en sju-mannabesättning och Längmans bokhållare Fredrik Sibelius, medresande som ”super cargo”, lämnade Helsingfors i början av november. De medförde Längmans hittills ojämförligt dyrbaraste last. Sjögången hade i huvudsak varit tjänlig, men nu hamnade galeasen mitt i en höststorm utanför Gotland. Masten flög överbord och bogträet brast. Westerlund ankrade på redden utanför Gotska Sandön. Då upptäcktes att man tagit in vatten i lastrummet. Den reparerade galeasen hamnade senare, eftersom vinden ökade på södra Östersjön, i Köpenhamn i stället för i Lybeck. Skeppet såldes och besättningen återvände via Sverige till Finland. Redan tidigare på hösten hade Längman i en förlist skonare förlorat humle, hampa, lin och ull som han sänt till handelshuset Bibau & Wong i Stockholm, samt silke och tyger som han lämnat fartygets kapten till försäljning.

Längmans problem fördjupades av att han tvingats lämna varor på kredit till en mycket blandad kundkrets. Till exempel ränselrysarna hade inte betalat sina inköp och fastän Längman gav sig av för att sätta åt dem, fick han inte med sig hem stort mer än en ren

med pulka. Samtidigt som Längman med fyra handelsbiträden och övrigt tjänstefolk sökte vidmakthålla bilden av en av stadens största firmor satsade han på den gamla briggen Freija, i vilken han småningom steg för steg samlade en last. Han var ännu inte färdig när hamburgaren J H Hess agent i Helsingfors i september 1827 hotade Längman med en stämning som denne undgick först när han amorterat nästan hela sin skuld. Men trycket ökade. Längman måste samtidigt reglera en skuld till firman D Engström & Söner i Stockholm, där man hunnit bli otålig. Hamburgaren L J Johns agent G W Sundman började även han hävda sina krav. Rykten om handelsmannens svåra läge började spridas i staden. Det var bara en tidsfråga innan även resten av de talrika kreditorerna skulle vakna. I praktiken var firman konkursfärdig, men det ville Längman ännu inte medge.

Freija som hämtat med sig bastmattor och anis från Sankt Petersburg återvände i mitten av december till Helsingfors. I sista stund fyllde Längman på med hampa som han transporterade på kälkar över strandisarna. Freija lättade ankar på julafton och seglade till sitt vinterkvarter i estniska Baltischport (nuv. Paldiski). Längman hade under årens lopp skickat saltlaster till Finska vikens södra kust och importerat råg till Helsingfors. Även nu skickade han 125 tunnor Cadizsalt till Reval. De fastnade emellertid i isen på jakten Carolina vid ön Särkkä [fi. för sandrevell!] inom Sveaborgs fästningsområde.

Den förste av Längmans kreditorer stämde honom på nyårsaftonen. Den femte februari 1828 läste rätten upp en ny stämning

som redan vittnade om en djupare trovärdighetskris. Samma dag klarade Längman upp sina mellanhavanden med affärsvännen Gustaf Wickman i Helsingfors och överförde dispositionsrätten till sin egendom till bokhållaren Sibelius. I själva verket blev Sibelius uppgift att sköta Längmans löpande affärer och förhindra att man beslagtog lösöre. Följande dag sökte stadsbetjänter Längman i hans affär, där han på morgonen bevisligen ännu varit synlig. Husets tjänstefolk meddelade att han redan avrest till Sankt Petersburg. Då man påstod att Längman setts på stan senare samma dag, anlände stadsbetjänterna nästa dag klockan sju på morgonen till hans hem. Husfolket vidhöll sina uppgifter. Eftersom man berättade att Längman ännu efter detta visat sig på stadens gator, spikade tjänstemännen upp domstolskallelsen på hans dörr.

Längman flydde från sina långivare, det var uppenbart. I Sankt Petersburg betalade han alla sina skulder. Skälet därtill var enkelt. Man kunde undfly stora konkursskulder lagligt genom att hålla sig utomlands och dit räknades i Finland även Ryssland. Det lönade sig alltså att vårda sig om relationerna till Sankt Petersburg. I april seglade Längman med Freija till Köpenhamn i avsikt att sälja sina varor och återvinna de tyska köpmännens förtroende. Hoppet var fåfängt. Kreditorerna beslagtog hans brigg. Under vintern hade de redan minskat sina fordringar genom att sälja av Längmans matlager. Priset var uselt och det gick i fortsättningen inte heller som han önskat. Längman auktionerade ut resten av sina bastmattor, som under vinterförvaringen delvis fått vatten- och mögelska-

dor. Med resten av sina varor betalade han av på skulder i fyra handelshus i Lybeck och ett i Hamburg.

Till Finland återvände i juli 1828 en nedbruten man som undvek sin hemstad Helsingfors och människor i allmänhet. Han hämtade krafter hos sin vän kammarfiskalen Gustaf Olin i Sibbo. Där undersöktes hans tillstånd av stadskirurgen i Borgå M A Calonius:

“Herr Handlanden Eric Johan Längman, som enligt egen uppgift sjuk återkommit från en utländsk resa, har under de sidst förlidne veckorne, begagnat mitt läkarebitråd. Vid mitt första besök fann jag herr Längman, sannolikt genom åkomne stränga förkylningar, under en längre färd till lands och sjöss, nattvak, samt öfverdrifne ansträngningar af Kropps- och Själs Krafterne, stad I febrilt tillstånd, som betog honom allt redigt medvetande.”

KONKURSEN

Bokhållare Sibelius hade lyckats uppskjuta konfiskation av Längmans lösöre i månader. När rådsturätten till sist i augusti tillät tre handelsmän att indriva sina fordringar även hos Sibelius måste Längman i början av september 1828 lämna in sin konkursansökan. Till bostaden i Sederholmska huset återvände han inte mera. Därifrån måste nu också hans mor Eva Sofia bege sig samt hans systerson i skolåldern, Fredrik Wilhelm Klimetz. I de av kreditorerna organiserade auktionerna förlorade Längman sin löseegendom inklusive möbler, böcker, violiner, åkdon och häs-

tar. Vid den tid då man började bygga Universitetet på västsidan och Nikolajkyrkan på norrsidan av Senatstorget bodde Längman i stadens utkant i skeppare Westerlunds änka Sofias (mannen drunknade på Östersjön 1827) gårdshus, där han hade ett stort rum och ett ”brädkontor”. Enligt mantalslängderna bodde han ensam. Den sista uppgiften om modern Eva Sofia är från vintern 1832, då hon anlände till Helsingfors från Kyrkslätt. Som uppehållsort angav en tidning ”hos kaptenskan Westerlund”.

Konkursboets största fordringsägare kom från Tyskland, Danmark och Sverige, men Längman stämdes inför rätta av deras ombudsmän i Helsingfors. Hos den lokala rätten och handelsmannakåren fanns ingen sympati att hämta efter den klandrade uppgörelsen med Sibelius. Särskilt konsul G O Wasenius attackerade honom hetsigt:

”Wi bestride på det högsta den af Längman sökte cessionsförmånen dels emedan han genom ett chimeriskt köp undanhållit och under tiden förskingrat sin egendom, dels med lättsinnighet företagit expeditioner på sådant sätt och på sådana årstider der endast underverk kunnat skydda för förluster, dels inlåtit sig, ehuru varnad, I speculationer som varit halsbrytande och dels utborgat sine creditorers egendom på sådane hander som fraktörskan Candelin, Carl Bergström i St. Petersburg, Archangelske bönder och Tit. Palmgren m.fl. dylike och dymedelst likasom bortskaffat den egendom hans borgenärer honom anförtrots.”

Det fanns säkert grund för anklagelserna. Längman hade med sina många anställda en kort tid lyst som den klaraste stjärnan bland den nya generationens handelsmän. Kanske skulle det ha lönat sig för honom att lyssna till de varnande råd han fick. Affärsklimatet i Helsingfors gynnade trots allt inte djärva risktagare som kom i kläm mellan talrika handelsmän med rysk härkomst och gamla patricierfamiljer som byggde stenpalats vid Norra Esplanaden och som dominerade stapelhandeln med salt, spannmål och trävaror. De verkliga vinnarna var de måttfullt handlande företagarna Wathén, Wasenius, Sundman och Henrik Borgström, som bärgade rika skördar särskilt från början av 1830-talet.

I rätten hävdade Längman flera gånger att den konkurrerande köpmannakåren ville röja honom ur vägen. Själv tröstade han sig med ”att hvarken overksamhet, eller slöseri, utan följderne af många, af mig sjelf oberoende missöden, vållat min närvarande förlägenhet.”

Emellertid kunde han lika väl ha medgett sin egen affärsidés bräcklighet. Hans firma saknade fullständigt klienter bland bönderna och samtidigt även de naturliga exportprodukter vilkas knappa tillgång helsingforshandlarna tvingades konkurrera om. Rådsturätten godtog inte Längmans förklaringar om haveriförluster utan dömde honom till att betala samtliga skulder. Hovrätten tolkade emellertid saken annorlunda och reducerade skulderna betydligt. Resultatet blev att Längman enligt senatens rättsavdelnings i maj 1832 fastslagna beslut måste betala över 13 000 pappersrubel.

Längman hade satts i husarrest i oktober 1828. Trots det fortsatte han med handel i liten skala, bl.a. med viborgaren Paul Wahl, tills rådsturätten på konsul Wasenius uppmaning våren 1829 befallde honom att iaktta sin status som arresterad. I princip var han en fri man redan efter hovrättens avgörande år 1830, men att fortsätta som handelsman under långivarnas stränga uppsikt tedde sig inte lockande. Därför hade han fört saken till en ännu högre rättsinstans. Under de svåra tiderna fick Längman stöd av en vän, den nyetablerade handelsmannen C G Langéen. Faktum var dock att han vare sig hemma eller i Lybeck ägde det nödvändiga förtroendet för att fortsätta med affärer. Hans affärsvän Wickman hade gjort konkurs och dött i förtid. G A Sederholm hade, sedan han råkat i svårigheter, lämnat sin rörelse och flyttat till sitt gods i Lojo. Kusinen, handelsmannen J F Lovin åstadkom efter sin egen konkursdom 1827 inte något väsentligt. Han dog medellös i kolera 1849.

Längman var av ett segare virke, men även han måste hitta på något alldeles nytt. Mot slutet av 1832 återvände han från en resa till Stockholm, och i mars 1833 befann han sig i Sankt Petersburg för att inkassera fordringar hos två av bröderna Näslind. Väl tillbaka i Helsingfors inkvarterade han sig hos Langéen men reste till Sankt Petersburg ytterligare några gånger. Där träffade han sin gudfars son, grosshandlaren Adolf Fredrik Wallas, som var född i Borgå men som slagit sig ner på Vasilij-ön och som förblev Längmans förtroendeman i Sankt Petersburg fram till sina sista år. Men det mest framsynta initiativet var den i form av kaffeaf-

färer återupptagna relationen med Paul Wahl i Viborg. Av honom erhöLL Längman i fortsättningen penninganvisningar för sina lätt räknade transaktioner i Viborgs län och i Sankt Petersburg. I oktober 1834 sände Wahl rubel ända till avkroken Torneå vid Bottenviken. Mottagare var tullmannen J F Lannér som gjort sig känd i Helsingfors. Längmans sysslande med småaffärer hade nu kommit till ett slut.

Brukspatron i Varkaus

MASUGN – EN STOR FELINVESTERING

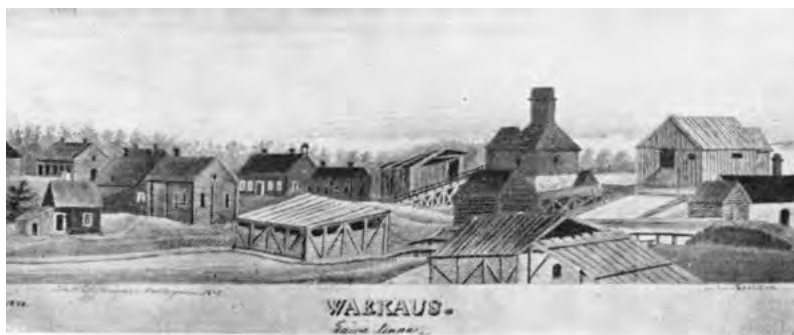
Som ombudsman för Längman ingick Lannér ett köp av Kristineströms vattensåg [fi. Portimokoski] i finska Övertorneå i december 1834. Längman själv undertecknade bara någon dag senare i Kuopio ett köpeavtal om Varkaus bruk i Savolax för sin och Paul Wahls räkning. Längman ledde bruket från och med mars 1835 utan särskild ersättning. Han titulerades nu brukspatron, och för hans arbetsinsats lovade Wahl förse bolaget med arbetskaptills verksamheten visade vinst. Detta visste man skulle dröja flera år eftersom anläggningarna krävde en grundlig renovering.

Paul Wahl var ett par år äldre än Längman och son till kyrkoherden i Viborgs tyska församling. Som bekant till familjen och som firmans lärpojke hade han anförtratts så mycket som tredjedelen av Hackmans handelshus. Hackman drev landets mest omfattande sågverksrörelse, och i firmans hägn hade Wahl redan skaffat sig god branschkompetens. Sjömalmsförädling lockade med goda utsikter i mitten av 1830-talet, och Varkaus bruk gav Wahl tillfälle att profilera sin egen firma separat från Hackmans. För Längman var brukspatronens syssla ett hederligt arbete i vilket han inte behövde minnas sitt förflutna. Varkaus hade varken geografiskt eller merkantilt något att göra med handelsmanna-

kretsarna i Helsingfors eller Lybeck. Det räckte att Wahl litade på honom och erkände honom som en idog kompanjon som såg till deras gemensamma bästa.

Ön Varkaus ligger mellan brusande forsar som förenar två sjöar, Unnukka och Haukivesi. Platsen var som skapt för en industriell anläggning. Efter freden i Åbo 1743 hade man grundat Laivasilta (ung. Skeppsbro) garnison på ön för att bevaka den nya riksgränsen. Efter finska kriget lade man ner garnisonen såsom obehövlig. Kung Gustav IV Adolfs förre chefsadjutant, överstelöjtnant och friherre Gustaf Wrede, såg då sin chans och reserverade ön för ett tilltänkt bruk. I Savolax och Karelen fanns sedan sekelskiftet åtskilliga tackjärnshyttor som förädlade sjömalm, men det var bara Strömsdahl med privilegier från 1746 som strävade mot en industri i större skala. I dess ägarfamilj hade Wrede funnit sin maka och där hade han också fått idén till att grunda ett eget bruk.

Varkaus bruk, som fick sina privilegier 1815, omfattade på 1830-talet en masugn och ett antal anläggningar på strandbrinken ner mot Huruskoski, såsom en kvarn, handsmedja, ett hammarverk, en klädesfabrik, en tackjärnshytta och en vattensåg. Med undantag av den sistnämnda var anläggningarna redan i dåligt skick. Wrede hade år 1830 kollapsat under sin övermäktiga börda och avlidit. Varkaus grundläggande problem bestod i att man i omgivningens sjöar inte hade funnit rika malmfyndigheter, något som Wrede visste redan när han grundade bruket. Han var dock inte ensam om sitt olycksöde. Mången annan som i Savolax satsat på järnmalm hade förlorat stora förmögenheter.

Bruket i Varkaus enligt Lars Ekelunds ritningar från 1839. Längmans bostad låg i den mörka byggnaden i bakgrunden. Huset förlängdes redan följande år så att den erhöll en tredje "rök". Bilden visar också den olycksdrabbade masugnens höga pipa samt i högerkanten Varkaus lovordade vattensåg. Kopia ur "Varkaus bruk, några uppgifter i ord och bild" (Varkaus 1951).

När man efter att länge ha sökt köpare till bruket hittade två i branschen oinvigda köpmän, var det många som spådde dem samma öde som deras föregångare hade rönt. Men Längman och Wahl trodde sig ha funnit problemens lösning. Ett av dessa problem, gemensamt för alla förädlare av sjömalm, var att malmen smälte långsamt och att det därför gick åt en halv gång mera kol till stångjärnsframställning än det gjorde med bergsmalm. Längman berättade i december 1834 att man i Varkaus skulle bygga "en ny masugn, hvilken enligt sednare välbefunnen method, kommer att eldas, icke med kol utan med ved, derigenom produktionen blir dubbelt större." Med andra ord skulle det till samma mängd järn gå åt hälften så mycket bränsle som förut. På Karelska näset hade man i en specialbyggd masugn i Sumpula

eldat fördelaktigt med ved. Sakkunniga som i början av 1830-talet satt sig in i dess funktionsprincip förutspådde att en ny era för sjömalmsmältning tagit sin början. Emellertid hade den svenske övermasmästaren och bergskollegiums adjungerade medlem Carl David af Uhr på Brevens bruk gjort experiment som några år senare resulterade i en eldsvåda, vilket dämpade den allra vildaste optimismen kring metodens förträfflighet.

Längman avsåg att i Varkaus utveckla ett modernt industricentrum till vilket skulle höra en stor smedja med stångjärnshammare, en färskningsugn, en i Finland ännu oprövad valsanläggning samt – om pengarna räckte – en verkstad för allehanda ändamål. ”Enbart nyttjad i stor skala kan detta järnverk blifva till såväl enskilt som allmänt gagn” uppgav Längman för myndigheterna. Tanken var att renovera anläggningarna steg för steg med tillvaratagande av resurserna. Investeringarna måste till en början finansieras med inkomster utanför kärnverksamheten. Staten stödde från och med våren 1835 lägligt nog även sjömalmsförädlare med räntefria lån. Varkaus ansökte då hos senaten om 20 000 pappersrubel för iståndsättnings- och utvidgningsarbeten, men fick bara hälften av det begärda. Myndigheternas direkta ekonomiska stöd stannade vid detta synnerligen blygsamma lån. Som sin viktigaste finansiär hade ägarna emellertid från början räknat med brukets eget sågverk.

Närheten till stora skogsreserver, överflödet på vattenkraft och goda vattenförbindelser gynnade Varkaus vattensåg, för vilken Wrede erhållit ett i förhållande till potentialen anspråkslöst privilegium – med därmed eftersträvad låg beskattning. Wrede var

redan död när anläggningen stod färdig. Denna var från början en exportsåg som i hög grad bidrog till det uppsving som på fem år med början 1830 fördubblade sågvaruexporten från Finland. Och tillväxten fortsatte. Vid decenniets slut hade värdet av exporten fyrdubblats jämfört med 1830. Sågvarornas andel av Finlands totala export steg från en tiondel till en tredjedel. Förändringen blev omtumlande i det stagnerade och visionslösa samhället. Sågindustrin lockade till sig påpassliga företagare och initierade en strukturomvandling. Utvecklingen var som kraftigast i östra Finland kring sjösystemen längs Vuoksen, dit också Varkaus hörde.

Längman använde sig från första början flitigt av den experthjälp bergsstyrelsen erbjöd. I själva verket hade han varit i kontakt med bergsmän redan innan bruket köptes. Övermasmästare Gustaf Laurell hade år 1834 besökt Brevens bruk, där hans experiment med järnmalm just från Varkaus omgivningar gett lovande resultat. Laurell besökte själv Varkaus i mars 1835, nästan samtidigt med Längman, och på bruket kom han att ses ofta under årens lopp. Laurell skötte Varkaus ärenden i Helsingfors och anskaffade tyska och svenska facktidsskrifter och böcker. I dem behandlades för Varkaus viktiga frågor som kolförbränning, tackjärnssmide, masugnsbygge och verkstadsindustri.

Sjömalmbrukens ägare och deras närmaste yrkeskollegor bildade tillsammans med bergsstyrelsens ute på fältet cirkulerande tjänstemän ett samfund som sammanhölls av optimism – om också blott en desperat sådan – beträffande de möjligheter sjömalmen erbjöd. På Varkaus anställdes företagare som haft mot-

gångar och redan förlorat förmögenheter, och bland sådana kände sig Längman inte utanför. Längman tvingades kanske av omständigheterna till att värva folk från grannbruket, men omsättningen av yrkesmän vittnade också om hjälpsamhet och samarbetsanda inom en bransch som ännu inte trampat ur barnskorna och där en förfining av produktionsmetoderna upplevdes som ett gemensamt intresse.

Början var mycket riktigt lovande. Malmletare anförda av skrivaren Iwan Rostoffskij fann på sommaren 1835 s.k. pärl- och penningmalm. Av den borde man på grundval av Laurells experiment kunna erhålla utmärkt järn genom att tillsätta kalk. Malmen fraktades följande sommar till bruket på båtar som Längman låtit bygga, varav de största bar inte mindre än 170 tunnor. Vidare fördjupade man dammen vid Huruskoski så att de stora båtarna kunde lägga till. Detta arbete krävde långvariga och dyrbara fördämningar som hindrade anläggningens verksamhet under flera månader. Bergmästare Gustaf Idestam som besökte Varkaus ansåg dock inte kostnaderna vara för höga med tanke på brukets framtida tillväxt.

Den nya vedeldade masugnen byggdes enligt Laurells anvisningar. Masmästare Dmitrij Tjukov satte i gång jungfrublåsningen i mars 1837. Provet avbröts redan efter ett par veckor då elden hade bränt sönder eldstaden. Längman begav sig omgående till Petroskoj där han bekantade sig med motsvarande skorstenskonstruktioner och anställde en ny masmästare. Härden murades nu av erkänt eldfast sten från Pisavuori i Nilsä och pipan av tegel

och täljsten. Den i november igångsatta blåsningen startade väl, tills man upptäckte att malm och ved ”brakade” ner på härden. Blåsningen avslutades efter 119 dygn då den oväntat stora vedåtgången lett till ohållbara kostnader. Själva järnet var också så uselt att det inte gick att sälja. De ofantliga förråden av ved blev med tiden aska i brukets ekonomibyggnader.

Kol behövdes således även i fortsättningen, förutom i smedjorna och gjuteriet också i en eventuell ny masugn. Det fanns milor i byarna kring Varkaus och även längre bort, men kostnaderna steg i takt med lönerna för brukets drängar och bönder som brände kol. Bruket hade inga egna dagsverkare. I Sverige hade speciella kolugnar blivit vanliga, sådana som förbrukade mindre ved och producerade träkol av högre kvalitet. Sedan Längman gjort en resa till Sverige 1837 började man mura Savolax första kolugn. Ugnarna sänkte kostnaderna betydligt, men det grusiga träkolets kvalitet motsvarade inte alltid förväntningarna. Bruk med eget sågverk drog emellertid särskild fördel av en kolugn. Som den förste i Finland insåg Längman den lönsamma möjligheten att fylla hela behovet av kol med spån och spill från en såg.

GRANNE MED ETT KANALBYGGE

Tvärs över Varkaus ö gick landsvägen mellan Sankt Michel och Kuopio. Vid den bodde patron Längman i ett anspråkslöst rödmyllat envåningshus som skilde sig från böndernas främst genom sin storlek, särskilt efter utbyggnaden 1840. På den tiden hade

huset två ingångar och tre rökfång. På taket syntes också en väl-linklocka som meddelade brukets folk om arbetstidens början och slut samt om pauser – alla anläggningarna i Varkaus låg nämligen i omedelbar anslutning till patrons kommandocentrum.

Bolaget i Varkaus sysselsatte på Längmans tid direkt ungefär 50 personer. Räknade man därtill familjemedlemmar och tjänstefolk steg brukssamhällets invånarantal till 250. Dessutom arbetade fortlöpande olika slags daglönare eller österbottniska byggmästare med sitt manskap på bruket. Den industriella verksamheten var koncentrerad till Huruskoskiforsens stränder. Från en timmerdamm nedanför landsvägsbron ledde vattenrännor både till en fristående skattekvärn och till sågen. Även masugnen, gjuteriet och den mot slutet av Längmans tid tillkomna verkstaden var belägna på ön. På motsatta stranden låg smedjorna, tegelugnen och spruthuset som vid behov sprutade ”enorma vattenmassor” från strömmen ner i smedjan. På ön låg dessutom bolagets spannmålsmagasin och brukets affär där tobak, salt och tidvis fisk och frukt fanns att få. På området fanns också en utarrenderad klädesfabrik, som i räkenskapsböckerna också kallades för färgeri och plaggfabrik. Anläggningen var dock blygsam och utrustad med endast en ”väfstol”, tre ”spinrockar” och några enstaka ”bobiner, hasplar och pannor” m.m.

Det sociala livet i Varkaus var i förhållande till samhällets storlek livligt, låt vara att det gick i vardagens tecken. Resande till och från Kuopio stannade till på ön. Många hade egna eller vänners ärenden att uträtta, andra åter ville i största allmänhet be-

Längmans brukspatronshus i Varkaus. I huset inrymdes senare Nordiska Föreningsbankens kontor. Även denna sista från Längmans tid bevarade byggnad revs i slutet av 1970-talet. *Kopia ur "Warkaus bruk, historisk översikt" (Helsingfors 1926).*

undra den pastorala industriidyllen eller byta ord med brukspatron. Patronbostaden fungerade länge som värdshus, där husfolket trakterade gäster med flerrättersmiddagar och där nattgäster om så önskades kunde avnjuta sin frukost med brännvin. Vid middagsbordet eller toddyn passade Längman också på att hos bergsstyrelsens höga ämbetsmän höra sig för om nyheter från Helsingfors eller om eventuella industripolitiska tendenser. Varkaus blev en viktig ort också för Kejserliga Strömningsdirektionen, som 1835 i brukets närhet började bygga Taipale

kanal, som skulle förena sjöarna Unnukka och Haukivesi. Arbetet på landets första offentliga slusskanal leddes av kadetten Swante T Westling, och denne bodde av allt att döma till och med i Längmans hus.

Kanalprojektet fick stor symbolisk betydelse. Det vittnade om att det i Finland fanns både kunnande och vilja att följa den övriga världens utveckling. Kanaler och järnvägar hade lagt grunden för den industriella revolutionen i England i vars nav järn- och verkstadsindustrin skulle komma att utvecklas. Umgänget med vattenvägsentreprenörerna ingöt också hos Längman en tilltro till den egna uppgiften. Taipale och systerprojektet i det nordligare Konnus medförde dessutom beställningar till bruket.

I samband med kanalinvigningen i juli 1840 stod Längman värd för en assemblée, en fest till vilken, förutom bruksanställda, anmälde sig grannsocknarnas herrgårdsägare med familjer, tjänstemän från kanalbygget, kyrkomän, lantmätare och industriidkare från hela bygden. Efter ett signalskott från en kanon marscherade den tvåhundrahövdade gästskaran från bruket ner till bruksbryggan för att embarkera en för detta ändamål dekorerad båt. Processionen leddes av guvernören för Kuopio län Gustaf Adolf Ramsay, som i sitt tal vid den första slussen underströk ”den undersåttliga tacksamhet vi derföre äro skyldige vår älskade Monark”. En gemensam skål för kejsar Nikolaj tömdes ”under lifligaste hurrarop samt musik och kanondunder”. Skålar höjdes även för kanalbyggarna. Efter festligheterna återvände folket till bruket där den företagsamme konditorn C G Wiik från Kuopio

svarade för trakteringen. Till kvällens bal hade Längman beställt traktens bästa musikanter. De festedeltagare som övernattade i det enkom för detta tillfälle byggda gästgiveriet bjöds av patron på ytterligare en middag, varefter gästerna småningom skingrades, nöjda både med festen och med det vackra sommarvädret.

Inom den savolaxiska societeten förekom ett flitigt festumgänge, men man vet inte om Längman deltog i det särskilt träget. Han hade ändå täta kontakter med adelns herrgårdar i brukets grannsocken Jorois, särskilt med Grotenfelts i Järvikylä vars gods försåg bruket med stock, säd och brännvin. Varkaus sålde å sin sida till herrgårdarna bl.a. järn, salt, sill och lax.

Längman hade också försökt skapa ett slags familj i Varkaus, men systersonen F W Klimetz, som flyttade till ön på våren 1835, återvände redan ett par år senare till Helsingfors. A F Stjernberg, som efter sin konkurs arrenderat den stora gården Valkeala, skötte däremot från och med våren 1835 brukets handelsbutik och fungerade samtidigt som brukspatrons ombudsman. Stjernberg gjorde resor till marknaderna i Kuopio och Nyslott, hade hand om stockinköp, besökte grannsågarna i brukets ärenden, värvade gjuterimästare i Sumpula och Sankt Petersburg samt företrädde Längman i rättegångar.

Stjernbergs förrättningsresa till kyrkbyn i brukets hemsocken Leppävirta i februari 1842 slutade tragiskt. Hans häst återvände till bruket med tom släde. Stjernbergs kropp hittades inte förrän flera dagar senare i Kosolanniemi ström. Fogden som ledde efterforskningarna misstänkte att den avlidne stannat i mörkret

för att undersöka om det var isfritt och då fallit i strömmen från den branta brinken. Bonden Aaron Koponen, hos vilken Stjernberg senast setts i livet, sade att han diskuterat vardagliga ting med den döde. Stjernberg hade varit lugn och inte visat några tecken på möjliga självmordstankar. Berusad var han inte, männen hade bara tagit en toddy. Då länsman intygade att Stjernberg stod i vänskapligt förhållande till alla såg inte tingsrätten något hinder för en hederlig begravning. Det förblev emellertid en inofficiell sanning att den fete men ändå som stilig ansedde patron Stjernberg hade begått självmord. I folkminnet levde kvar att ”systersonen [Längman, eg. kusin] lär ha varit hetsig och tagit illa hand om gubben”. Vare därmed hur som helst, Stjernberg hade redan mist sin ställning i brukets hierarki och på tinget omnämndes han som Längmans ”skuldeman”.

ETT TILLHÅLL FÖR FÖRDÄRV OCH DRYCKENSKAP?

Som ett resultat av Längmans Sverigeresa 1837 anlände under de följande åren bruksinspektörer och smeder och andra yrkesmän till Varkaus. Som sin ombudsman i Stockholm hade Längman den mångsidige grosshandlaren och industrimannen C F Liljevalch, som vid den tiden drev ett sågverk på Söder med snickeriprivilegier och som ägde en vattensåg i Baggböle i närheten av Umeå.

I maj 1840 blev J J Svanström från Upperud bruksinspektör i Varkaus. Längman hade skrivit ett rekommendationsbrev till hans företrädare Lars Ekelund i Jönköping. Som bruksförvaltare tillträdde i september Johan Ernst August Boije, som trots sin

ringa ålder skaffat sig värdefull erfarenhet på Åminne bruk i södra Småland. Enligt Längman var Boije ”kunnig att bygga, blåsa och smida, för och på sjömalmen”. Boije lämnade Varkaus på våren 1843 för att bli delägare i Haapakoski bruksbolag, som låg några mil längre bort. Några lösningar på centrala problem fann emellertid inte heller han. Boije lämnade Varkaus i sämja, men i övrigt vittnade arbetsledarnas och kontorspersonalens snabba omsättning om att arbetsmiljön i Varkaus inte var den bästa. Det hände även att även tvivelaktigt folk sökte sig i brukets tjänst. Till exempel arresterades bokhållaren Gustaf Monthan, sedan han lämnat Varkaus, i Helsingfors ”angifven att hafva genom förfalskning bedrägit sig till penningar från Kejserliga Finska Banken”. En annan bokhållares korta tjänstgöring betecknade Längman i sin reskontra såsom ”mindre gagnande”.

Bruksinspektör Carl Gustaf Lundgren anklagades på tinget hösten 1843 för att ha slagit till drängen Matts Mustonen som frågade efter sina pengar, med följderna att han föll mot en kistas hörnbeslag och möjligen bröt något ben i tumultet. Enligt ett vittne skall Lundgren ha lyft upp Mustonen i håret. Av en annan dräng tillgrep Lundgren brännvin som lämnats i hans förvar och som han bjöd brukets anställda på för att fira sin namnsdag. Lundgren försvann från Varkaus strax efter tinget utan att nämna något för Längman. I nästa syssla bar han länsmansuniform i Rantasalmi socken! Att tukta drängar förordades på tinget också av Längmans skogsprincipal Anders Silfvenius, som varken räddes ödemarker eller uppstudsiga anställda. Patron Längman

tyckte om arbetsledare av hans sort. Till kontorsgöromål kunde han emellertid anställa även blidare män.

Kyrkoherden i Leppävirta, Daniel Fredrik Walle fick Längman att understödja den söndagsskola som 1841 grundats i Varkaus och som hade ett femtiotal elever. Vid sidan av innantilläsning av andliga skrifter undervisade man också i grunderna för räkning och skrivning. Patrons stöd var avgörande även för den läroinrättning som efterliknade engelska skolor i mekanik och där den svenskfödde mekanikern C O Ullberg ”varje helgdag gav undervisning i ritning, kalkylräkning och skrifning”. Kyrkoherden berömde elevernas utmärkta framsteg i ”förfärdigandet av planer och ritningar” men till stor besvikelse ”upphörde även den skolan - - - då patron Längman flyttat från bruket”. Söndagsskolan hantrade sig fram en bit in på 1850-talet med pengar skänkta av kyrkoherdens assistent.

Åsikterna om brukets sedliga tillstånd varierade kraftigt. En kyrkoherdes insändare till en Kuopiotidning i början av 1860-talet fick hemmansägaren Tuomas Teittinen att gå i svaromål: ”- - Men nu avgörs inte saker längre med piskans hjälp, inte heller hörs från brukskontoret pisksnärtens smällar, inte männens vrål eller hustrurnas rop på barmhärtighet så som förut då husbönder och arbetsgivare nyttjade piskan flitigt och slog mot både öron och skallar.” Kyrkoherden svarade då att bruket blivit ett tillhåll för fördärv och dryckenskap först efter Längman. Teittinen påstod återigen att läget för kristendom och sedlighet nu ”mångtusenfalt förbättrats”. ”Det levs nog inte längre i Varkaus ett sådant ’mun-

tert' ståndsliv som förut, det som drog till sig både präster och parask: man håller inte gästbud med kortspel och dryckeslag, man hör inte svordomar och oanständigheter och det bedrivs inte längre horeri". Livet i Varkaus hade varit oroligt, tyckte även revisorn Anders Westerlund. När han på ålderns höst flyttade från Varkaus konstaterade han att det där varit omöjligt att undvika fördärvets frestelser. Dessutom "var man där outhärligt belägrad af tiggare - - där vandra dagligen hela skaror av tiggare". Antalet obesuttna och tiggare var en följd av svedjebrukets kristillstånd och av snabb befolkningstillväxt. Bråk mellan brukets anställda och landsvägsstrykare var, att döma av tingsprotokollen, vanliga.

DEN BÄSTA SÅGEN I SAIMENBYGDEN

Söder om Varkaus dominerades sågverksindustrin av viborgska köpmän, bland vilka Hackman hade det mest betydande handelshuset. I nordöstra Karelén opererade den energiske Nils Ludvig Arppe, före detta auskultant vid Vasa hovrätt, i allsköns ro med fyra vattensågar. Hackman och Arppe satte sommaren 1833 Finlands första insjöångare, Ilmarinen, i trafik. Den bogserade också pråmar lastade med bräder och plankor från Varkaus mot Villmanstrand, varifrån sågvarorna fördes vidare efter häst mot Viborg.

Våren 1834 meddelade Arppe guvernören i Kuopio län att han ämnade grunda en ångsåg i trakten av Joensuu och en i Varkaus. För första gången i Finland prövades gränserna för sågverksreglementet med en ångsågsansökan. Enbart rädsla för ny teknik för-

klarade inte det starka och utbredda motstånd som Arppes initiativ väckte hos sågägare i Varkausbygden och i brukets dåvarande styrelse. Varkaus låg i främsta linjen för en sågindustri som sökte sig norrut och Arppe attackerade dess naturliga anskaffningsområde. Det mest oroande var att Arppe för sina ångsågar traktade efter all ledig skog och efter fri avverkningsrätt. Hans ansökan var i många avseenden gränsprövande och hade den gått igenom skulle den – med dåvarande regler – ha hindrat grundandet av övriga sågar. De gamla sågarna skulle helt ha utlämnats åt en överlägsen konkurrens godtycke. Särskilt Varkausbolaget tyckte naturligtvis att ångsågsplanerna var hotfulla. Den motskrivelse som Längman satte ihop i december 1834 undertecknades av samtliga sågägare och av en samling ståndspersoner och bönder i Varkaus omgivning. När han lämnade in dokumentet till myndigheterna meddelade han också sina egna planer på att vid bruket bygga en ny såg, större än den förra.

Högonjunkten drev på kapplöpningen till norra Savolax skogar och konkurrensen polariserades till en strid mellan Varkaus bruk och Arppe, en strid som därtill kryddades av en debatt om järnförädlingens och sågverksindustrins fördelar. Längman presenterade sitt blivande storsågverk som en organisk del av det befintliga bruket. ”- - då tillverkningen af godt stång-jern jemväl står i förbindelse med sågens Reveniie, såsom det enda bidrag vi för Bruks rörelsen önska och hvarförutan vi se oss hindrade i alla företag för jernverkets utvidgade bedrifvande.” Den förargade Arppe misstrodde även i övrigt ”dessa herrars” sakkunskap och

rättskänsla. Det sistnämnda då de anser mig ”kunna begära kränkning af allmän rätt, förbud mot all concurrence af köpare, med mera dylikt, är dock så bastant som krämare egennyttan någonsin kunnat framalstra”.

Länsherre Ramsay avslog i november 1835 båda ansökningarna. I Längmans hade funnits formella brister. Arppe hade i sin tur besiktigt så avlägsna skogar att där ännu inte fanns några sågar – eller socknar där det redan låg så många sågar att länsherren ”med fästad afseende å nådig hushållning med skogen och de inom desse socknar befintlige skattlagde sågars fortfarande bestånd” inte kunde släppa till skog där heller. Med sådana rättessnören omöjliggjordes grundandet av en storsåg i Varkaus eller på det hela taget någonstans. Länsherrens motiv var en jämnare fördelning av sågverksindustrins vinster och ett skydd för kommande sågverksgrundare i Kuopio. Med sin tolkning av begreppet ”nådig skogshushållning” avslöjade Ramsay dessutom sin misstro mot ett samband mellan avverkning och skogsbesiktning.

Längmans nya, formellt giltiga ansökan avfärdades också den. Inga bevekelsegrunder ändrade Ramsays inställning. Till slut avslog även senaten ansökningarna men utfärdade under följande år ett flertal sågprivilegier i norra Savolax, dock mot bakgrund av befintliga skogsresurser med särdeles små avverkningskvoter. Längman, som närt hopp om att kunna utvidga Varkaus bruk, hade motsatt sig dessa sågverksinitiativ och därmed provocerat sina konkurrenter till att göra antydningar om hans person. Och visst var det sant att Längmans agerande kunde avvika markant

från de högsinta värden han gav uttryck för i brev till myndigheterna. Gustaf Aminoff, känd som ”kungen av Jorois”, ansåg sarkastiskt att uttalandena bara gav stoff ”till karakteristik öfver kälkborgare i allmänhet”. Aminoff, som för egen del köpt järn i Varkaus, gjorde den träffande iakttagelsen att ”jernverket knappast har jern till eget behov, men sågen öfverflödigt bräder”.

Längman rönt ingen förståelse för sina sågverksförhoppningar hos kronan, men i övrigt nådde han anmärkningsvärt långt med sågen i Varkaus. Han förnyade den bit för bit till en alldeles ny anläggning, kompletterade den med en kantsåg och ett flertal cirkelsågar. Om sågens goda rykte berättade Borgå Tidnings nyhetsreportage 1840: ”Däremot är en vid jernverket belägen större såg i stark verksamhet. Dess konstruktion är förträfflig och den hastighet, hvarmed sågningen verkställes, utmärkt.” Anläggningen, som ansågs vara Saimenbygdens bästa såg och som under hela andra hälften av 1830-talet stadigt gjort ett gott resultat var anspråkslös bara i myndigheternas register.

Längman tillägnade sig kunskaper om sågeri av Wahl samt i Hackmans handelshus, men rollerna blev snabbt ombytta. Hackman tydde sig till Längman och till dennes medarbetare när han sökte platser för nya sågar. Längmans högra hand var såginspektören Anders Silfvenius, vars kunnande – och därmed stockansskaffningens betydelse för hela brukets ekonomi – underströks av att han var Varkausbrukets högst betalde arbetstagare. Vintern 1836 träffade Silfvenius redan avverkningsavtal ända uppe i norra Savolax. Myndigheterna kunde förbjuda Varkaus att reser-

vera skog åt sig men inte att anskaffa timmer. Kronohemmanet Paloinen, som Längman arrenderat i Idensalmi, gjorde tjänst som bas för avverkningsarbetare och timmerforslare samt som flottningssknutpunkt. Hemmanets torpare levererade via Varkaus också svedjeråg och smör.

Basstationen i Paloinen anslöt sig organiskt till den nya metod, skogsarrendering, som revolutionerade gamla anskaffningssätt och som innebar att markägaren arrenderade ut sin skogs dispositionsrätt till en virkesköpare så att denne fick fälla stammar tjockare än ett bestämt antal tum (vanligen 12”). Sådana arrendeavtal tillämpade sågarna i Leppävirta som de första i början av 1830-talet. Längman köpte, så snart han kommit till Varkaus, skogsarrendekontrakt av en såg som led av vattenbrist och började själv göra upp liknande kontrakt. På det sättet garanterade han en jämn tillförsel av råvara och kontrollerade kostnaderna i tider av prisökningar: den framsynte skogsarrendatorn reserverade de kommande årens virke till dagspris. De längsta arrendena i Varkaus löpte på 25 år.

Avtalen förändrade skogsarbetets natur. Sågägaren organiserade, för att minimera kostnaderna, avverkning, timmersläpning och också flottningens inledningsskede under en vinter och en vår. Då stockarna från en arrenderad skog kunde räknas i hundratal eller rentav tusental kunde man inte förlita sig på markägarens leveranskapacitet. Silfvenius och Längman, som mer kraftfullt än någon annan utvecklat detta tillvägagångssätt, uppbådade i kyrkor, på marknader och på ting män och hästar till skogsarbete. Samtidigt

som arbetare värvades lokalt utvecklades skogshuggarnas skrå – de blev rörligare, de följde med sågarna till deras arbetsplatser och deltog i flottningarna. För flottning anlidade sågverken entreprenörer – s.k. leveransmän – som ansvarade för flottningsriskerna och som kunde fördela betinget vidare på mindre entreprenader.

”I ALL WÄNLIGHET OCH MED BÄSTA ÖFVERLÄGGNING”

Sågverket var brukets främsta finansiär under de första åren, men inte i den omfattning man eftersträvat. Det hade kronan förhindrat med sin politik. Även sågen Kristineström i Övertorneå blev en besvikelse. Den hade Längman tänkt sig som en personlig inkomstkälla, eftersom Varkaus inte lovat honom vare sig lön eller vinster. Anläggningen med två ramsågar och privilegier från 1760 låg vid Tengeliöjoki som flyter ut i Torne älv. Den var norra Finlands första finbladiga såg och hade fortfarande ingen konkurrens. Exporthamnen låg utanför Torneå dit sågvarorna måste flottas 90 verst (drygt 96 km). Flottningen försämrade verkets kvalitet och sänkte försäljningspriset. Den korta avverkningssäsongen började sent på våren och slutade redan i oktober-november. Mitt i sommaren begränsades dessutom avverkningen av älvens låga vattenstånd. Skattemässigt klassades sågen bland de ”minst lönsamma”, och de många ägarbytena tyder på att sågen inte var någon guldkruva.

Längman, som gentemot Torneåborna hade uppträtt som grosshandlare, övertog sågen utan någon förskottsbetalning, och inte heller löste han till säljarnas besvikelse sina skuldebrev i tid.

Sålunda övergick redan 1837 två tredjedelar av sågen till två köpmän från Vasa som också var intresserade av andra naturrikedomar i norr. I Längmans ägo förblev i väntan på inlösen den andel som tillhörde den mest fördragsamme säljaren, apotekaren Gustaf Pipon. Bekymmersamt för Längman var emellertid att han ännu inte heller betalat av någonting på köpesumman för Varkaus. Kompanjonskapet med Wahl råkade därför i en ständigt allt besvärligare obalans. I slutet av september 1841 hade Wahl satsat över 177 000 pappersrubel i företagskapital och löst in Längmans skuldebrev för 45 000, betalat skuldebrevens räntor och lånat ut över 8 000 pappersrubel som driftskapital till Kristineström. Det fortsatta samarbetet diskuterades trots det alltjämt ”i all vänlighet och med bästa öfverläggning”.

Längman och Wahl träffades regelbundet vid tiden för Kuopio marknad. På ditresan stannade Wahl alltid några dagar i Varkaus och tillsammans reste de sedan vidare till Kuopio, där de i allmänhet övernattade hos sina gemensamma affärsbekanta August Kellgren eller O W Roering. Längman hade å sin sida vanligen ärenden i Viborg flera gånger årligen. I januari 1840 gjorde Längman också en avstickare till Sankt Petersburg där han köpte sågblad, anställde en mekaniker vid namn Isherwood till Varkaus och träffade sin vän grosshandlare Wallas av vilken han åtminstone köpte stövlar. I september vågade sig Längman efter år av uppehåll på att handla i Helsingfors, där han av vännen Langéen beställde ättika och porter, av vännen Henrik Borgström cigarrer och snus. I november befann sig Längman på nytt i Helsingfors.

Som en följd av Helsingforsresorna började Längmans forna plågoande konsul Wasenius att tjata om Lybeckfirman Platzman & Soehnes och andra kreditors gamla konkursfordringar. Wahl kom än en gång till hjälp och intygade sin kumpans medellöshet – om han ägt fast egendom kunde även den ha tagits i beslag. Enligt ett i hast uppgjort nytt avtal stod därför Wahl som ensam ägare av bruket, men Längman fortsatte ändå som brukets direktör. Som lön skulle han erhålla sin andel av brukets värdestegring, ifall detta senare skulle komma att säljas till ett pris som översteg det då bokförda värdet. Han hade också rätt att lösa in hälften av bruket om han ville. Sin andel i Kristineströmsågen lämnade Längman i pant till Wahl, som i några urkunder från 1840-talet därför nämns bland andelsägarna. Efter åtgärderna lät Wahl meddela Wasenius att Längman var redo att betala fordringsägarna 40 procent av sin skuld på drygt 11 000 pappersrubel. De senare godkände ackordet och Längman löstes från sina sista konkurskulder i september 1843. Han var då redan 44 år.

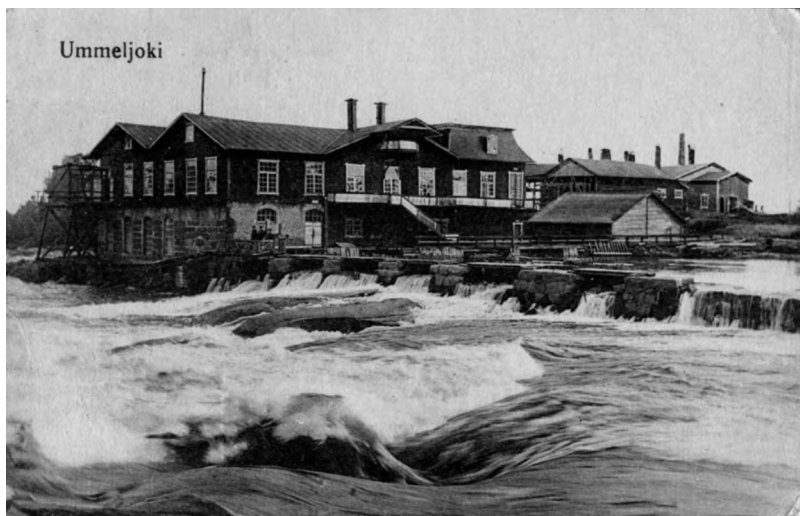
UMMELJOKI – FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR INNOVATION

För att förklara Längmans förbättrade ekonomi måste vi återvända några år bakåt i tiden och förflytta oss till östra Nyland, till Kymmene älvs västra strand och till den där belägna Ummeljoki såg. Den 1755 grundade anläggningen med fyra ramsågar hade på sin tid tilldelats en avverkningskvot om 10 080 stockar, vilket alltså utgjorde ”Nya Finlands” största privilegium. Enligt arvet efter Wrede ägde Varkaus bruk 10/32-delar av denna såg,

vilket på 1830-talet knappast tillförde bruket några inkomster. Disponent för sågen var kommerserådet i Fredrikshamn Christian Bruun, en erfaren sågeriman som dock redan mist sin bästa initiativkraft. Längman insåg på grundval av sina erfarenheter från Varkaus vilken lönsam ekvation som kunde uppställas med Ummeljokis stora kvot och kustnära läge. Och framför allt hade han med Taipalekanalens byggare diskuterat de möjligheter som kronans vattenledsprojekt öppnade för flottningar till Ummeljoki.

Kymmene älv bildade södra Finlands näst största insjösystem efter Vuoksens. När man i mitten av 1820-talet sänkte ytan i systemets huvudsjö, Päijänne, rev man också Koskenniska sågar som hade hindrat flottning. Samtidigt hade myndigheterna rensat Kymmene älv. När man därpå demonterade den pontonbro som spärrat vattenleden vid Heinola och ersatte den med Jyränkö stenbro, öppnades en fri flottningsled från Päijänne till Ummeljoki. Till råga på allt var Ummeljoki den enda sågen vid älven, vilket gav den i praktiken obegränsade möjligheter till timmeranskaffning. Hösten 1839 skickade Längman sina män till Päijännes västra strand för att ingå avverkningsavtal som på vederbörligt vis smordes med brännvin. Redan på våren levererades de första stockarna till flottningsledningens övre grenfåror. Också provflottningarna förlöpte lyckosamt.

En delägares inkomster från ett sågverksbolag av Ummeljokis art berodde i avgörande grad på om han hade del i sågens lanthandel, i dess timmeranskaffning eller i försäljningen av färdiga sågvaror. Varkausbolaget fikade efter en större ägarandel i Ummeljoki, efter

Av sågen i Ummeljoki finns inte en enda bild bevarad. Den var fortsatt i gång fram till början av 1880-talet och ersattes därefter av ett träsliperi, som dock förstördes i en brand redan 1885. På den gamla sågens plats syns i landskapsvyn det nya träsliperi som fortfor med sin verksamhet ända till 1911. *Vykort.*

att leda sågen och särskilt efter dess virkeshandel. Efter köp gjorda i mars 1841 blev bolaget sågens största ägare med 46 av 96 andelar. Palatsrevolutionen hade redan gått långt. Enligt ett i augusti 1841 uppgjort kontrakt överlät disponent Bruun hela förvaltningen till Varkausbolaget, dvs. i praktiken till Längman som ägde rätt att förändra tekniska lösningar och att hos myndigheterna ansöka om tillstånd att flytta sågen. Längman ansvarade även för anskaffning av längre stock "från Päijänne" enligt särskilt uppställda villkor. Bruun fungerade som sågfirmans finansiär och vakade över Längmans förvaltning samt över räkenskaperna.

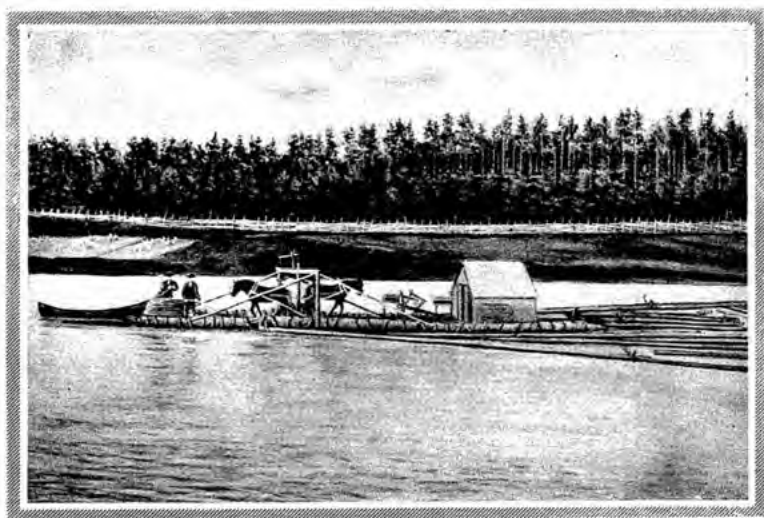
Skogsbasen Silfvenius, som så effektivt organiserat Varkaus skogsaffärer, flyttade till Ummeljoki. Förvaltningsavtalet var nästan obegripligt förmånligt för Längman och Wahl därför att Bruun hade överskattat anskaffningskostnaderna i Päijänne och köpte den för sågverket nödvändiga stocken till ett klart – om än uppgjort – överpris. Eftersom Bruun betalade nödvändiga utlägg från sitt konto behövde Längman inte binda kapital i skogsaffärer. Varkaus bruks nya bolagsordning uttryckte saken tydligt nog: ”I händelse av Egendomens påkallade förskingring, skall allt göras för att bibehålla Ummeljoki såg andelar, emedan - - det bolags contractet - - är för oss så förmånligt att anses, att detsamma aldrig böra med hvilken upofring än ske må, ifrån vår wärv lämnas.” När Längman fått sitt ackord skildes Ummeljokiandelen från Varkaus räkenskaper, dvs. hans andel av vinster och stockköp fördes direkt till hans eget konto.

Ummeljoki flottningsorganisation var en av de stora innovationerna i Finlands ekonomiska historia. Längman hade onekligen tur som halvt av misstag blev delägare i den ”rätta” sågen och som i samma andetag stötte på en viktig informationskälla i Varkaus. Han visade också slughet när han styrde innovationens största ekonomiska nytta mot sig själv. Att bygga upp timmerackquisitionssystemet krävde icke desto mindre stor beslutsamhet och ihärdighet av honom. Hos omgivningen väckte det beundran, avund och naturligtvis motstånd.

Silfvenius inspekterade redan våren 1841 en bättre plats för sågen, eftersom den gamla anläggningen låg trångt inklämd mellan

två vattenkvarnar. Eldsvådor i dessa kvarnar hade förorsakat onödiga driftstopp. Den nya sågen i Ummeljoki byggdes av Anders Cederberg, en österbottnisk byggmästare som Längman hade anlitat både i Varkaus och på andra sågar i Savolax. Den nya anläggningen uppfördes en bra bit nedströms den förra. Kraftöverföringen skedde med moderna men av myndigheterna illa sedda utväxlingsmekanismer. Längman ansökte inte om tillstånd för nybygget. En förflyttning av sågen några tiotal meter, dessutom nedströms, hade sannolikt medgivits särskilt som bygghjälpsplatsen valts på sågbolagets egen mark. Byråkratin skulle i alla händelser ha fördröjt arbetena med ett till två år. Ett tillstånd att flytta skulle också ha förutsatt rivning av den gamla sågen. Längman fortsatte från och med sommaren 1842 kallblodigt att såga även i den gamla anläggningen. Detta fortfor han med i över två års tid vilket är förvånansvärt, ty Ummeljoki såg var en av Kymmenedalens sevärdheter. Enligt handlingarna gjorde Längman en anmälan om sågen i december 1844, varefter kronofogden Axel Herman Sahlberg krävde en utredning av Ummeljokis aktieägare och hotade med sågningsförbud om det samtidiga nyttjandet av sågarna fortsatte.

Sahlberg var händelsevis Längmans ombudsman och vän sedan 1820-talets slut. Troligtvis såg han mellan fingrarna på det nya sågbygget. I Varkaus räkenskaper finns anteckningar om arvoden till Sahlberg trots att Ummeljokis transaktioner i övrigt inte noterades i dem. Längman rev den befintliga sågen före en i juli 1845 verkställd sågbesiktning. Därvid konstaterade Sahlberg att

E J Längman var en föregångsman inom sågindustrin framför allt som utvecklare och utnyttjare av nya virkesanskaffnings- och transportmetoder. Stockflottarna varpades (halades med trossar) över stora sjöar med hästkraft. En flottas resa över Päijänne varade ungefär tre veckor. Bild ur Lennart Gripenbergs verk "Minnesskrift med anledning av 50-årig gemensam flottning i Päijänne vattenområde 13-1922" (Helsingfors 1924).

man i Ummeljoki uppfört endast en ny sågbyggnad, icke en helt ny såg: ”- - samt sättet för afverkning torde vara likgiltigt, om den sker hastigare eller långsammare, helst nyssnämnde vaxelverk beredes en mera städad afverkning”. Längman klarade sig till slut undan med blotta förskräckelsen.

Utanför Heinola hade timmerflottar inte setts i mannaminne. Den förvirring som de flytande stockarna sommaren 1841 för-
anledde i staden förbyttes nästa sommar till beslutsamt motstånd. Staden förbjöd flottning genom Jyränkögrenens bredare fåra, dvs. under den välvda bro som var ett mästerprov på finländsk bygg-

konst och fortfarande en populär sevärdhet på landsvägen från Savolax till Tavastland och vidare till Helsingfors. När sedan en av timmerflottarna hakade i brons stenkista krävde fogden Jacob Fredric Grenman, som på sin tid också fungerat som brobyggets överinspektör, ett totalförbud för flottning ”särskilt som de bedrevs enbart av Längman”, som ”inte kunde inneha” privilegier för avverkning i Päijänne. Grenman hade under 1820-talet skött Längmans ärenden i Heinola och det hade då kommit en fnurra på tråden mellan dem. Även detta kan ha spelat in.

Guvernören Otto Boije förbjöd flottning i den större fåran vid vite av 25 silverrubel. Längman ansåg att så höga böter avsåg att skrämma bort flottare från en lagstadgad vattenled. Staden övervakade nu timmerflottarnas färdväg noga och bötfällde överträdelser systematiskt. Men den saknade redskap för att inkassera böter av främmande flottkarlar. Därför ville staden ställa timrets ägare eller Ummeljoki såg till svars. Längman vältrade i sin tur över ansvaret på de ackordbetalda leveransmännen.

Broproblemet löstes då man med hjälp av bommar började styra in stockarna den riktiga vägen. Men det var inte heller lyckat. Nu uppstod en störning med tiotusentals stockar som nästan hela sommaren fyllde älven och vikarna utanför staden. Stadens fiskare hindrades. Känslorna nådde kokpunkten sommaren 1845. Stadsborna bad att bommarna skulle avlägsnas, och när flottkarlarna inte gick med på det skred man själv till verket. Karlarna körde dock iväg stadsborna med sina flottningshakar. Tvisten slutade i Heinola ordningsrätt som hävdade att berusade flott-

karlar drivit omkring för att söka livsmedel i staden och i närbelägna byar. Rätten sade sig också ha hört rykten om att männen spred könssjukdomar. Tvisten som från början handlade om att skydda bron hade nu förvandlats till ett moraliskt fördömande – och till en prestigekamp.

Ordningsrätten krävde rätt att beslagta stockflottar som pant för bötesbelopp, samt för flottkarlarna skyldighet att bära prästbetyg eller identitetsbevis utställda av kronans tjänsteman på hemorten. Annars skulle man behandla dem som lösdrivare enligt gällande reglemente för obekanta personer. Längman ansökte hos Heinola stad om tillstånd att anlägga stenkistor och bommar så att överfarter kunde ske lättare. Staden satte sig emot och Längman upprepade sin ansökan hos guvernören. Tillstånd att uppföra stenkistor gavs till sist i maj 1846 men på stränga villkor. Bommar fick användas bara under flottningstiden, och för deras utläggande måste tillstånd erhållas av ordningsrätten som beslöt om lämplig tidpunkt för detta. Guvernören höjde på Heinolabornas begäran vitesbeloppet till 100 rubel och bestämde att timmerägaren skulle vara betalningsansvarig. En timmerflotte fick konfiskeras tills böterna betalats och flottkarlarna måste bära identitetsbevis. Inte ens detta förslag för Heinolas stadsäldste som begärde att få uppbära ytterligare tre rubel för varje flotte som gled förbi staden.

Det faktum att Boije varit guvernör i Heinola innan länsstyrelsen flyttades till Sankt Michel kan förklara guvernörens beslut. Inte ens en hög ämbetsman hade fullmakt att hindra bruket av en vattenled,

men fyrdubblingen av bötesbeloppet tillsammans med inskränkningar i flottningsperioden ledde nära nog till samma resultat. Tvisten blev sålunda ett betydelsefullt prejudikat: Längman hävdade att Boije överträtt sina befogenheter och betecknade jämförelsen mellan flottkarlar och lösdrivare vara en förändring av ”i denna sak tidigare av myndigheter utfärdade regelverk”. Och så blev det. Längman vann en klar seger då hovrätten i juni 1848 återkallade viteshöjningen, avslag kraven på hinderlöshetsintyg för flottkarlar, tolkade flottaren som betalningsansvarig, förbjöd beslagtagande av timmerflottar och förkastade stadens krav på ersättning. Senatens rättsavdelning preciserade dock domen genom att kräva att flottkarlarna skulle bära identitetshandlingar.

DET OUNDVIKLIGA AVSKEDET

Varkaus utvecklades först senare till ett betydande centrum för metall- och skogsindustri. Men redan på Längmans tid lät verkstaden och gjuteriet ana vad som komma skulle. I Varkaus arbetade år 1842 fyra stångjärnssmeder, en knippsmed, två spiksmider och tre finsmeder, samtliga värvade i Sverige. Bergsstyrelsens representant som besökte bruket följande år var imponerad: ”Den rastlösa drift och verksamhet, hvarmed alle företag härstädes blifvit utförde, måste jag, sanningen likmätigt intyga; och är det att förmoda, att ägarne snart skola genom en jemn och oafbruten bergsrörelse, få sine betydliga i verket nedlagde kostnader ersatte.”

Längman slog ihop finsmedjan och snickarverkstaden till en mekanisk verkstad som från år 1844 leddes av mekanikern

C O Ullberg. Kuopiotidningen Saima skrev snart om verkstaden där ”de finaste och snyggaste järnverktyg framställas. Deras egna bruksföremål och arbetsredskap äro där förfärdigade och lära vara helt snygga och nätta.” Verkstaden kompletterades snart med en svarvbänk och en liten borr som båda drevs med vattenkraft. I verkstaden fanns också olika filbänkar samt en finsmides-ässja. Verkstaden sysselsatte dock tills vidare bara fyra man. Ett nytt masugnsbygge satte fart på gjutjärnsproduktionen, men enligt sakkunniga var järnet poröst och grovt. Alstren från smedjan var också dåliga. Grundproblemet, den undermåliga malmen, framkallade en i bergsmannaögon motsägelsefull situation: ”Brukets flesta byggnader voro i ganska godt skick; anläggningen regelmässig, med stora kostnader, ehuru illa beräknadt för att medföra vinst af tillverkningen.”

Järnförsäljningen ökade emellertid klart. C G Wiik sålde i Kuopio spik från Varkaus, gjutjärnsvaror, klocklod, pressjärn, bultjärn, knippjärn och därtill salt och bräder. Han behövde även själv järndelar bl.a. till sin ångbåt ”Kuopio”. På fordon tillverkade i Varkaus fraktade man också den ångmaskin med ångpanna som Wiik beställt i Motala. När man 1845 började bygga den för hela Finland livsviktiga Saima kanal, som band samman Savolax och Karelen med Finska viken, medförde det genast beställningar från järn- och verkstadsindustrin. För första gången drog östra Finlands hyttor och bruk riktig fördel av sitt läge. Paul Wahl fick på en auktion i Viborg omfattande beställningar, av vilka en del som avsåg järnvägsräls förmedlades till underleverantörer. År 1846 sålde Varkaus

till kanalbygget hackor, kofötter, släggor, järnspekt, hjulaxlar för järnvägsvagnar, spadar, räls samt hjul till skottkärror och järnvägsvagnar. Varkaus verkstad fylldes av buller och bång.

Brukets ekonomi tillfrisknade till den grad att de årliga förlusterna under bättre år förbyttes i vinster. Avkastningen på insatt kapital förblev dock fortfarande låg, om inte obefintlig. Längman såg ingen framtida möjlighet att betala sin del av investeringarna. Han konstaterade i början av år 1844: ”Skulle åter ingen förändring uti nuvarande smedes metoden snarligen vinnas, så nödgas vi öppet tillstå, att våre capitaler och möder tillhör ett givet offer”. Han satte sitt hopp till den s.k. puddlingsmetoden – en process för smältning av tackjärnet i stenkolseldade flamugnar – som hade omvälvit järnmarknaden världen över, men experterna förkastade dess möjligheter i Varkaus. Från hösten 1844 förberedde Längman redan sin sorti från Varkaus. Wahl kunde nöja sig med ett blygsammare resultat och hade dessutom resurser för ofrånkomliga investeringar. Att upplösa kumpanskapet passade honom riktigt bra, men det förutsatte ett fastställande av brukets värde. Åsikterna divergerade oundvikligen. Man lär ännu minnas hur Wahl förbrådde Längman med orden ”här har man begagnat mina medel” varvid denne skall ha svarat: ”Dina pengar, men mitt geni”. För så olika insatser var det svårt att finna ett jämförbart värde. Vintern 1846 föreslog Längman hetluftsblåsning som en allra sista utväg. Med den skulle man ur malmen försöka utvinna grått, gjutdugligt tackjärn. Inför det försöket gjorde han nya inmutningar.

Längman lämnade också till Robert Trapp, kamrer vid Viborgs

hovrätt, ett förslag till Varkausbolagets upplösning. Trapp som på sin tid skarpt kritiserat Längman under dennes konkursrättegång var en naturlig mellanhand, ty med inflytande i den ekonomiska kommitté som styrde bygget av Saimakanal stod han i nära kontakt med Wahl. Denne förkastade emellertid Längmans utgångspunkter. Under förhandlingarnas lopp använde Längman Varkaus likvida medel för sina personliga såginvesteringar, vilket ökade hans även i övrigt växande skuld. I november 1846 gjorde Längman nya inmutningar i eget namn och erbjöd även sådana i skilsmässopaketet till Wahl. Han försäkrade nu att det i sjöarna fanns "en viss mån" av duglig malm för att utvinna grått tackjärn. Efter tungrodda förhandlingar upplöstes Varkausbolaget vid årsskiftet 1846-47 och Wahl blev ensam ägare. Längman fick ett förmånligt avtal och tilldelades tackjärnshyttan i det nordkarelska Käenkoski som han 1843 köpt för Varkausbolaget. Även det lönsamma förvaltnings- och flottningsavtalet i Ummeljoki förblev helt i hans namn. För sin andel i Ummeljoki såg måste Längman betala ytterligare 11 000 silverrubel.² Till avtalspaketet hörde också en olycksbådande tilläggs klausul: om den utlovade järnmalmen icke hittades, skulle Längman till Wahl betala 10 000 silverrubel som kompensation.

² I Finland hade man 1840 övergått till silvermyntfot. En silverrubel motsvarade värdet av tre pappersrubel.

Sågentreprenören

SÅGTURBULENS

I östra Finland, på axeln Kuopio-Viborg möttes på 1840-talet industrialiseringens och den finsknationella väckelsens, fennomans, pionjärer. Som en centralfigur för de senare steg Johan Vilhelm Snellman fram. Han skrev så sent som i början av decenniet i den svenska veckotidningen Freja bl.a. om riksdagsreformen i Sverige, om tullfrågor, om nationalekonomi och om Centraleuropas nationalistiska rörelser. Han gjorde också en lång resa i Tyskland. Brinnande för friare politiska och ekonomiska förhållanden samt för yttrandefrihet återvände Snellman till Finland i slutet av 1842. När G O Wasenius då inte anställde honom som redaktör på Helsingfors Tidningar, som han gav ut, tog Snellman anställning som rektor för den högre elementarskolan i Kuopio. Till beslutet bidrog också det i staden belägna tryckeriet. Från början av 1844 redigerade Snellman två tidningar som han själv grundat: den finskspråkiga "Maamiehen Ystävä" [Lantmannens vän] som var riktad till allmogen och den svenskspråkiga "Saima" där man dryftade frågor som den finska pressen och offentligheten hittills tigit om av rädsla för censur. Även de ironiska näsknäpparna mot Helsingfors Tidningar skaffade Saima en uppmärksam läsekrets. Storfurstendömet huvudstad låg visserligen i Helsingfors, men den som i mitten av 1840-talet

ville veta vad man talade om i landet måste läsa Kuopio-bladet Saima.

I Varkaus prenumererade Längman genast på Snellmans båda tidningar och snart också i Käenkoski och Ummeljoki. På industri-orterna i Savolax och Karelen talades både finska och svenska. Yrkesmän som kom från Karelen sades tala också ryska och olika karelska dialekter. Senast i Varkaus förbättrades Längmans språkkunskaper så pass att han på finska kunde sätta ihop t.ex. kun- görelser i kyrkorna. All sin affärskorrespondens skrev han emellertid på svenska eller vid behov, exempelvis med Hackman, på tyska.

Längman och Snellman hade många gemensamma vänner i Kuopio, t.ex. August Kellgrens köpmannafamilj eller Snellmans kusin handelsman O W Roering, som på hösten 1844 besökte Längman som nattgäst tillsammans med den för sina fågelmå- ningar kände konstnären Magnus von Wright. Studenten August Schauman från Helsingfors – blivande grundare av det alltjämt utkommande Hufvudstadsbladet – studerade sommaren 1845 finska i närheten av Varkaus, därtill inspirerad just av Snellman. Även han besökte naturligtvis bruket som då ännu var i ett ganska primitivt skick. ”Patron Längman, såsom oss syntes, be- synnerliga, bizarra personen – – bodde i ett anspråkslöst logis i en låg envåningsbyggnad; vi gjorde honom vårt besök och be- möttes med ytterlig artighet.”

Även guvernören Ramsay umgicks med Snellman, som till och med blev gudfar till ett av hans barn. Den finländska statsförvalt-

ningsaristokratin följde dock Snellmans skrivelser närmast med känslor av rädsla. När senatens finansavdelnings viceordförande Lars Gabriel von Haartman uppehöll sig i Kuopio i början av hösten 1845 förde han, som han tyckte, konstruktiva diskussioner med Snellman. Åsiktsutbytet följdes emellertid av Saima-skrivelsernas radikaliserings. Senatens förargades storligen av en i november införd artikel om "Några lagstadganden, som i Savolax och Karelen icke gälla". Där klandrade Snellman den i början av 1840-talet tillsatta skogslagskommitténs slutsatser och föreslog på grundval av lokala sågägares kalkyler och uttalanden att sågindustrin skulle avbördas onödiga inskränkningar. I sin andra skrivelse "Skogshållning och Sågrörelsen" motsatte han sig att sågindustrin belades med bojar på skogsvårdande grunder. Att inskränkningarna var improduktiva belyste han med Ummel-jokis fjärrleveranser; dessa nådde redan hundratals kilometer, långt norr om Jyväskylä, där hittills inte en enda såg opererat – och inte heller reserverat timmer.

För att förstå den samhälleliga betydelsen av sågnäringen och av Snellmans artiklar måste vi fördjupa oss en smula i den skogs-politik som rådde i Finland. Guvernören Ramsays uppfattningar från mitten av 1830-talet var bara ett förebud om vad som komma skulle. Sågverksindustrin, som kraftfullt hade utvecklat sina egna verksamhetsprinciper, överskred avverkningskvoterna mångfaldigt och utsträckte sin stockanskaffning allt längre in i landet där den hotade kronohemman och oskiftade skogar. Läget var på det hela taget mycket förvirrat. Sågindustrin skapade obe-

stridligen välstånd och arbetstillfällen i sin omgivning men struntade samtidigt i regelverk och i kronans äganderätt. Även Varkaus effektiva timmersektor efterlämnade i samtidens ögon främmande och tröstlösa kalhyggen. Dessa stred mot andan i en från svensk tid nedärvd skogsnorm, vars utgångspunkt var att virke skulle uttas med högst en mängd som motsvarade den årliga tillväxten.

I Finland rådde en utbredd tro på att sågnäringen kortsynt höll på att förintä Finlands skogsråvara. Därför, men även av laglydighetsskäl, ville många förvaltare se en strängare kontroll av sågarna. I början av 1840 tog guvernören Ramsay ett initiativ till en sådan. von Haartman, då nyutnämnd finanschef i senaten, kopplade i den allmänna oron snarfyndigt ihop Ramsays framställan med landets bergsindustri, som på den tiden var helt beroende av malm och tackjärn från Sverige. På så vis gick man till attack mot sågindustrin och lät bergsindustrin och dess företrädare fungera som bulvaner. Sågarna och bruken konkurrerade i praktiken inte om samma skogar och hade inte heller andra intressekonflikter.

Primus motor i den allt skarpare konflikten var von Haartman, och hans mål var i första hand att skydda kronoskogar. 1841 lyckades han tillsätta en skogslagskommitté med uppgift att bl.a. finna sätt att skärpa kontrollen över sågarna samt att dryfta hur statens skogsförvaltning skulle organiseras. Enligt von Haartmans logik förmådde en såg som grundats vid en liten bäck med svag vattenkraft inte hota kronans skogar. En sådan utgjorde därför grundstenen för en bestående skogsekonomi, eftersom dess verksamhet lätt kunde kontrolleras.

Längman kände av den sågfientliga atmosfären också på sin såg i Övertorneå. När man i slutet av 1830-talet började grunda talrika vattensågar i Uleåborgs län, upptäckte länsstyrelsen att den saknade uppgifter om Kristineströms privilegier. Sågen hade ursprungligen grundats i Västerbottens län och myndigheternas handlingar fanns fortfarande i Sverige. Guvernören Robert Wilhelm Lagerborg krävde Längman på privilegie- och skatteurkunder som denne inte kunde uppvisa. Den delägare som sålt sågen till honom behöll nämligen dokumenten som pant. Den otålige guvernören förbjöd då i slutet av 1839 all verksamhet vid sågen tills papperen inkommit till länsstyrelsen. Längmans sågförvaltare påbörjade emellertid sågarbetet på våren på eget bevåg. Den förgrymmade guvernören befallde att sågvarorna skulle beslagtas och att förbudet skulle fortsätta gälla fast han i det läget redan hade fått de begärda handlingarna. Längman överklagade hos senaten som i oktober 1840 ålade guvernören att omedelbart häva verksamhetsförbudet och beslaget av bräddlagret.

Kristineströmsågen hade emellertid hunnit stå still en stor del av den även i övrigt korta sågningssäsongen. Trots att anskaffad stock hade flottats ner till kusten utanför Torneå och där sågats för hand resulterade stoppet i betydande förluster. Dessutom stämdes Längman för överavverkning och för att ha kört igång sågen utan lov. För överavverkning fann rätten inga bevis, men för trots mot guvernören dömde Vasa hovrätt ändå både Längman och sågförvaltaren, som representerade hans kompanjoner, till böter om närmare 20 silverrubel – alternativt 14 dygns fängelse ”på vatten och bröd”.

Skogslagskommittén hade bara några veckor tidigare, i februari 1842, publicerat sitt betänkande och sitt förslag till förordning. I linje med direktiven till kommittén föreslog den förbud mot ångsågar och begränsning av antalet ramsågar per vattensåg till två. Att grunda en särskild forststyrelse såg kommittén inte som nödvändigt. Förslaget trycktes och skickades till senaten, guvernörerna, hovrätterna, många sakkunniga och till den breda allmänheten för kommentarer.

Ur sågeriföretagarnas synvinkel var det tills vidare bara fråga om ett potentiellt hot. Däremot hade de exporttullar som von Haartman genomdrivit på skogsvårdande grunder trätt i kraft redan från början av 1840 och visat sig ha en förödande effekt. Priserna på sågvaror hade nämligen vid samma tid sjunkit på huvudmarknaderna i England och Centraleuropa, och då exporttullarna inte tog hänsyn till prisförändringarna påverkade de sågarnas lönsamhet mera än beräknat. Under 1841 genomförde man dessutom en ny beskattning som i medeltal tredubblade sågarnas skattebörda. Den finländska sågindustrin, som rentav betraktats som betänkligt vinstgivande, råkade genast i stora svårigheter. Till och med det lukrativa Varkaus sågade på gränsen till lönsamhet och dess stöd för brukets drift försvagades. Norra Savolax sågar gick överlag med förlust. Siikakoski i Juva stängde helt och hållet, och många sågar avbröt sin produktion. I det skedet sålde även Längman sin del av sågen i Övertorneå. De finländska sågarnas konkurrenskraft försvagades också genom att Sverige i februari 1842 upphävde sina avverkningsspärrar och exporttullar på norrländska

sågvaror samt sänkte tullarna för södra Sveriges del. Även Norge avskaffade sina exporttullar på sågvaror.

Mitt i denna turbulens kallade Längman sågägarna från norra Savolax till Kuopio, där de i november 1842 undertecknade en petition om att avskaffa sågvarutullarna tills förhållandena i utlandet medgav sådana. Motsvarande petitioner kom också från andra håll i Finland, men savolaxarnas begäran åstadkom förändring. Tarifferna återställdes till tidigare nivåer precis på tröskeln till den nya seglationssäsongen i maj 1843. Lindringen avsågs vara tillfällig men förlängdes senare i flera omgångar.

Skogslagskommitténs nya och delvis omarbetade förslag, som dock fortfarande var inriktat på kontroll av sågarna, blev färdigt i mars 1843. Det dröjde emellertid innan det togs upp till behandling, delvis beroende på senatens övriga ärenden men främst på grund av åsiktsskillnader i senaten beträffande avsnittet som rörde kronoskogarna. Samtidigt tillät sågarnas trångmål att skogsfrågan uppsköts till en gynnsammare tidpunkt. Sågnäringen och dess anhängare såg besluten som en avvärjningsseger. I Saima uttalade sig Snellman om den gynnsamma samverkan mellan kronoskogarnas kolonisering och sågnäringens befrielse, och guvernör Ramsay hade slagit in på samma linje. Även på grund av den brännande lösdrivarfrågan, som handlade om hur samhället skulle kunna hjälpa den stora mängden av egendomslösa personer utan s.k. laga försvar till egen försörjning, röstade både skogslagskommittén och senatens majoritet för att i fortsättningen tillåta nybyggen.

DEN RESANDE MECENATEN

När Längman lämnade Varkaus på våren 1847 närmade han sig redan de femtio. Äktenskap hade han inte ingått, kanhända på grund av sitt länge pågående ekonomiska nödläge. Av det som rörde sig i hans eget inre finns från denna tid inga spår. En aning om det kan man dock få av nedanstående dikt, nedrafsad med blyerts på tjockt papper, som Längman medförde tillsammans med affärshandlingarna i sin reskoffert. Överstrykningar och rättelser avslöjar att dikten är hans egen skapelse:

*Bland sjöar och skogar och dalar och fjäll
Där ligger mitt glada, mitt trefliga tjell.*

*Bland sjöar och dalar, skogar och fjäll
Där somnar jag roligt, där vaknar jag säll*

*Och går jag en afton på blånande berg
strax får hela världen en ljusare färg*

*Och går jag en afton i grönskande dal
Där glömmar jag vid forsande bäcken mitt qual*

*Men om han ock skulle hit komma en gång
Strax jagas han/hon bort utaf Kärlek och fång*

Utan närmare vetskap om rimsnickarens bakgrund skulle man kunna gissa sig till en romantisk landskapsbeundrare, inte nödvändigtvis till en industriman i sina bästa år, i färd med att förädla

naturen och dess krafter. Den sista strofens beslutsamhet väcker däremot tankar av annat slag. I sitt testamente hade Längman låtit förstå, att han ”från längre tider beslutit att till undgående delning af min förmögenhet, qvarstå uti min Ungkarlsställning, för att sålunda igenom dem som öfver detta bestämma äga, få mina välmenade och bekymrans önsknings fulla”. Ett beslut av det slaget fattar inte en alldeles ung man, och en medellös har ingenting att dela eller fördela. Beslutet mognade tidigast i mitten av 1840-talet, även om en av Längmans förebilder kan ha varit den filantropi som hans stockholmske affärsvän Liljevalch utövade i norra Sverige under nödåren på 1830-talet. Tillfällighet eller inte – Snellman drog i Saima 1846 upp konturerna kring en bild av affärsmannens nobla kall som passade väl in på Längman:

”Då individen så inrättar sin verksamhet, att han gör detta allmänna mål till sitt eget, så höjer han redan derigenom betydelsen af sitt enskilda intresse och sin eljest egoistiska och inskränkte verksamhet. Men för nationens materiala arbete måste finnas ett upphöjdare mål än nationalförmögenheten och dess tillväxt. Denna måste sjelf nedsättas till ett medel för främjandet af nationens andliga intressen.”

Sommaren 1847 formligen strödde Längman omkring sig pengar i välgörande syften. Grannsocknen Jorois erhöll 500 silverruble för vällovliga ändamål eller som grundplåt för någon nygrundad

industri. En motsvarande avskedsgåva bestods Varkaus hemsocken Leppävirta, som använde sina ränteinkomster till förmån för en folkskola. Sockenstämman lånade pengar och med den avkastning de gav betalades sedermera en folkskolelärarinnas lön.

Efter avskedet från Varkaus begav sig Längman till utlandet för att söka rekreation men också för att få impulser för sin växande sågrörelse. Till resesällskap, tolk och assistent bad han om att få, och fick, Snellman vars tidning Saima hade dragits in på censuröverstyrelsens befallning. Inspirerad av Snellman hade man i Kuopio stad hösten 1846 startat en finsk flickskola för arbetarbarn. Den var stadens första folkskola för flickor och rikets första finskspråkiga folkskola. Skolan fick inte oreserverat stöd av stadens aristokrati. Undervisningen led därför av penningbrist, som lindrades påtagligt först i juni 1847 då Längman donerade den för honom typiska summan av 500 silverrubel till skolbyggnadsfonden. Därtill lovade han skolan bomullstråd för 100 rubel om året i fem års tid.

På besök i Viborg skänkte Längman det där verksamma Finska Litteratursällskapet 100 rubel. En av sällskapet tidigare aktiva medlemmar, den avlidne bokhållaren i Hackmans handelshus Adam Wilcke som ofta hälsat på i Varkaus, hade donerat en betydande del av sitt arv till sällskapet. Med Wilckes medel grundades senare en finsk skola i Viborg. Även Juho Pynninen, kontorist och chefsassistent vid ett annat viborgskt sågeriföretag, Rosenius & Seseman, verkade inom sällskapet och kom senare att grunda en finskspråkig folkskola. Bland litteratursällskapets

medlemmar återfanns också de bägge nämnda handelshusens huvudägare. Snellman i Kuopio, Längman i Varkaus, Hackmännen och Roseniusarna i Viborg samt deras bokhållare som cirkulerade mellan Savolax vattensågar: sågnäringen som via Viborgs stapelplatser skickade sina varor ut i världen var sålunda nära kopplad till 1840-talets nationella väckelse. Flera andra tillägnade sig Snellmans idéer; den svenskfödde sågägaren August Kellgrens son Herman från Atrakoski samt Strömsdahls patron AW Tigerstedts son Karl Konstantin hörde på 1840-talet till de mest entusiastiska finshetsivrarna i Helsingfors studentkretsar.

Snellmans återkomst till huvudstaden och hans förestående utlandsresa firades på Brunnshuset i juli 1847. Man visste allmänt att Snellman fått till skänks en tre månaders utlandsresa jämte en reskassa om 300 silverrubel för att bistå Längman i dennes studier i skogsvård. Snellman var kvällens stjärna, men på Brunnshuset gick diskussionens vågor höga också kring Längman. Att döma av en iakttagare var denne ”ett original af qvicksilver natur så till kropp som själ. Jag roade mig med att vid Brunn haka mig fast med honom för en timme; och prata kan mannen, utan att han behöfver lära sig det utrikes.”

Längman var intagande som sällskapsmänniska, men att sällskapa med honom kunde också vara betungande. Närstående kretsar i Kuopio frågade Snellmans unga fru hur denne ”står ut med att dageligen vara i sällskap med Längman”. Snellman tyckte inte det var någonting att bekymra sig över, för Längman gjorde bra saker. “Det är därför vackert och väl af Längman, att med

Tidningsmannen och filosofen Johan Vilhelm Snellman stödde i likhet med Längman 1840-talets liberala politik i allmänhet, även den som rörde sågnäringen. År 1847 gjorde Längman och Snellman en studieresa för att bekanta sig med de tyska skogsakademierna. Porträttet av Snellman är gjort i Paris som han besökte på sin resa samma år.

Bild Museiverket Helsingfors.

verklig uppoffring vilja bringa en ordentlig skogsskötsel i gång i vårt land och sålunda göra den myckna skogen till en källa till välstånd. Derföre anser jag mig äfven göra rätt och nyttigt, då jag nu deri hjälper honom. Och detta utgör ett hufvudföremål för resan.”

I Memel (nuv. Klaipeda) som var ett betydande centrum för virkeshandel och sågindustri, iakttog Snellman halvt road hur Längman ”fick här nöjet att lefva bland idel bjelkar och bräder”. Som tyskkunnig behövde Längman ingen tolk i Baltikum. Han åkte ensam åtminstone till Tilsit, där Napoleon och Alexander I fyrtio

år tidigare delat upp sina intressesfärer och kommit överens om att Finland tillhörde Rysslands.

Med Bludaus kronoskog utanför Königsberg bekantade sig männen tillsammans. Därifrån gick turen över Danzig och Stettin till forstinstitutet Neustadt Eberswald i Brandenburg, där männen stannade över fem dygn. Denna tid begagnade de till utmattande fotvandringar i överforstrådet Pfeils sällskap och till givande diskussioner om skogsbrukets möjligheter i Finland.

I Berlin tog man enligt Längmans önskemål in på ett stort hotell, vars överdådiga service Snellman i detalj beskrev för sin fru. "Vin måste man alltid taga och inte gerna det sämsta – vi voro i Berlin en vecka. Jag åt blott fyra middagar i huset – ingen qvällsvard. Men veckan kostade der 40 Rubel och 7 Rubel i dricks-pengar för min person – för Längman ännu mera."

Det sista målet för skogsvårdsresan var jord- och skogsbruksakademin Tharand i Tyskland. Därifrån tog Längman skjuts till badorterna i böhmiska Töplitz där han genomgick kurer under ett par veckor. Snellman for nu på egen hand och man hade kommit överens om att mötas i London i september. Där anslöt sig också studenten Herman Kellgren och Johan Jakob Nordström till sällskapet, den senare då chef för Riksarkivet i Sverige men tidigare medlem av den skogslagskommitté mot vilkens förslag Snellman legat i skarp offentlig polemik. Kellgren beskrev i ett brev hur sällskapets dagar förflöt: "Jag har under en veckas tid dagligen varit tillsamman med Snellman, Nordström och Laengman, och har med dem besett Londons märkvärdigheter och har

haft rätt trefligt, Laengman har ställt till middagar, der det ätits och druckits godt, deremellan har det raisonnerats, disputerats och ofta nog trätits, med ett ord, det har varit ganska trefligt.”

Längman hade visserligen också angelägna göromål i London. Paul Wahl hade svarat för exporten från Varkaus och Christian Bruun i sin tur för den från Ummeljoki, varav en betydande del gick till England. Plankorna från Varkaus och Ummeljoki åtnjöt där gott rykte, där som på andra exportmål. Men marknaden förstod inte att koppla samman Längmans namn med sågarna och detta ville Längman ha ändring på. Han marknadsförde sig själv i England, sin verksamhets principer och sina nya såginköp samt sökte en djupare förståelse för marknadens krav. Han träffade virkesagenter, bl.a. den av viborgare anlitade Henry Dresser. Det föll sig också så väl att Snellman och Längman lämnade Storbritannien över Hull som var importhamn för just finländska sågvaror. I Hamburg utökades sällskapet med gemensamma bekanta, handelsman Henrik Borgström med familj. Färden gick under angenäma former vidare mot Stockholm där ångbåten till Åbo, Furst Menschikoff, väntade på dem.

EN ÖRFIL VID RAMSÅGEN

Längman ämnade sig till Ummeljoki, dit han hade flyttat sitt sparsamma bohag. Det nya hemmet låg på Parpula kronohemman som tillhörde sågbolaget. Den herrgårdsliknande huvudbyggnaden rymde totalt 12 rum och låg alldeles vid stranden, 150-200 meter ovanför sågen. På godsets mark låg flera hus för sågens an-

ställda. Även mjölnaren och smeden hade sina hus där och kolbrännaren sin stuga. I övrigt var Ummeljoki en mycket oansenlig by och det var därför inte förvånande att Snellman, som i årtal dragit sig undan offentliga åtaganden, i början av 1850-talet valde att bli bokhållare i Henrik Borgströms handelshus i Helsingfors i stället för att anta Längmans anbud om anställning.

Ummeljoki var omgivet av gammal jordbruksbygd. Husmor på den stora gården Peippola råkade vara Längmans systerdotter Sofia af Forselles, vars familj Längman träffade då och då. Husbonden Per af Forselles, som enligt hörsägen var en ”man av stolta manér”, väckte anstöt då han red in i Elimäki kyrka på Peippolas marker medan reparationsarbeten pågick. Jakob Forsell, som grundat sågen i Ummeljoki på 1750-talet, var hans farfar. Den energiske Längman var känd också i andra närbelägna gårdar. Friherre Rabbe Wrede hade tillåtit honom att uppföra stenkistor för insamlingsbommar på sin älvstrand men ångrat sig när han såg timmeranhopningarnas verkningar. Av detta följde en osämja som inte upphörde med Längmans betalade skadestånd. På Anjala gård vid Kymmene älvs nedre lopp huserade Abraham Renholm, bokhållare på Ummeljoki under Bruuns tid. Renholm irriterades av bark som hamnat i Kymmene älv och av skador som Längmans flottningsförsök hade gjort på gårdens fiske och strandmarker.

Sågfolket upplevde patrons närvaro som en skärpt kontroll. Anläggningen var i gång natt och dag i två skift, även helger. En oktobersöndag 1848 gjorde Längman en avstickare till sågen vid

elvatiden på kvällen och avbröt sågningen eftersom stockarna lagts oriktigt i ramsågen, vilket förslösade virke. Längman, som hade ansträngt sig att effektivisera arbetet och förbättra lönsamheten, krävde av sina arbetstagare att hans instruktioner efterföljdes ovillkorligt. När ramsågarna stannat tillrättavisade han de båda sågkarlarna Matts Nyman och Thomas Yrjösuuri med ”lätta kindpustar”.

Det patriarkaliska husbondeväldet på gårdar och i fabriker präglades av strängare kroppslig tuktan än så. Därför blev verkan av örfilen en överraskning: Yrjösuuri gav Längman ett slag mot bakhuvudet, vilket hade till följd att denne vacklade, slog sitt huvud i ramsågen och sjönk medvetslös till marken. Sågarbetarna bar den blödande patronen till hans rum. Stadsläkaren i Fredrikshamn Lars Isak Ahlstubbe – som på 1830-talet varit medlem av Lördagssällskapet i Helsingfors och tillsammans med bl.a. Snellman, Johan Ludvig Runeberg och övermasmästare Gustaf Laurell diskuterat skapandet av en finländsk nation – undersökte patienten efter ett par dagar och upptäckte ovanför det vänstra ögat ett krossår som blött åtskilligt. Ögat var svullet och starkt blåslaget. Hela huvudet, särskilt vänstra halvan, var ytterst ömt och smärtade vid minsta rörelse. Ahlstubbe undersökte patron på nytt i januari, då bara ett ärr i pannan återstod som enda synliga minne av händelsen.

Att ta rätten i egna händer lät sig inte göras utan påföljd. Den 22-årige Thomas Yrjösuuri hade arbetat på sågen ungefär fyra år och bodde med sina föräldrar på byns största bondehemman intill

Parpula. Tinget bedömde att han under sågarbete föll under Längmans husbondefärja, vilket berättigade den givna örfilen. Yrjösuuri dömdes till 16 dagar på vatten och bröd, varefter han offentligt inför rätten måste be sitt offer om förlåtelse. Därutöver dömdes han att till Längman betala ett skadestånd om 100 silverrubel, vilket i stort sett motsvarade hans årslön.

Yrjösuuri lät sig emellertid inte nöja. Han angav Längman till myndigheterna för att denne sommaren 1847 vid domarbesiktningen av Ummeljoki såg och vid följande års beskattningsbesiktning skulle ha förfarit ohederligt. Från Helsingfors sändes mycket riktigt fiskalen Fredrik Meller ut för att besiktiga sågen på nytt. När denne kom till sågen i början av januari 1850 var Kymmene älv redan frusen och täckt av snö. Längman var på resa. Guvernören uppdrog ändå åt Lovisa stadsfiskal att väcka påkallat åtal.

Längman ansåg det av "lågt hämndbegär" väckta åtalet vara "nedslående för industriidkaren hvilken tvärtom borde kunna påräkna hägn och uppmuntran hos den högste myndighet eller embetsman". Han bestred en del av anklagelserna och gav en välgrundad förklaring till andra, samt krävde att angivaren strängeligen skulle ställas till svars. Tingsrätten och senare hovrätten frikände Längman från alla anklagelsepunkter. Yrjösuuri konstaterades ha gjort sin anmälan i sannolikt vredesmod, men det kunde inte bevisas. Han dömdes för grundlös anklagelse till ringa böter och för andra gången till offentlig begäran om förlåtelse.

Från sin sjukbädd gav Längman löfte om mera bidrag till skol-

mästare Otto Roswalls läsförhör, så att denne ”till hjertat kunde bibringa skolungdomen det sanna begreppet och andan af religions swaromålen; samt med harmonie söka inöfva densamma uti landets öfliga kyrkosånger”. Kapellanen C J Antells arbete i Anjala som bibliotekarie för den ambulerande skolan stödde han årligen med 20 silverrubel. Han skänkte 100 silverrubel till skolans kassa och anslog räntorna till belöningar åt barn som förkovrade sig i skrivning. Han utlovade också skrivpulpeter och tavlor. I Helsingfors satte sig Roswall på Längmans förslag och med dennes stöd in i den s.k. Lancastermetoden, en undervisningsmetod som han sedan tillämpade i sin ambulerande skola. Väckelsepastorn Antell förmedlade fortfarande efter Längmans flytt från Ummeljoki dennes hjälpsändningar till nödlidande samt julpengar till mindre bemedlade.

Efter incidenten stannade Längman omkring ett halvår inomhus. Först våren 1849 begav han sig på sin läkares uppmaning till Helsingfors för att njuta mineralvatten och hälsovård i Brunnsparken. Hans huvud var fortfarande ytterst känsligt för snabba temperaturförändringar, särskilt för kyla. Minnet hade åtminstone enligt hans egen mening försvagats betydligt. Då han dessutom klagade över ömhet i bröstgropens nerver, tolkade läkaren det som en följd av den plötsliga chock hela nervsystemet fått. En del av symtomen förblev bestående, och Längman blev mycket riktigt på 1850-talet en stamgäst på Brunnsparkens havsbad. På sina Helsingforsresor bodde Längman oftast på Kleinehs hotell, ibland på Societetshuset. Sällskapslivet var livligt och han träffade nya

människor, gick på teater och delade frikostigt ut pengar, bl.a. till sina gudbarn. Hans vikande hälsa och dess skötsel blev en organisk del av hans självinsikt – sjukdomen och allt prat om krämpor tillät honom att framträda också som svag och skör. Samtidigt kunde han genom att förebära sjukdom bortförklara beslut vilkas riktiga bakgrund han inte ville yppa. Resultatet av allt detta var att många ansåg Längman vara klart inbillningssjuk.

SKOGSDJEFVUL MED FYRA SÅGAR

Det faktum att Längman reste som en herreman, investerade och gjorde donationer bara några år efter sitt ackord väckte ont blod. Men pengarna fann sin naturliga förklaring i skogsaffärerna med Ummeljoki, som garanterade honom inemot 10 000 silverruble årligen utan investeringskrav eller konjunkturrisiker. En mera bekvämlighetsälskande affärsman skulle med dem ha amorterat på sina skulder och levtt bekymmerslöst resten av sitt liv. Längman strävade emellertid efter allt större framgång och snabb sådan genom expansion. Därför hade han våren 1846 intill sjön Päijänne skaffat en sågplats i Muurame, i januari 1847 anslutit sig som delägare i ett sågprojekt i Laukas norr om Jyväskylä och i mars samma år ingått avtal om köp av Långforssågen i Österbotten. Vart och ett av dessa förvärv fann sin egen logik i företagarens affärskomplex.

Guvernören i Tavastehus län tilldelade på hösten 1847 Muurame-sågen en avverkningskvot av dittills enastående omfattning, 15 000 stockar. Kvoten tycktes förebåda en politisk vändning och ny väl-

kommen sysselsättning för leveransorganisationen vid Päijänne. När nu Längman kontrollerade Kymmene älvs vattensystem även genom sitt förvärv i Laukas kände han sin ställning så stark att han inte drog sig för att föreslå sågnäringens totala frigörelse. Som hans förespråkare uppträdde Snellman, som vintern 1848 i sin tidning Litteraturbladet författade en aktuell och djupgående artikel med deras gemensamt utarbetade åsikter. Den mest omvälvande av dessa var sättet att se på en fri sågnäring och statlig skogsvård såsom varandra stärkande, inte motarbetande element.

Artikeln hade redan kommit ut då Längman av Viborgs länsstyrelse anhöll om att på ön Kotka få hyra hamnen i sjöfästningen Svensksund – den hade byggts efter Gustav III:s ryska krig – och den intelligande holmen Hietanen. På de här två öarna vid Kymmene älvs mynning förklarade han sig vilja grunda en lastplats för sågvaror och ett båtvarv. Det förblev outsagt att Längman ville reservera en gynnsam plats för en ångsåg redan innan lagstiftningen eventuellt förändrades. Det kunde tänkas ske snart, ty senaten gjorde sig äntligen redo att dra upp riktlinjer för den framtida skogs- och sågpolitiken.

Vid samma tid utbröt februarirevolutionen i Frankrike. Som ett resultat av ”det galna året” störtades det gamla systemet ”l’ancien régime” i Österrike, Ungern och i många av Italiens och Tysklands små furstendömen. Statsstyrd reglering och särskilda privilegier lämnade plats för liberala reformer. Sverige tillät grundandet av ångsågar just år 1848. Snellmans liberalistiska budskap träffade tidens nerv. Tanken fick en växande skara anhängare till och med i

von Haartmans närhet, vilket kommentarerna till skogslagskommitténs förslag redan i decenniets början vittnade om. Men det ryska kejsardömet samlade sig nu till en motreaktion i vars anda skogsfrågans öde kom att avgöras i mars: senator efter senator stödde sträng kontroll av sågarna men inte grundandet av en forststyrelse. Den inflytelserike von Haartman bedömde grundandet av en forststyrelse vara en så viktig fråga att han utarbetade ett konkurrerande förslag som han förelade senaten i maj 1848.

Till skattebesiktningen av Ummeljoki sommaren 1848 – densamma som föranledde Yrjösuuris angivelse för oegentligheter – skickade von Haartman sin betrodde kammarfiskal Thure Sjöman, som i egenskap av censor för Snellmans tidning Saima avgörande bidragit till dess indragning. Längman lade för Sjöman ut texten om hur han ständigt måste muta tjänstemän: ”Sålunda är jag underkastad en ständig beskattning, hvarifrån jag önskade se mig befriad, derigenom, att mig förunnades en vidsträcktare sågningsrättighet, naturligtvis emot förhöjd skatt till kronan”. Längman hade kanhända haft skäl att tala med mindre bokstäver, ty korruption av detta slag retade von Haartman oerhört. Denne, som ännu i sitt skogslagsförslag från maj förhållit sig försiktigt medgörlig, krävde nu en återgång till strängare kontroll av sågarna.

von Haartman, som var en utomordentligt arbetsam och handlingskraftig administratör och som fått till stånd byggandet av Saima kanal, körde med hjälp av kontakter och sin egen ställning över senatens majoritet och fick av kejsaren 1849 fullmakt att ut-

ERIK JOHAN LÄNGMANS VERKSAMHETSOMRÅDE

1. Kristineström 2. Varkaus 3. Ummeljoki 4. Käenkoski 5. Muurame 6. Långfors
7. Strömsdal 8. Kalliokoski 9. Viborg 10. Fredrikshamn 11. Lovisa 12. Svinörn
13. Anianpelto 14. Kotka 15. Kuusantaipale 16. Kuuskoski 17. Havinginkoski
18. Björneborg 19. Simo 20. Helsingfors 21. Borgå

nämna en ny skogslagskommitté. I oktober drev han energiskt på kommitténs arbete:

”Det gränsar sig till otrolighet, att, i ett ordnat samhälle, en enskilt industrie, under flere decennier kunnat tillåtas på bekostnad af det allmännas rätt och med de bedröfligaste följder för landets viktigaste näringsgren, till den grad öfverskrida sina rättigheter, som fallet är med salusåginrättningarna – – det hör till naturen af all slags olaglig industrie, då den i längre tid ostördt får utöfvas och komma till välde och förmögenhet, – att omhägna sig med mäktiga elementer för att gäcka allmänt väl – och att, under skenet af det helas fördel, nära någre enskiltas vinningslystnad – I ett land der folket emottager sina opinioner och intryck från den clientele en sådan industrie genom lätt insedda medel tillskapa bland advokater och embettsmänna hierarchiens lägsta organer, der uppkommer å sådant sätt den mäst besvärliga oppositionen emot alla oeconomiska reformer.”

Det var inte bara fråga om korruption utan också om att breda tjänstemannakretsar uppfattade reglerna för sågning och skogsbruk som orättvisa. Kronobönderna hade inte rätt att sälja skog, men på grund av den allmänt rådande bristen såg tjänstemännen mellan fingrarna. Snellman upplevde sakernas tillstånd som ett moraliskt problem men klandrade inte lagbrytarna. Han anförde som en lösning att man borde avskaffa de såsom orättvisa be-

traktade reglerna, inte skärpa dem. När kronobonden tilläts sälja skog fick han medel till att utveckla sina odlingar. Alltså stimulerade den livskraftiga sågindustrin med sina inköp grundandet av nybyggen jämte en kolonisering av kronoskogarna och en uppodling av desamma – detta var också ett värdefullt sätt att decimera lösdriveriet. Sålunda kom guvernören Ramsay i början av 1840-talet att tänka om och bättre inse sågnäringens intressen. Genom att påminna om de inkomster från skogen som sågarna erbjöd uppmuntrade han även kronobönder att lösa in sina marker så att de kunde ärvas. Men den uppbragte von Haartman ville uttryckligen göra slut just på denna kolonisering av kronoskogar som han ansåg vara förödande.

En tillfällig forststyrelse, underordnad lantmäteristylelsen, tillsattes i början av 1851. Att tillsätta en sådan, låt vara ofullständig, aktiverade och konkretiserade statens alltsedan Gustav Vasas dagar nedärvda men vagt definierade äganderätt till sina skogar. Därpå följde en i september 1851 utfärdad skogsförordning som bl.a. ålade sågarna att göra provsågningar. På basis av dem skulle de tidsrymder anläggningarna fick vara i drift bestämmas. Sågarna övervakades av kronofogdarna, länsmännen och statens nya tjänstemän: lantmätare som snabbutbildats till forstmästare (i Sverige jägmästare). Forstmästarnas roll var viktig, ty de representerade centralförvaltningen och inte de av von Haartman föraktade lokala ämbetsmännen. Om ångsågar teg den nya förordningen helt.

Den allmänna stämningen i kretsarna kring Längman livades inte heller upp av den ett år tidigare tillkomna språkförordningen.

Denna förbjöd all annan litteratur än religiös och ekonomisk sådan att publiceras på finska. I bakgrunden låg den högsta politiska ledningens rädsla för revolutionära rörelser. von Haartman höll finskan rentav för "djävulens språk". Finska Litteratursällskapet led av medelbrist tills kassören kom på idén att som medlemmar bjuda in förmögna affärsmän, av vilka man väntade sig högre medlemsavgifter än av andra. Längman anslöt sig som medlem i sällskapet år 1852 och sände sin avgift om 100 silverrubel till docenten i estetik Fredrik Cygnaeus. Med hjälp av sådana donationer klarade sig sällskapet "fritt och oberoende" igenom ett svårt årtionde.

Längman investerade i nya sågar under olycksbådande förhållanden. Senaten avslag ansökan om sågen i Muurame såsom varande ofullständig, eftersom en del av de besiktigade skogarna låg i fel län. Efter kompletterande besiktningar sänkte guvernören kvoten till 7 000 stockar. Senaten som väntade på den nya skogsförordningen frös emellertid samtliga ansökningar, varför Muurame fick sitt privilegium först tillsammans med ett antal andra sågar i slutet av november 1851. Det kapital som Längman investerat i en färdig anläggning och dess virkesförråd hade alltså legat överksamt i onödan under en hel sågningssäsong. Kotkaprojektet föll å sin sida på öarnas status som militärområde.

Längman fortsatte dock programenligt som han planerat. Han drog sig ur exportsamverkan i Ummeljoki när också den nya sågen i närheten av Jakobstad började exportera. I Saviniemi utanför Fredrikshamn grundade han en lastplats för Ummeljoki och i

Svinörn i Jakobstad hade han en motsvarande lastplats med brädgårdar och bryggor, avgränsad från den hamn stadsborgarna använde. Sommaren 1851 reste Längman till Sordavala för att saluföra tackhyttan i Käenkoski och dess stora skogsegendomar. Det hela intresserade N L Arppe som, sedan han i stor omfattning och egenmäktigt förädlat Karelens skogar, hade råkat bli en nagel i ögat på "Hans Förskräcklighet" von Haartman. För den intrigerande Längman nöjde sig finanschefen med smeknamnet "skogsdjefvul", men mot Arppe tog han till tunga vapen. Att denne olovligen avverkade kronoskogar och att han hade alltför nära relationer med länsstyrelsens företrädare var de viktigaste enskilda skälen till att von Haartman kände sig provocerad. Till straff måste Arppe riva sin splitternya Kuurna såg i Joensuu, varefter han koncentrerade sina krafter på järnförädling. Arppe ägde också hälften av sågen i anslutning till Strömsdahls bruk. Den hade närmast vållat honom förtret och han var redo att sälja den och dess tillhörande skogsområden. Uppgåelsen i vilken Längmans Käenkoski byttes mot Arppes hälft av sågen i Strömsdahl kom till stånd i november 1851 då de båda herrarna möttes i Sordavala.

Tidigare på hösten hade Längman gjort sin andra Englandsresa. Storbritanniens makt och allmänna framstegstro manifesterade sig i världsutställningen i Crystal Palace, där industriföretag från världens alla hörn presenterade sig och konkurrerade med sina senaste produkter. Det kolossala glaspalatset på Themsens strand var en sevärdhet som ingen besökare kunde förbigå om han ville kalla sig industriman. Med större iver fördjupade sig Längman

England var en viktig avsättningsmarknad för finländska sågvaror. Längman tog intryck av världsutställningen i Crystal Palace som han besökte under sin andra Englandsresa på hösten 1851. Efter utställningen återuppfördes "kristallpalatset" 1852-54 i större format i förorten Sydenham (bilden) men förstördes i en eldsvåda 1936. *Bild från internet. Fotograf okänd.*

emellertid i den engelska virkesmarknadens villkor, krav och förväntningar samt sammanställde detaljerade rapporter om priser och försäljningsmetoder för varor som skeppades från olika hamnar. Besök på virkesbörserna och iakttagelser på plats om kvalitetsskillnader och marknadens värdering av sågvaror fick honom att än mer beslutsamt inhämta jämförande fakta för sina produkter på annat håll än i hemlandet. Som värd för besöken fungerade den svensktalande trävaruagenten Henry Dresser och dennes assistent J D Matsen. Dresser presenterade Längman också för sin familj och bjöd honom till sitt lantställe.

”INRE MEDVETANDE OM SIG SJELF”

Under den 1847 företagna resan hade Längman lyft valuta hos Paul Wahls agenter i Hamburg, London och Stockholm. Wahl, som räddat sin vän Längman ur så många knipor, begärde i maj 1849 ett lagfartsförfarande för att rädda sina fordringar. Särskilt förargad var han över sjömalmsinmutningarna, för vilka han stämde Längman till nästa års ting. Med Christian Bruun hade Wahl kommit överens om att denne skulle överföra Längmans vinster från Ummeljoki direkt till honom i form av skuldamorteringar. Det överlagda angreppet fick Längman att koka av ilska, men det gjorde honom också stridslysten, han kände sig nu illa behandlad.

Som motattack stämde Längman Wahl inför rätta i Viborg och alla sina bolagspartners från Ummeljoki till höstens ting i Elimäki. Nu eftertvättades byken från Varkaus i tre rättsinstanser. I Viborg dryftades vinsterna från förvaltningen av Ummeljoki och de i bolagsavtalet bestämda överskotten. Längmans på ”oerhörd winst” grundade fordran närmade sig galenskap enligt Wahl. Den ”är så mörkt framställd, att jag icke fattar bestämd mening deri.” På grund av röriga räkenskaper ”påbringas man inse ett planmässigt bedrägligt förhållande”. Senatens juridiska avdelning friade mycket riktigt Wahl från alla Längmans krav våren 1855. De två övriga processerna var besvärligare, även för juristerna. Längman hade ifrågasatt sina firmakumpaners exportarrangemang och fick Christian Bruun att formulera några intressanta och delvis träffande uppfattningar om sin person:

”Att kärandens i denne del insinuerade mistroende måtte utse från hans inre medvetande om sig sjelf, och från det namn han å alla sine vistelse-orter vunnit. Redliga människor pläga icke upphosta sådana anmärkningar som Längman nu gör; Och i handels samt andra industri-affäirer, om de skola kunna verkställas, måste i synnerhet uti många detaillier förtroende gälla.”

Särskilt braverandet med Ummeljokis framgång retade Bruun. ”Herr Längmans verksamhet måste blifva alldeles inskränkt och ringa vinstgifvande derest icke vi, hans bolagsmän både för oss sjelfva och honom förskjutit penningar – – och derest icke vi derjemte åtnjutit relationer och förtroende på utrikes orter, förutan hvilket allt Herr Längman kunnat uträtta ingenting.” Bruun störcdes av att den över sina mödor klagande Längman ”användt och använder sin aldramesta tid på beqväma resor emellan städer, der han vanligen skrytsamt lefver som en rik Herre”. Längmans svar lästes upp på följande ting:

”Ja, de tro sig också hafva lyckats i sitt försvar såväl, att de likasom till segerrop sluta detsamma med utstötandet af smädelser emot min person samt om mina enskilda förhållanden, hvilka blott icke höra till saken eller lända till densamma be-ljusande – – Utfallen emot mig och mina beqväma resor för-tjena icke annat svar än att jag begagnas den beqvämlighet, som af min egen flit och omtanke är förberedd, men alldeles

icke på vederparternes eller någon annans bekostnad, och att jag äfven åtnjuter aktning såsom Herr utan att vara prydd varken med kommerce råds eller konsuls titel.”

Vinsterna från Ummeljoki betraktade Längman helt och hållet som en frukt av egna mödor och besvär. Enligt honom hade han också offrat sig för sina kumpaner, ty strapatserna i skog och ödemark hade försvagat hans hälsa. Sågen i Ummeljoki hade emellertid inte ”under Herr Kommerce rådet Bruuns förvaltning eller tillsyn under sju år näst före mitt tillträde gifvit en enda kopeks vinst åt intressenterna utan tvärtom förlust, hvilket resultat jemfördt mot det närvarande just icke gifves anledning till det bästa vitsord om Herr Kommerce Rådets kännedom och förmåga att bedrifva sågrörelse.”

Rättsfallet avspeglade det välkända företagsekonomiska problemet huvudman-agent. Längman misstänkte konsul Wahl och kommerserådet Bruun för att mera främja sina egna intressen än det gemensamma sågbolagets. Särskilt misstänkte han försummelser i Wahls skeppsfrakter. De svarande på hösttinget 1852 inbjöd Längman till att syna Wahls bokföring i Viborg, så att ”hans sjukliga misstänksamhet” en gång för alla kunde hävas. Längman konstaterade sedan att de flesta av hans misstankar varit omotiverade. De betrodda män som nagelfor vissa oklarheter i faktureringen ålade Bruun ett litet skadestånd, men inte heller de åtog sig att reda ut de förvirrande vinstdelningarna från Ummeljoki.

På bergstinget i Nyslott 1850 bestred Längman att han i Var-

kaus skulle ha förberett sitt uppsägningsavtal på bedrägligt sätt och föreslog opartiska provupptagningar av malm, i vilka han skulle delta antingen personligen eller med en representant. Om detta kom man överens, men de till sommaren 1851 bestämda proven sköts upp av en säregen anledning: man kände inte till Längmans representant J G Krook i Varkaus, inte heller var dennes fullmakt vare sig skriven med den föregivne uppdragsgivarens – dvs. med Längmans – personliga handstil eller bekräftad med en trovärdig underskrift eller med ett sigill. Bruksförvaltaren nekade Krook tillträde till den viktiga förrättningen, vilket passade Längman ypperligt, ty då kunde beslut om nya provupptagningar fattas först på nästa års ting. Sålunda kom proven att uppskjutas med två år.

Bergsstyrelsens underbergmästare övervakade proven i juli 1853. På de flesta ställen hittades ingen malm alls och de upptäckta fyndigheterna var små och av låg kvalitet. Längman påstod på nästa års ting att man lyft malm vid en för honom oläglig tidpunkt, varför han tvingats anlita en representant som var bristfälligt bekant med lokala förhållanden. Inmutningarna borde man enligt honom ha tolkat som gjorda i vidare vattenområden än dem man prövade – och mycket riktigt var inmutningsbrevet ofta ungefärliga och mångtydiga. Längman hade gjort nya inmutningar som han ville inlemma i sin fullständiga undersökning. Detta måste han dock göra på egen bekostnad, och lantmätaren C H Aminoff upprättade på hans uppdrag en malmkarta som enligt Kuopio Tidning inom vissa områden visade malmfyndigheter

”af ett ganska betydligt omfång och innehållande till stor del malmer af det bästa och mest eftersökta slag”. Provtagningar 1855 vittnade dock återigen om det motsatta förhållandet. Då den stelbenta bergstingsinstitutionen under tiden hade avskaffats skulle tvisten slitas på vintertinget i Leppävirta.

”GRÄSLIGEN BÖRJAT OCK GRASSERAT MED SKOGARNE HÖGT UPP I DE ÖFRE LANDSORTERNE”

Vid Jämsä älvs övre lopp ägde köpmannen Israel Sucksdorff från Lovisa en såg som råkade i trångmål i samband med Muurames förvärv av timmerkvor. Traditionen berättar att Sucksdorff i kyrkorna kungjorde att han köpte stockar för tio silverkopek, varefter Längman ”höjde priset till 20 kopek och så fortsatte bägge sågarna att turvis höja priset med hälften”. Till slut stoppade Sucksdorff verksamheten vid sin såg. Längmans skogsavverkningar mindes man i decennier i Korpilahti: ”Träden var stora och man fick ut upp till tre stycken 12 alnars stockar av dem – det kom körkarlar till skogsarbete ända från Puumala och Juva och man använde sig av slädar på släp. Riktiga gammelfuror fanns inte efter ett tag, de bästa såldes till Ummeljoki.” Längman sågade upp osedvanligt långa plankor, men han traktade efter gamla furor också för att man av deras kärnvirke utvann rödskiftande bräder som marknaden uppskattade.

Även i Österbotten grydde snart en livaktigare sågkultur. Längman hade köpt Långfors såg i förfallet skick och i praktiken byggt en ny såg på det gamla stället. Till sin driftsprincip var anläggningen

en kopia av Ummeljoki: den låg relativt nära kusten men kunde förvärva timmer i orörda ödemarker. I själva verket hade Längman flyttat sitt i Savolax förädlade framgångskoncept först till mellersta Finland och därifrån bortom vattendelaren till Österbotten. I tankarna hade han redan ytterligare en områdesinmutning.

Under de följande åren översteg virkesleveranserna till Långfors sågen den femdubbla kvoten för anläggningen. Den aggressiva trähandeln ledde till driftstopp vid konkurrenternas sågar inom Långfors inflytelsesfär. Deras ägare i Jakobstad betraktade situationen med oro och avund samt anklagade Längman för att inte respektera några avverkningsbegränsningar och för att han ”genom sina talrika och föga samvetsgranna utliggare, gräsligen börjat ock grasserat med skogarne högt upp i de öfre landsorterne, på en vidsträckt omkrets af ej mindre än femton a tjugu mils radie från sågverket, men särdeles inom Wahanga och andra byalag närmast omkring vårt ägande Wahanga eller Isokoski”. Den taktik Längman valt – att påskynda de redan tynande sågarnas tillbakagång – var i praktiken lätt tack vare hans rationellare driftsprinciper.

Konjunkturen för den finländska sågindustrin hade vänt i slutet av 1840-talet. Priserna steg inom något år till rekordnivåer, så också exporten av bräder och plank. Den nya skogsförordningen inverkade till en början varken på sågarnas produktion eller på företagarnas investeringsvilja. Först våren 1852 inleddes de provsågningar som skulle ligga till grund för sågarnas blivande driftstidslicenser. De föranledde extra arbete för sågägarna, orsakade kostnader och väckte naturligtvis oro. Längman ville inte

lämna någonting åt slumpen utan gav sitt folk klara direktiv och deltog själv vid provsågningarna i Muurame, Strömsdahl och Ummeljoki. På varje anläggnings vägnar lämnade han myndigheterna en likalydande och noga genomtänkt skrivelse i vilken han påpekade flera omständigheter som hindrade och försinkade sågandet. Den samlade effekten av även små moment var betydande eftersom varje vunnen sågdag var inkomstbringande.

Längmans verkliga problem på Långforssågen under de nya förhållandena var den oansenliga kvoten om 2 000 stockar. Eftersom grannsågarna stod still ansökte Längman om tilläggskvoter också från dessa sågars skogar. I det avseendet gav taktiken inget resultat, ty hans medhjälpare och ombudsmäns uttalanden kommenterades i senatens papper, förutom med frågetecknen, också oförblommerat med ordet 'lögn!' Senaten halverade därför den av guvernören redan beviljade kvoten till endast 3 000 stockar. Den vitale och modernt tänkande Längman skulle lamslås till underkapacitet synbarligen bara för att han hotade kronoskogarna, vars övervakning var utomordentligt vanskelig ännu under den tillfälliga forststyrelsens tid. Lantmätare Wilhelm Gronow rapporterade i början av 1850-talet att Etseri kronoskogar undergått en fullständig förstörelse "tack vare brukspatron Längmans tjänstefolks oupphörliga flit och 'möjligen' tack vare lokala kronotjänstemäns slarviga uppsikt". Längmans egen bokföring och korrespondens bevisar mycket riktigt att han i sina skogsaffärer och övriga Långforsärenden försäkrat sig om Saarijärvi kronolänsmans, W G von Hertzens tillförlitliga bistånd.

Strömsdahl hade en stor kvot om 10 000 stockar som Längman ytterligare tänkte utöka med hjälp av ett slags systersåg. Det närliggande Atrakoskis ägare August Kellgren hade avlidit och driften leddes – åtminstone formellt – av hans änka Bonaparta Kellgren. Med henne gjorde Längman en överenskommelse: han lovade köpa sågen med byggnader och skogskontrakt om säljaren i sitt eget namn ansökte om utökat privilegium och en flyttning av sågen.

Skogsprincipalen Gustaf Koskelin, som förtjänstfullt haft hand om timmerleveranserna till Långfors, färdades i oktober 1851 i skogarna ovanför Strömsdahl och Atrakoski och skrev de första skogskontrakten för Längman. Strömsdahl köpte nu timmer av samma längre mått som Längmans övriga sågar. Inspektör Johan Erik Östman beordrades flytta från Långfors och ledde sågens ombyggnadsarbeten samt företrädde Längmans intressen. Till Strömsdahlssågen anlände snart en tredje yrkesman, brädsorterraren Carl Tolonen, som lärde sågens folk de vedertagna sorteringsmetoderna från Ummeljoki och Finska viken.

Förnyelsearbetet skulle ha gått fint utan en motvillig bolagspartner. Strömsdahls bruks ägarskap hade från och med 1851 övergått till hovrädinnan Anastasia Ponomareva, vars omfattande affärsverksamhet leddes av en prominent styrelse i Sankt Petersburg. På bruket företrädde hon av den balttyske disponenten Carl Paul, vars samarbete med Längman 1851 inleddes med en tvist om avverkningsandelar och fortsatte med gräl om allt möjligt. Grundproblemet ärvdes redan från den föregående ägaren: sågens särförmåner stred mot brukets helhetsintressen

och tvärtom. Paul tålde inte heller vid sin sida en så självständig ägare som Längman, särskilt inte efter hotfulla brev från denne.

Längmans assistent i Strömsdahl var, liksom vid provsågningarna i Långfors, fabriakens förre brukspatron Gustaf Tigerstedt, som också sålde eget timmer till sågen i Strömsdahl. Tigerstedt hade nyligen återkommit från en lång utlandsresa på vilken han även träffat Henry Dresser och var nu – trots sin långa erfarenhet – i färd med att gå i sågarlära hos Längman. Det broderliga förhållandet började emellertid snart krackelera. I februari 1853 skrev Tigerstedt: ”Huru ock Bror må ställa sig, så tyckes vederbörande för Bror hysa ett så stort mistroende att det svårligen kan utrotas. Ju förr Bror derföre kan utlösa mig desto bättre”. Längman konstaterade å sin sida att ”förlikningen om Strömdahls sluteliga köpeskilling bragte dem [Tigerstedt och Paul] sluteligen till de intimaste vänner, och hvarigenom jag uti Tigerstedt erhöi en ovän och oberoende tjenare”. Misstroendet resulterade slutligen i att Tigerstedt, Längman och Paul sinsemellan konkurrerade om böndernas stockvirke och ”förstörde virkespriset för gott”. Paul lämnade Strömsdahl sommaren 1854 och efterlämnade oklara papper. Längman förmådde påvisa flera brister i hans sågförvaltning, vilket ledde till att ”betrodde män” ålade Ponomareva en ansenlig gottgörelse.

Spelet mellan Tigerstedt och Längman fortsatte dock på motsatt sida av Finland. Tigerstedt hade vintern 1853 hyrt en sågplats i Kolsinkoski vid Kumo älv. Detta västliga landskap, Satakunda, intresserade också Längman, som i mars undertecknade ett för-

handskontrakt om köp av privilegierna för Kuuskoski ännu ouppförda såg. Det samtidiga intresset var knappast en tillfällighet. Man hade talat om saken och utbytt åsikter, men visste männen om varandras konkreta planer? Längman förberedde bygget i Kuuskoski med liv och lust och påbörjade skogsaffärer tills ivern på hösten plötsligt tog slut. Till detta bidrog fruktan för verkningarna av det rysk-turkiska kriget som bröt ut i oktober 1853, men framför allt en underrättelse om detaljerna i Tigerstedts privilegieansökan. Denne äskade för sin anläggning som skulle ha fyra ramsågar (i Finland fanns en sådan bara i Ummeljoki) rättigheter till så mycket som 30 000 stockar samt ensamrätt till skogarna i Kumo älvs hela vattensystem.

Tigerstedt strävade alltså till sågdrift året runt och till att eliminera konkurrens. Projektets omfattning fick Längman ur balans fastän det bara indirekt hotade hans investeringar. Eftersom Kuuskoski låg vid den mindre Normarkån och Satakunda av hävd var ett område för manuella sågverk, tycktes initiativet inte stöta på någon naturlig motkraft. Av det skälet behövde Längman med det snaraste en sågplats vid Kumo älv för att kunna utmana Tigerstedt. Den allestädes närvarande Koskelin hittade en ledig fors, Havinkoski, halvannan mil nedströms den av Tigerstedt dominerade Kolsinkoski. Tigerstedts assistent skyndade sig i gengäld att bestrida det längmanska hyreskontraktets laglighet. Samtidigt reserverade han ännu lediga forsar åt Tigerstedt.

Tigerstedt prisade sitt projekts företräden hos myndigheterna och jämförde dess driftsprincip med det mycket lovordade Ummeljoki.

Han framkastade också idén om att grunda ett stort skeppsvarv vid kusten, som en direkt kopia av Längmans planer i Kotka. Sina konkurrenters invändningar kvitterade han med ett motanfall: ”Bruks Patronen Längman är annars icke den man, som borde tala om att monopolisera trävaruhandel. Hans tillgörande och nog förderfliga verksamhet i denna del äro för väl kända för att behöfva utläggas.” I april 1856 tilldelade senaten Kolsinkoski endast de omgivande socknarnas skogar och begränsade samtidigt dess avverkningskvot till 8 000 stockar, vilket rentav var färre än Längman dristat sig att föreslå. Längman försökte därför annullera köpet av Kuuskoski med avtalstekniska tjuvtrick, men fick just inga skäl att jubla då Åbo hovrätt i maj 1856 avgjorde hans tvistemål till privilegiesäljarens, dvs. till Hampus Julius Oldenburgs förmån.

KRIMKRIGETS EFTERVERKNINGAR

Längman ägde helt eller delvis fyra sågar och deltog i ett flertal sågeriprojekt i sammanlagt fem olika län. På grund av långsamma kommunikationer krävde en så spridd verksamhet både osedvanlig organisationsförmåga och minneskapacitet. Samtidigt dränerades hans krafter av ovisshet om framtiden, av de pågående stridigheterna på Strömsdahls bruk och av många rättstvister. I slutet av maj 1853 insjuknade Längman i Helsingfors och blev sängliggande. Endast till hälften återställd skyndade han sig ut på en tre månader lång rundtur till sina olika verksamhetsorter. När han på hösten återvände till Helsingfors klagade han över sin alltfjämt vacklande hälsa.

Spänningarna på Krimhalvön utgjorde en extra nervpåfrestning. Rysslands framgångar i kriget med Turkiet hotade Europas politiska stabilitet och oroade England och Frankrike. Sågägarna förberedde sig redan på det värsta. Längman avbröt före årsskiftet investeringarna i nya projekt: brädgården i Trångsund utanför Viborg, Kuusantaipale i mellersta Finland, Kuuskoski i Satakunda, flyttningen av Artokoski såg i norra Savolax samt Metsäkylä i Kymmenedalen. Det var under så osäkra förhållanden inte meningsfullt att binda sig till någonting.

England och Frankrike förklarade som väntat krig mot Ryssland i mars 1854. Kejsardömet Östersjökuster blockerades och lastfartyg kunde varken anlöpa eller lämna Finland. Längman hade efter det vanliga vinteruppehållet hunnit börja såga men avbröt produktionen i Muurame och i Långfors så gott som genast. Strömsdahl lade han i träda i juni. Bara Ummeljoki fortsatte som vanligt till årsslutet. Under 1855 var inte en enda av Längmans sågar i gång. Det lönade sig inte att binda kapital i produktion eftersom stapling – kanske under flera år – försämrade virkets kvalitet. Att låta anläggningarna stå var inte heller någon helt lyckad lösning; timmer som fällts och flottats året innan måste förvaras i vattendragen, vilket orsakade s.k. blåträ, något som särskilt den engelska marknaden skydde.

Den engelska flottans illdåd i Uleåborg och Brahestad bevisade sommaren 1854 att särskilt i hamnar lagrade sågvaror och tjära låg i riskzonen. Längman skrämdes av händelserna vid Bottenhavet och förde Jakobstadslagret av bräder i säkerhet på fastlan-

det. Han evakuerade också brädgården i Fredrikshamn till anmärkningsvärda kostnader. Köpbacka brädgård, som grundats i Lovisa för exporten från Muurame, föreföll däremot bättre skyddad även om den följande sommar blev vittne till krigshandlingar då engelsmännen belägrade och till sist sprängde fästningen Svart-holm som skyddade Lovisaviken. Köpbacka klarade sig emellertid utan skador från detta och även från den nästan samtidiga branden i Lovisa. Befästningarna utanför Kotka, invid vilka Längman hade tänkt sig en hamn och ett skeppsvarv, led dock svåra skador av fiendens angrepp.

Under krigstiden drog sig Längman fram med inkomster från smärre merkantila rännilar. Han sålde stock och plank till Kotka, synbarligen för befästningarnas behov. Från Jakobstad skickade han tjärtunnor till Sverige, trotsande engelsmännens bevakningskryssare. En tjärsändning gick även till Sankt Petersburg. Mjölet i returlasten levererade Längman till Jyväskylä på de båtar från Päijänne som han låtit bygga för transporter från Muurame. Där hamnade också 220 tunnor salt som hämtats från Sverige. Sågpatronens mest betydande inkomstkälla hade indirekt anknytning till det pågående kriget: mellan Sankt Petersburg och Helsingfors byggde man febrilt på en elektromagnetisk telegraflinje till vilken Längman levererade stolpvirke för tusentals rubel.

Konturerna av skogsförordningens sanna verkan började skönjas under det andra krigsåret. För Ummeljoki tillät senaten en sågningstid om 155 dygn, av vilka 13 var avsedda för kantsågning. De på 1830-talet vanliga kantsågningsanläggningarna förbjöds

entydigt. Ummeljoki såg fick sålunda vara i gång från första maj till den femte november. Långfors såg tilldelades, sedan Längman besvärat sig, en kvot om 120 sågningsdagar eller fem månader.

Vattensågarnas verksamhet begränsades förvisso även under normala omständigheter av oundvikliga reparationsarbeten, eventuella låga vattenstånd och vintriga förhållanden. De nya bestämmelserna gjorde dock klart att man på sågarna inte längre behövde värma ugnarna i hjulhusen – vintersågning hade ju omöjliggjorts. Det kapital som sågägarna investerat i anläggningar och virkesaffärer förblev underutnyttjat. Att erbjuda året-runtarbete till de såganställda blev ännu svårare än förut och på många håll omöjligt. Trots att skogsförordningens verkställighet innebar kulmen på det ”åtstramningsprogram” som reglerade sågarna, vågade kronan tack vare den skärpta kontrollen efter ett par decennier ändå medge smärre kvotförhöjningar till enskilda sågar samt i enstaka fall även privilegieöverföringar. Man agerade dock inte konsekvent över hela linjen.

”FÖR ATT VINNA FRED, HVILA OCH HÄLSAN”

Längman hade redan i oktober 1853 funderat på att sälja Strömsdahl trots att han fram till dess ivrigt hade utökat sin intressesfär. När han på vintern 1854 fick guvernörens förslag till kommande begränsningar för Ummeljoki var inte fortsättningen given där heller: ”Men detta mitt, för Landets hufvudnäring och industrie, efter min förmåga, anlaggda bemödande och kostnader, blir nedslående och obehagligt, om altför restrictiva hinder sättes i vägen

derföre.” För en försäljning av Långfors började han lägga ut trevare våren 1855, förbittrad av att kronan hade medgett sågen i Vahanga förflyttningstillstånd och därmed väsentligt förbättrat dess konkurrenskraft.

När fredsslutet var ett faktum på våren 1856 sålde Längman sin halva av sågen i Strömsdahl till Hackmans handelshus. Långfors sålde han i september till Vahangas ägare och donerade samtidigt till den lokala fruntimmersföreningen 500 silverrubel för en småbarnsskola. De naturligaste köparna av Muurame och Ummeljoki fanns bland bolagskompanjonerna i Ummeljoki. Av det skälet avstod Längman och Wahl från sina inbördes fordringar och Ummeljokikompanjonerna avstod – ”förutom för kostbar tapetsering” – från ersättningskraven för inredningsarbeten som ”Längman för sin enskilda bekvämlighet å sågen byggt”. Wahl och Jean Bruun (Christian Bruuns son) köpte Längmans såg och sågandel i oktober 1856. Efteråt motiverade Längman försäljningen av sina sågar i ett brev så här:

”Ty om ej kriget inträdt, så hadde jag ej behöft så länge plåga med ärenderna uti en tidtals påkommans, numera wid tänka och skrifva afkallande hufvudvärk, oftast så swår, att jag icke förr än efteråt insett hwad jag beslutit; – Den ordsak hvarföre jag radikalt försällt allt, för att vinna fred, hvila och hälsan, samt tillfälle att utse en behagelig ort för mine ålderdoms dagar.”

Krimkriget hade avslöjat den ryska arméns och hela kejsardömets efterblivenhet. Finländarna visade dock trohet såväl mot kejsar Nikolaj I som mot den våren 1855 tillträdde Alexander II. 1850 års språkstadgar, som försökte begränsa bruket av finskan som kulturspråk, upphävdes i praktiken redan under krigets gång. Som belöning erhöll Finland en egen indelt armé som förvisso fick betydelse även på riksplanet. När Alexander II inledde sin oundvikliga reformpolitik fördes den i Finland av den driftige och otålige balttyske generalguvernören F W R Berg. I mars 1856 dikterade kejsaren inför senaten de av Berg skisserade anvisningarna för utveckling av handel, industri och bergsbruk samt för byggande av järnvägar och kanaler. Frågorna utreddes av flera kommittéer vilkas medlemmar valdes bland ledande industrimän, från Paul Wahl till N L Arppe.

Man utredde dock inte den livsviktiga sågindustrins utveckling. Ifall en sådan kommitté hade tillsatts skulle ett åsidosättande av Längman som medlem ha varit svårt att försvara. Han var den finländska såghanteringsens obestriddigen kunnigaste expert på allt från virkesanskaffning till marknadsföring av den slutliga produkten. Han njöt också tydligt av sin roll som äldre statsman. Men det oaktat kände han det som sin skyldighet att via enskilda fall driva hela sågindustrins sak. På så sätt försvarade han med talrika ansökningar både sina egna och sågindustrins intressen gentemot en alltför bokstavlig tolkning av skogsförordningen. Han anhöll också om skattelättnader under de krigstida driftstoppen, samt om dispens för att, när freden återställts, köra så-

garna med kompensation för under kriget icke utnyttjade dagar. Senaten bevektes emellertid inte till några eftergifter.

Därför kom förordningen om ångsågar, kungjord den första september 1857, som en blixtnad från klar himmel. Den tycktes dock väl förenlig med tidens liberala anda, den krossade ju ett artificiellt hinder för förnuftig driftsekonomi. Också affärsmännen trodde eller åtminstone hoppades att en förändring äntligen skett. Bakom förordningen stod von Haartman själv som redan under Krimkriget uppmuntrat Uleåborgsköpmännen att lämna in ångsågsansökningar. Skälet till det var att man på Ijo älv transporterade tusentals tjärtunnor på flottor vars stockar i brist på vattenkraft blev liggande vid kusten till ingen nytta. Ett tillstånd att förädla dem i ångsågar innebar rationaliseringsåtgärder jämförbara med en privilegieöverföring i skogsförordningens anda eller en smärre förhöjning av sågningskvoten. Men redan i förordningens förberedelsestadium framgick av senatens diskussioner att en ångsåg skulle vara en undantagslösning; man ville inte ge ångsågar konkurrensfördelar grundade på läge och utökad avverkningsrätt.

Längman, som sålt sin såg, hoppades att förordningen skulle öppna en väg ur dödläget i Satakunda. Han kunde kanske kombinera en ångsågsansökan med det privilegium som han fortfarande ägde men på vars grundval han inte velat starta en såg. Han reste via Åbo länsstyrelse till Björneborg och ingick ett avtal med staden om att hyra ön och havsviken utanför Kumo älvs mynning. När Längman lämnade in sin ansökan i november 1857 var

han den förste företagaren att pröva förordningens gränser. Senaten avslog emellertid ansökan i december utan att alls motivera sitt beslut.

Den besvikne Längman sålde sitt Kuuskoskiprivilegium med förlust, men för sina hyresavtal vid Havinginkoski och utanför Björneborg klämde han en nätt summa ur Gustaf Tigerstedt och dennes nybakade kompanjon Christian Hobin, som ville hålla konkurrenterna på avstånd och kanske också senare grunda en ångsåg.

Ännu en omständighet som band Längman till sågekonomin återstod, men den var finansiellt desto betydelsefullare. Det var ett timmerförsäljningskontrakt till Muurame och Ummeljoki sågar som sträckte sig ända till 1866. Det kontraktet skulle inte komma att kräva övermäktiga ansträngningar av Längman. Han hade lov att bo kvar på Parpula till slutet av 1858, då han räknade med att ha sänt sina sista sågvarulaster ut i världen. När den tidpunkten närmade sig planerade Längman att från och med 1860 slå sig ner i Sankt Petersburg, där han skulle tillbringa vintermånaderna för att ”varje vår per järnväg resa till utlandet i mars, då det redan skulle vara vår på Medelhavets stränder”. Med honom skulle då färdas en personlig assistent som han kallade ekonom samt en hemvårdare så att han kunde ”äga ett eget hem att åka till – en verklig viloplats”. Som ekonom hade redan anmält sig sågföreståndaren i Långfors, den svenskfödde Robert Georg Ekman.

Hushållerskor hade Längman redan haft flera stycken i Varkaus och Ummeljoki. Som husmor tog han i början av 1850-talet sin

systerdotter Maria Taube, som fungerat som mamsell på Peippola, sedan hon gift sig med J J Svanström, handlare och föreståndare för Ummeljoki såg. Bröllopet firades på Parpula våren 1852. Maria ansågs vara läraktig och behaglig och fortsatte i sin morbrors tjänst tills hennes förstfödde kom till världen 1855. Efter henne sköttes huset av skogsprincipalen Gustaf Koskelins hustru Sofia, född von Knorring. Det arrangemanget var vanskligare, ty Koskelinarna bodde en bra bit från Ummeljoki, på Kurkela soldatboställe i Korpilahti nära Jyväskylä. Koskelinarna hade än så länge en dotter, den i slutet av 1840-talet födda Hjelmina. I december 1856 födde Sofia i Korpilahti ett gossebarn, Uno, som fick Längman till gudfar. Sofia förde Uno med sig när hon i augusti återvände som husmor till Parpula.

Gustaf Koskelin hade bistått Längman ända från 1840-talets första år, vart dennes sågrörelse än hade utsträckt sina tentakler. Sedan A Silfvenius, som slitit med leveransavtalen för flottningarna till Ummeljoki och sedan blivit såginspektör på Muurame, dött 1853 blev Koskelin ännu viktigare för Längman än förut. Koskelin fick 12 procents provision på vinsten av timmeraffärerna och hälften av det senaste kontraktsårets vinst. Vid sidan av skogsprincipalens uppgifter ålåg det Koskelin att under kommande år sköta även andra av Längmans inhemska ärenden. Koskelin fick kramhandelsrättigheter i Jyväskylä i februari 1858. Längman gästade Kurkela till jul och lade där sista handen vid Koskelins och Gustaf Girséns avtal om en gemensam affärsrörelse. Enligt detta fick Girsén av Koskelin låna kapital och en

fastighet för sin handel medan vinsterna skulle delas lika. Koskelin rapporterade till firmans egentlige finansiär Längman om Girséns affärsverksamhet.

Sofia Koskelin födde i slutet av januari 1859 en dotter Elida. Också hon blev Längmans gudbarn. Längman trivdes hos Koskelinarna på Kurkela och stannade ända till slutet av mars. Under tiden bekantade han sig med societeten i Jyväskylä och med deras aktiviteter – samt gjorde en rejäl donation till det läroverk som hade grundats i staden föregående höst och som var landets första finskspråkiga gymnasium.

En industriman söker sin svunna själsfrid

TÄNDSTICKSFABRIKENS AKTIEEMISSION

Efter Krimkriget spirade vid sidan av politisk frigörelse en ny företaganda. Myndigheterna förberedde liberala reformer och man lyssnade mer uppmärksamt än förr på industrimännens synpunkter. Detta höjde de senares självkänsla. Trots att de ledande namnen delvis byttes ut stannade makten hos den gamla aristokratiska tjänstemannaelit som gärna spetsade öronen mot Sankt Petersburg. Längman kommenterade detta till vännen Carl Axel Gottlund, den banbrytande insamlare av finsk folkdiktning som påträffade de s.k. skogsfinnarna i Sverige och Norge:

”Bemärk nu hvilken skillnad; De Höga fröjdas sig, då de kunna meddela Kejsarliga befallningen och förordningar Landet till fromma, deremot wi affärs och Industri Män åter på vårt sätt hugnade deraf, att kunna oegennyttig och gagnande förestafva reglementer för enskilda werksamhet och efter lednad i sådant som vi kunna.”

Längman hade redan sommaren 1856 meddelat sina affärsbekanta att han i framtiden tänkte leva av ränteinkomster. I praktiken avsåg

han att lämna allt operativt ledarskap för att i fortsättningen låna och placera pengar i olika affärsföretag. Investerarens bestyr började följande år: brukspatron Boije, bekant från tiden i Varkaus, fick av Längman 6 000 silverrubel, Wiksbergs bomullsväveri i Forssa fick lika mycket, Rosenius & Seseman i Viborg 10 000 och A Alfthan, likaledes i Viborg, hela 30 000 silverrubel. Längman gav också tillfälliga krediter till underlydande och tillfälliga bekanta - till läkare, tjänstemän och köpmän. Finansieringsbeslut föregicks alltid av ett övervägande om investeringens ändamålsenlighet. När konsul J M Tollander, en svensk tobaksfabrikör som slagit sig ner i Helsingfors, tänkte sig en anseelig placering i Tölö sockerbruks aktieemission fördjupade sig Längman i den planerade bolagsordningen och tecknade en bakgrund till sockerframställningens konjunkturer. Till slut fick den mångåriga affärsvännen Tollander pengar för sitt aktieinköp.

Privata kreditgivare behövdes, eftersom landets första affärsbank Föreningsbanken grundades först år 1862. Finlands Bank och statens fonder finansierade affärslivet mera rundhant än förut, men deras resurser på en upphettad marknad var begränsade. Då Längman under kommande år enbart med sina trävaruaffärer drog in 100 000 rubel var det inte underligt att umgänge med honom intresserade många. Alldeles särskilt kom han att bry sin hjärna med Hampus Julius Oldenbergs tändsticksfabriks emission som hösten 1858 väckte allmänhetens uppmärksamhet.

Längman hade ett horn i sidan till Oldenburg för sågprivilegiet i Kuuskoski, i samband med vilket han helt nyligen förlorat yt-

terligare en rättsprocess. Conrad Hernmarck, som den gången förmedlade privilegieköpet, hade redan mot slutet av 1840-talet grundat en bomullsfabrik i Forssa tillsammans med Henrik Borgström och A W Wahren, som blev fabriken disponent. Hernmarck, Wahren och Oldenburg var födda i Stockholm och kände varandra redan där. Till Finland hade de kommit på olika vägar och av skilda anledningar. Oldenburg ville genom export skapa tillväxt för tändstickorna från Björneborg, som dittills bara framställts under några år men som redan fått gott rykte. Han såg ett uppmuntrande exempel i den fabrik i Jönköping som tillverkade säkerhetständstickor och fått fotfäste på den engelska marknaden, och som året innan ombildats till aktiebolag. Hernmarck, som knutit ett utomordentligt omfattande nätverk hos den ekonomiska och politiska eliten i Finland, förskaffade Forssafabriken och Oldenburg förmånliga krediter ur Finlands Banks fonder. Men eftersom det redan blivit dags att amortera på gamla lån, sände Oldenburg i oktober 1858 ut en rundskrivelse med meddelande om en kommande aktieemission.

Den finländska affärsvärlden hade dittills uppbringat kapital endast via ett fåtal offentliga emissioner. Det speciella i Oldenburgs fall var att han inte nämnde någon investering vartill han skulle använda den svindlande summa av 300 000 silverrubel han eftersträfvade. De till aktieägarna utlovade frikostiga utdelningarna lockade ändå grevar, professorer, generaler, lantmäteriverkets och vattenvärgverkets generaldirektörer m.fl. att investera. Emissionen var på allas läppar och några misstänkte svindleri

redan i det skedet. Som garant för emissionen framträdde emellertid Hernmarck, allmänt ansedd som både förmögen och försiktig. Hernmarck lockade med sig Längman, som 1853 hade finansierat grundandet av en mindre tändsticksfabrik på Broholmen åt sin vän C G Langéen. Sakkunnig hjälp gav vid det tillfället stockholmshandlaren Leopold Lamm, som på sin tid gästade Ummeljoki och som hösten 1858 tillfälligt befann sig i Finland igen.

Längman lånade Hernmarck 22 000 silverrubel för inköp av aktier men krävde, förutom sedvanlig ränta, två aktier i bolaget för egen del som arvode. Färska nyheter om Jönköpingsfabriken, förmedlade av Lamm, sporrade till sist Längman att själv investera direkt i Björneborgs Tändsticksfabriks aktier. I egenskap av aktieägare föreslog han också ändringar i bolagsordningen samt skrev ett varningstal som han väntade sig att Hernmarck skulle läsa upp på den bolagsgrundande stämman i Björneborg. Längman underströk att en kontroll av Oldenburg för honom var en "samwets och heders sak", ty "öfriga icke affäirsmän, hwickas förluster wore för oss smärtsamt att se och höra, föranledt af wår i stort gjorda teckning, om olyckan bragte del derhän."

Efter bolagsstämman försäkrade Hernmarck Längman att han med framgång talat för dennes förslag. Så hade emellertid inte skett. Längman visste ännu i mars inte till hur många och vilka Oldenburg sålt aktier. Oldenburg gick inte med på att visa ägarförteckningen för Längman, ty "Gud vet hvilken villervalla den tokstollen åstadkomme med den och förvrider hufvudet på alla". Situationen var intressant. Längmans välgrundade och också väl-

menande framställan retade Oldenburg, som på grund av sina jättelika skulder inte kunde avslöja sanningen om emissionen eller om sitt finansiella läge. Hernmarcks öde var redan hotfullt sammanflätat med den svårt skuldsatte Oldenburgs framgång. Längman som anade sambandet pressade för egen del fram ett förmånligt avtal, enligt vilket Hernmarck lämnade honom en och en halv gång den inköpta mängden aktier som pant för en eventuell värdeminskning i den aktiepost Längman själv köpt, samt för utlovade utdelningar. På dessa villkor avstod Längman från att kräva kallelse till en extra bolagsstämma.

”FÅ MÄN RÄKNAR LIKA NOGGRANT SOM DRESSER”

Trävaruagenten Henry Dresser hade uppvisat oroande egenskaper sedan hans korrespondent för Sverige och Finland, J D Matsen, etablerat sig som egen företagare. Längman anförtrodd Matsen våren 1856 två fartygslaster till försäljning, den ena från Fredrikshamn, den andra från Jakobstad. Trots att Dresser fortfarande var den som fick de flesta uppdragen uppfattade han uppdragen till Matsen personligt. Seglationssäsongen var det året på många sätt påfrestande för trävaruhandlarna. De finländska exportörernas priser hade sjunkit dramatiskt i förhållande till vad andra länders exportörer kunde få ut, eftersom marknaden skyggade för staplat gods som långa tider utsatts för väder och vind. Längman, som uttryckligen undvikit att såga upp för lagring, förknippades sorglöst med alla andra i branschen, vilket gjorde honom mycket frustrerad och bidrog till att han så snabbt avyttrade sina sågar. Det var ont

om fraktande kölar på världshaven men framför allt på Östersjön, och Längmans agenter tvingades därför till exceptionella åtgärder för sina beställningar. Brådslande avtal med många mellanhänder ledde till besvärliga missförstånd; fartygens tonnage var oriktiga eller så anlände båtarna vid fel tidpunkt. Men även Längman rörde till sina beställningar, då trävarorna som en följd av krigstida evakuering lagrats på flera håll. Korrespondensen mellan Längman och Dresser antog en otrevlig ton.

Fram till november 1856 hade Längman inte erhållit en enda avräkning för försäljning av sina skeppslaster. Han förundrades över ”att ett högaktat handelshus kontor i världens huvudstad” var så illa skött och varnade Dresser för eventuella rättegångar: ”Hur skulle mina vinster se ut om jag, drabbad av ohälsa, inte i tid gjorde mina avslut utan lämnade dem att i brist på kompanjon eller pålitlig medarbetare upprättas av jurister eller godemän?”

Affärsrelationen fortsatte trots allt. Det pyrande misstroendet flammade inte upp förrän i september 1857 då fartyget *Itinerant*, utlöpt från Fredrikshamn, led skeppsbrott utanför staden på ett grund som inte fanns utsatt på sjökortet. Fartygets försäkringsbrev var postat men fortfarande på väg, varför det vid olyckstillfället ännu inte ägde laga kraft. Längman och Dresser började gräla om ansvarsfördelningen. Den livliga brevväxlingen upphörde i oktober. Därefter stod männen i kontakt enbart genom mellanhänder. Nästa år skickade Längman ytterligare sex lastade skepp till England och ett till Frankrike, men deras laster förmedlades av Matsen.

Den internationella handelskris som utbröt i skiftet november-

december 1857 drabbade i synnerhet de engelska och tyska handelshus som bedrev affärer med de nordiska länderna. Nyheterna fick Längman att oro sig för sina i och för sig oomtvistliga tillgodohavanden, det vill säga för de betydande summor han under årens lopp låtit Dresser ha hand om. Affärsvännen Tollander som besökt London medförde i alla fall lugnande besked om Dressers soliditet. Längman ville undvika en rättegång och sökte en lättare lösning via skiljeman. Den engelska promemoria som Londonadvokaten Levin tillsammans med betrodde män författade våren 1859 avslöjade att Dresser klart negligerat Längmans anvisningar och var ovillig att betala hans fordringar. Enligt advokaten fanns ett uppenbart skäl till detta:

”Få män räkna så skrupulöst som Dresser. Ty om någon fordringsägare av vilken han inte längre anser sig ha någon nytta är i dåligt skick, dröjer han med betalningen av allehanda svepskäl och är redo för rättegång i hopp om att hans kreditorer under tiden skola avlida. Detta kan du skratta åt, men faktum är faktum och sanning är sanning.”

Underrättelsen fick knappast Längman att skratta och han beslöt sig för att åka och möta Dresser.

ÅNGSÅG!

I mars 1859 vistades Längman hos änkefru Bonaparta Kellgren i Kuopio. Därifrån fortsatte han mot Ummeljoki, och på Peippola

gård fick han det överraskande beskedet att ett ångsågsprivilegium beviljats apotekaren Christian Hobin. ”Förunderligt hwad den lilla hyrstäds Piller Bagaren agiterar och slår sig ut – han har fullföljt min plan den i Högfors och Kotka tillämnade och fick utslag i en lycklig stund – de afbrända skogarnas tillgodogörande.” Rykten visste berätta att man i Helsingfors redan hunnit bjuda ofantliga summor för privilegiet.

Hobins ångsågsansökan var den första som senaten behandlat sedan december 1857, då Längmans ansökan behandlades i övergången mellan den gamla och den nya politiken. Två viljestarka och inflytelserika män, von Haartman och generalguvernör Berg, var oense om sågpolitiken. Dödläget uppluckrades av von Haartmans påtvingade sorti från senaten våren 1858. Generalguvernören och den nye finanschefen Fabian Langenskiöld samt lantmäteristyrelsens chef C W Gyldeén arbetade redan då med den senares programplan för kronoskogarnas exploatering. Det otvetydiga målet var att öka statens inkomster. Skogsförvaltningen skulle organisera försäljningen av stock och timmer med sikte på övervakning och skogsvård. Och för att staten skulle kunna maximera inkomsterna från sina skogar måste sågindustrin befrias från alla inskränkningar. Planen som ställde den förut bedrivna sågeripolitiken på huvudet hade hemlighållits för allmänheten, fast man redan hösten 1858 hade sett olika tecken på en riktighetsförändring.

Hobins privilegium var svindlande i jämförelse med övriga sågars, men det var också avsett som tillfälligt och tillät sågning

bara av de furor som lidit av bränderna i mellersta Finland sommaren 1858. Inte ens platsen för sågen i Kotka kunde varaktigt garanteras av privilegiet. Längman skyndade sig till Helsingfors och fick där höra att Langenskiöld – sedan denne i Sankt Petersburg fått kejsarens medgivande till en organisation för skogsförvaltningen – gjort antydningar om sågindustrins kommande avreglering. En sådan innebar enligt Längmans tolkning att man avskaffade sågskatt och kontroll samt att man tillät ångsågar överallt. ”Hobin har blifvit näsbränd, ingen vill för intet hafva hans Kotka anläggning.” Längman skrev till Koskelin, skadeglad men också lättad, ty en eventuell ångsåg i Kotka skulle i hög grad ha besvärat hans egna leveranser till Ummeljoki.

Om sina egna avsikter lät Längman förstå: ”Wesijärvi förening medelst Kanal till Päjäne skall wara afgjord, samt förening af Jernbanan från Lachtis, och med snaraste åtgärd.” Längman avstod emellertid efter närmare eftertanke från sin i och för sig väl grundade plan. En stor ångsåg var en alltför betydande investering för att beslutas utifrån bristfälliga utgångspunkter; konkurrensläget var i samband med den plötsliga avregleringen omöjligt att bedöma och den institutionella verksamhetsmiljön än så länge oklar. Längman var övertygad om att man skulle komma att starta för många nya sågar – till alla anläggningars fördärv.

De följande månaderna följde Längman händelsernas utveckling från utlandet. En av de sågar han fruktat grundades vid Kymmene älv inte långt från Ummeljoki. Företrädare för ångsågsbolaget Heikkilä – vars levnadsöde år 1866 slutade i konkurs och därmed

besannade Längmans spådom – köpte på sommaren 1859 skogstomter norr om Jyväskylä och ingick leverans- och avverkningsavtal med höjda priser. Bolaget anställde flera av Koskelins bönder. Längman behövde dock aldrig för egen del befara förlustbringande leveranser tack vare god tackning och långa hyreskontrakt. Ångsågen hotades emellertid av priskonkurrens samtidigt som den belastades av tunga driftskostnader. Den tid då Längman fick välja skogar intill de gynnsammaste flottningslederna och ganska fritt bestämma avverknings- och lönekostnader gick trots allt obevekligt mot sitt slut, liksom de stora entreprenörsvinsternas tid. Från och med hösten 1859 sökte Längman efter ett förmånligt sätt att dra sig ur hela leveransverksamheten.

HAMBURG, BAD GASTEIN, LONDON

Mitt i bruset från alla sågnyheter begav sig den nu 60-årige Längman i juni 1859 på resa. ”Under det vackraste väder och uti angenämaste sällskap, äfven ibland flere från Reval, skedde öfverfarten till Lübeck, ehuru beklageligt att jag icke funnit Hamburg wara detsamma som förr, i annat än det wäl finnes en Jungfrustieg (med en pavillion mindre) och derå promenerade jungfrun nog, men ingen för oss af prima qualiti och värde tjenligt utstyrd såsom förr – och hvilken icke kunna bära det veritabla namnet jungfrun.” Det hade gått åtta år sedan Längmans föregående utlandsresa. Denna gång var hans reskamrat ekonomen R G Ekman som vid sidan av svenska talade åtminstone ryska, franska och tyska. Hos sin medhjälpare värderade Längman

också dennes belevade sätt, jämna humör och ärlighet. Som sällskap på resan hade han även konsul Joseph Björkstén, som hade skött Längmans skeppsfrakter i Lovisa.

Medan han redde ut turerna kring tändsticksfabriken fick Längman i Tyskland höra oroväckande nyheter om Oldenburgs skulder samt att stickorna från Björneborg inte sålts i de Hansastäder de sånts till. När han hunnit till London njöt han emellertid av ”det friskaste och sorgfriaste tillstånd” och såg ”owäntade förut okända saker”. Som sin adress angav Längman den svenske affärsmannen Samuel Johnsons, Oldenburgs kommissionärs kontor vid Trinity Square nära Towern. Londons och hela världens affärscentrum låg strax intill hans kvarter. I Johnsons magasin fann Längman Björneborgständstickor som fuktskadats så illa att han inte lyckades få dem att tända. Fabrikens lovordade exportframgångar framstod i ännu dystrare ljus.

Den på kontinenten väntande badkuren, resans andra huvudmål, erbjöd omväxling. En ångbåt förde Längman från Dover till Ostende, varifrån färden gick vidare på en flodbåt uppför Rhen till Salzburg. På vägen intresserade han sig särskilt för de många cigarrhandlarna och -plantagerna i trakten av Mannheim. Längman hade själv gjort affärer i cigarrer med tobaksfabrikörerna Henrik Borgström och J M Tollander. Till hotell Wildbad på kurorten Bad Gastein anlände Längman efter en veckas resa. Man trodde att bad i det varma grundvattnet skulle hjälpa mot nervsjukdomar, allmän svaghet, gikt och reumatism – med andra ord mot de åkommor Längman led av. Under de två veckor han

tillbringade på sanatoriet gjorde han anteckningar om kurorter specialiserade på bot för reumatism och nervsvaghet, varmed avsågs sömnlöshet och fysiska besvär som framkallade oro. Denna gång lyckades kuren inte som planerat, ty ”doktor Winter” måste ta hand om kolera-patienter på ett läger utanför Sankt Petersburg i stället för att sköta Längman. Också bergsklimatet spelade honom spratt: natten mot den första september yrde snön till den grad att marken och trädens grenar blev vita som någonsin i Finland om vintern. Alperna och de korsande dalarna mellan dem erbjöd i gengäld härliga vyer och sanna tillfällen till att beundra ”Skaparens verk”.

Det engelska rättsväsendet ansågs allmänt vara krångligt och man drog inte gärna landets affärsmän inför rätta på deras hemö – åtminstone inte för småsummor. Men när Längman återvänt till London måste han konstatera att ”med lämpor stod intet att vinna”. Samuel Johnson utlovade juridisk assistans. Medan förberedelserna pågick hann Längman göra en avstickare per järnväg bl.a. till Norwich och Boston och även delta i hundraårsfestligheterna i London efter Friedrich Schillers födelse. Till professor Lothaus vid British Museum överlämnade han ett paket från sin vän Gottlund, som innehöll dennes samling av sällsynta svampar.

Längmans tankar hade länge upptagits av hans förmögens öde. De arrangemang han vidtog tillsammans med sina närmaste underlydande anknöt till samma fråga. Det var i London Längman upprättade sitt invecklade testamente, i vilket man har sökt

nycklar till testatorns egenartade tankegångar. Längman diskuterade ingående med engelska och svenska jurister fördelningen mellan olika fonder samt avkastningskraven på dessa. Testamentet bevittnades av Johnson och Pontus Kleman, en i London verksam svensk affärsman. Den angenäma och broderliga samvaron med Londons svenska kretsar förklarar ändå inte arvskiftet mellan Finlands och Sveriges folk. Däremot kan diskussionerna ha suggererat Längman till den egendomliga tanken att med en av sina fonder stärka kursen för Sveriges riksdaler. Strax före jul reste Längman från London till Berlin, varifrån han brådskanie lät meddela om ändrade resplaner. Längman träffade Koskelin som hastigast i Viborg och fortsatte sedan till Uleåborg i sällskap med Klemans ombud, fransmannen ”herr Michaeli”.

”JAG WILL ICKE HAFVA MED WREDE
DET RINGASTE ATT SKAFFA”

Senator Langenskiöld hade offentligt poängterat kronans och sågindustrins gemensamma intressen. Statens skogsförvaltning väntade sig inkomster framför allt från norra Finlands stora kronoskogar och försökte genom allehanda rapporter och personligt ställda brev locka företagare till att grunda anläggningar. Av samma skäl samlade Längman omkring sig i Uleåborg affärsmän som intresserade sig för en ångsåg. Kalliokoski vattensåg vid Simojoki älv, till vars delägare han nu sällade sig, blev en bricka i det spel som Längman drev tillsammans med Uleåborgsköpmannen S W Antman och konsul Leon Candelin, köpmannen i Sankt

Petersburg C H Krohn och Uleåborgs borgmästare C G Bergstedt. Av Krohn hade Längman tidigare köpt sågblad och andra tillbehör av järn till sina sågar, och Bergstedt lärde han känna redan på 1840-talet då denne tjänstgjorde som länssekreterare i Kuopio och även utförde uppdrag för Varkaus. Längman lovade ångsågsbolaget en kredit om 30 000 rubel mot åtta procents ränta och ställde senare i utsikt en lika stor summa som bolagets rörelsekapital. Den höga räntan vittnade om delägarnas brist på ekonomiska resurser. Längman betraktade projektet närmast som kapitalinvestering, men meddelade ändå Koskelin att ”det nu gäller på att indrifva allt hvad jag kan och icke mera assistera med smärre lån; ty de äro besvärliga och otacksamma och beder att I å sin sida observerar denna min önskan”. Längman gjorde intryck på kotteriet i Uleåborg, inte bara som aktieägare i Kalliokoski utan också som hjälpsam expert och sakkunnig om speciella nordliga förhållanden – trots att han inte uttryckligen nämnde sitt testamente (i vilket han anvisade en betydande del av sin förmögenhet för nordliga behov). Uleåborgs länsämbete kallade Längman till medlem av Uleåborgs Läns Hushållningssällskap, till vilket denne skänkte en frivillig anslutningsavgift om 100 rubel.

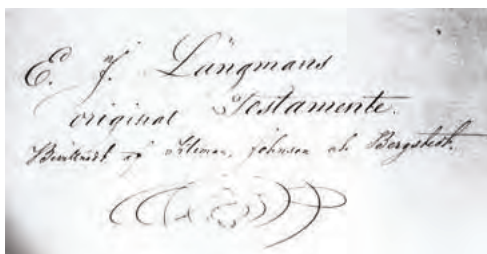
Från Uleåborg fortsatte Längmans resa efter ett uppehåll i Jakobstad till Björneborg, där han träffade konsul Hernmarck, som han lånade inte mindre än 50 000 rubel för en emission i AB Forssa. I Björneborg fick Längman tillfälle att diskutera med tändsticksfabrikens disponent, svensken Georg Londicer. Sam-

tidigt gjorde Oldenburg exportansträngningar i Sankt Petersburg och på andra orter i Ryssland eftersom han närde befogade förhoppningar om sänkta tullavgifter.

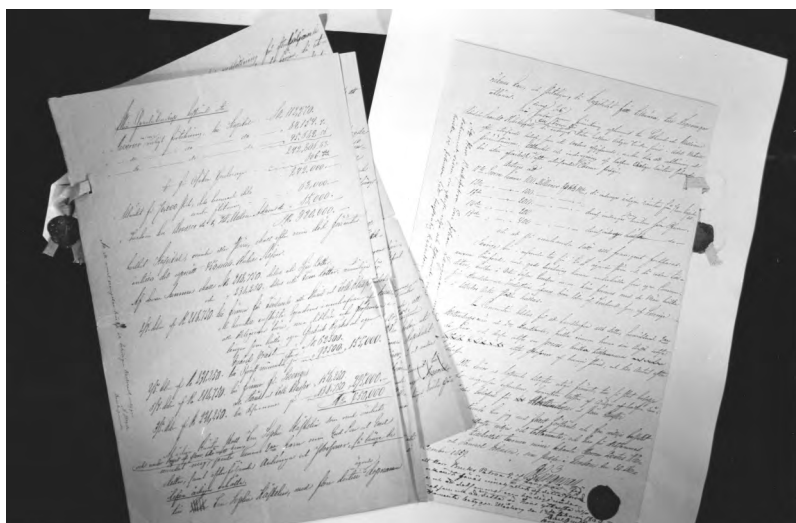
I juni 1860 befann sig Längman lämpligt nog i Jyväskylä, dit senator Langenskiöld med svit anlände på ångbåten Suomi. Langenskiöld hade begett sig för att inspektera landets nordliga skogar och Längman tog intryck av finansdirektörens vältalighet och älskvärda framtoning. Längman lyckades också byta några ord om sågar och leveranser. Langenskiöld hoppades få höra Längmans uppfattning om sina presenterade kalkyler, ty handelshusen i Viborg höll på att förlora intresset för projekt i landets nordligaste delar. Även Längman uttryckte sin tvekan om flottningar och kronoskogarnas kvalitet: det fanns för många osäkerhetsfaktorer beträffande priser och kvantitet. Pratstunden blev kort, och mycket förblev obehandlat på grund av närvarande män från forststyrelsen. Därför sände Längman till Bergstedt, borgmästaren i Uleåborg, instruktioner om kompletterande klarlägganden.

Sedan han väl uträttat sina ärenden i Viborg, Helsingfors och Stockholm reste Längman till Paris och därifrån vidare till en hälsokur vid anstalterna i Salin i Jurabergen. I mitten av september 1860 var han tillbaka i Stockholm där han träffade flera av sina arbetsledare från tiden i Varkaus samt andra svenska affärsmän. När Längman i oktober anlände till London hade han redan beslutat avsluta all sin affärsverksamhet i Finland.

Att överge ångsågsprojektet i Simo kunde i princip ha gått lätt, men Längman höll fortfarande ett öga på det och hjälpte bolaget

Erik Johan Långmans testamente undertecknades i London i december 1859 och bevittnades av affärsmännen Samuel Johnson och Pontus Kleman. Foto Jukka Uotila.

med exportarrangemang. Henry Dressers rykte hade redan tagit skada av Långmans process. Kontakterna med de nordiska länderna upprätthölls nu av hans söner som, sedan de grundat ett eget företag, besökte Långman i London. Efter att ha gjort en visit i ungdomarnas kontor vågade Långman rekommendera dem för

sina kompanjoner i Simo, eftersom familjen Dresser visste ”var och till vem” man skulle sälja trävaror. Tvisten med sönerns far fortsatte emellertid, ty ”smutsigt har han i alla nu af mig öfverklagade förhållanden burit sig åt”.

Att lösgöra sig från timmerleveranserna till Ummeljoki krävde Wahls och Bruuns godkännande och medverkan av Koskelin. Allt detta tog oundvikligen tid. På så sätt fick Längman fortsättningsvis höra om Heikkilä ångsågs kaotiska förfaranden och vara med om det som hände när antalet flottade stockar på Kymmene älv mer än tredubblades. Stockningar uppstod både där och vid vattensystemens källor och forsarnas inflöden. Samtliga inblandade hotades av kostsamma förseningar. Längman hade redan tidigt kommit överens med Hobin om gemensamt bruk av de särskilda flottningsrännor som anlades vid sidan om vattendragens huvudflöden. Ännu 1863 organiserade Längman spelreglerna för samfällad flottning på Kymmene älv. Detta kom att bli den sista betydelsefulla tjänst han gjorde Finlands sågindustri, och resultatet föregick direkt Kymmene flottningsförening som grundades en bit in på 1870-talet.

Den gamle räven följde noga med forststyrelsens göranden och låtanden. Fastän mellersta Finlands brandskadade timmer måste säljas fort, ställde forststyrelsen så hårda stämpel- och försäljningsvillkor att stockarna inte intresserade ens Heikkilä ångsåg. Till Koskelin uttryckte Längman från första början tvivel om forststyrelsens åtgärder: ”Mycket få de ej för stockarna (vore detta endast oss emellan nämnt) flöta dem ur åarna må de tillika med sin sleepers,— Wackert företag, första ursinne af Forstmäste-

riet, hvilket stubb liqvider [sålda trädstammar] skall utvisa – wäl att de upränsa forsarna”. Kronan drev även i fortsättningen sina intressen från kortsynt själviska utgångspunkter. För Längman var det allvarligaste av allt att den ingrep retroaktivt i det stor-skifte som genomförts i Finland. Längman hade nämligen med skogsbönder i god tro träffat en stor mängd avtal som forststyrelsen nu tolkade som olagliga, och nu upplevde han att man följde honom personligen:

”Ty oro plågar då man wet att kronan emellan kommit – ingen afsläpning numera säker – stockarnas sequester, och gud wet icke hvad vidare och jag will icke hafva med Wrede det ringaste att skaffa, emedan wi varit fiender och troligen fortfarande lika. – altså lurar han så att med wälbehag kunna göra mig något wackert sprätt.”

Längman kände väl forststyrelsens förste chef R Z Wrede: ”Han har varit min granne, en högmodig uppbrusande man - - med för- enad idee om sin höga personlighet”.

Med de höga priser forststyrelsen krävde kom stocktimret aldrig att säljas och inga nya ångsågsföretagare kom att etablera sig i norra Finland. Sålunda misslyckades styrelsen fullständigt med sin viktiga inkomstpolitik och kritiserades också i exceptionellt hårda ordalag av pressen, som njöt sin nya frihet. Wrede gick för den skull inte med på att ändra sitt tillvägagångssätt. Vid samma tid ansträngdes statens finanser av 1862 års nödår och av bemödan-

dena att införa en silvermyntfot för den år 1860 antagna egna valutan, marken. Längman deltog som han brukade rundhänt i kampen mot hungersnöden via ombud för både mellersta Finlands och Uleåborgs län. Samtidigt framförde han hård kritik mot landets regering till S W Antman i Uleåborg:

”Kronan som söker utarma sågägarene, i det han vill rikta sig på skogarna, må därför ombesörja det hela, och icke vänta för mycket af oss; – ty när landets industri män twingas blifwa fattiga, så då är hela landet äfven fattigt, emedan sågintresset i Finland är ett stort intresse som utsträcker eller inskränker sin välgörenhet i alla hushålls och stats economi grenar. Hwad hafva wi sågägaren annat än att beklaga oss, och dertill är regeringen skyldig, som betagar oss tillfälle både att förtjena och assistera.”

När medborgarinsamlingen som skulle avvärja hungersnöd gav klen resultats, förkunnade främst J V Snellman att hjälp från Sverige inte var att vänta och att den inte ens var behövlig. Den inställningen kunde Längman varken förstå eller godkänna. Han fortsatte att från Malmö sända bidrag: ”Hvad jag ej i Finland numera fullgör, det göras här för att hedra Nation och sig sjelf.” Snellman utnämndes snart till tf. finanschef i stället för Langenskiöld som insjuknat i cancer. Längman förhöll sig avvaktande till bytet: ”Få nu se om den provisionella Finance chefen Snellman besluter till något bättre hvad auctionering af stammar utan återkallelse af anbuden wid-

kommer”. Snellman försökte nog, men skogsfrågan överfördes i september 1863 från den expedition han ledde till lantbrukarexpeditionen. Förändring i den riktning Längman önskade skedde först efter Wredes och Snellmans avgångar i slutet av 1860-talet.

I FÄRD MED ATT GRUNDA EN SHODDYFABRIK

I oktober 1860 sökte Längman Samuel Johnson på dennes nya adress i London vid bankgatan Lombard Street. Johnson var själv stadd på resor i Sverige, där han överraskande avled. Längman trivdes alltså i sällskap med Pontus Kleman, som under handelskrisen 1857 hade avslöjats som stor växelsvindlare. I bakgrunden figurerade också ett bolag i Gällivare, vars malmförädling Kleman finansierade med en omfattande sågrörelse. Längmans envetna försök att åstadkomma samma synergi i Varkaus hade på grund av kronans skogspolitik hejdats halvvägs. För ögonblicket fungerade Kleman som en länk mellan svenskt näringsliv och kapitalägare i London samt som viktig kontakt för sådana nygrundade industriföretag som Bergvik och Sandvik. Kleman var Längman behjälplig också i sökandet efter en ny kommissionär för Björneborgs tändsticksfabrik.

Längman hade inte investerat i tändsticksfabriken enbart för att retas eller på jakt efter snabba vinster. Han trodde uppenbarligen på fabriken förutsättningar. Från London erbjöd han Oldenburg genomtänkta och konstruktiva utvecklingsidéer. Björneborgsfabrikens grundläggande problem var de stora kantiga plåtaskar som finländska myndigheter krävde för tändstic-

korna. Stickor för export borde vara kortare och askarna lätt-hanterligare. ”Men tillse för guds skull, att icke annat än pålitlig vara må hitsändas ty befinna de stickorna sända på prof för fram-tids skeppning uti den suttligaste årstid, och att jag icke kan få en enda stick att bränna, af de profver som mig i Björneborg lem-nades till present.” Fosforblandningen som tagits fram i Björne-borg var rejält misslyckad. Disponent Londicer beslöt efter ett brev från Längman att i Björneborg använda endast den gamla goda massa varmed fabrikens stickor tidigare förtjänat sitt goda rykte. Londicer hade redan förlorat tron på Oldenburg och er-kände för Hernmarck att den ihärdige Längman väckt nytt hopp på fabriken.

Längman var alert, driftig och öppen för utmaningar. De svenska affärsmän som pendlade mellan Stockholm och London visste att han sökte investeringsobjekt. En av dem som framförde idéer var den unge grosshandlaren Frans Ferdinand Westin. Med honom undertecknade Längman i slutet av oktober 1860 i Lon-don ett bolagsavtal om grundande av en shoddyfabrik på den svenska västkusten. Längman skulle äga 2/3 av bolaget och fi-nansiera dess verksamhet.

Med shoddy avsågs ett råmaterial för textilindustrin, framställt av återanvänt ylle och påminnande om ull. Materialet hade tagits fram i England där produktionen var koncentrerad till små-städerna i västra Yorkshire. Där fanns inom ett litet område 80 företag specialiserade på lumpsortering och så mycket som 130 fabriker. Kläder av shoddy ansågs inte hålla hög kvalitet, men

de var billiga och förbättrade helt klart villkoren för arbetarklassens klädinköp. Branschens perspektiv var i början av 1860-talet synnerligen lovande. Huvuddelen av det i England framställda returyllet såldes i hemlandet, men på andra sidan Atlanten använde nordstaternas armé under inbördeskriget soldatfilter vävda av engelsk shoddy.

Längman och Westin siktade på den engelska marknaden där efterfrågan föreföll outsinlig. I Sverige var däremot konkurrensen om råmaterialet svag. Westin skulle leda den framtida fabriken och organisera lumpinköpen i Sverige, med andra ord inneha samma roll som Längman på sin tid haft i Varkaus. Det var också Westin som förvärvade en tomt av den kände industrimannen Frans Henrik Kockum från Malmö, varför fabriken kom att uppföras i Malmö i stället för på västkusten.

Medan Westin opererade i Sverige reste Längman med stora förväntningar tillsammans med en tolk och en engelsk ingenjör till Manchester, Leeds och Stockport. Från en verkstad i Leeds beställde han fyra maskiner för sönderfrottering av ylle och i Stockport en ångpanna om 14 hästkrafter. Väl tillbaka i London anställde han den engelsktalande kapten T F Lindström för att bekanta sig med shoddyproduktion ”i någon engelsk fabriksstad”. Lindström steg på tåget till Leeds medförande Längmans detaljerade anvisningar om vad han skulle fästa uppmärksamhet vid. Det förespeglade Längman att göra Lindström till tillsynsman vid fabriken, där denne vid behov skulle instruera arbetsledare och arbetare samt bevaka Längmans personliga intressen. Läng-

man sökte också en särskild teknisk expert och ledare för själva produktionsprocessen.

Projektet rönt sin första motgång när man inte fann tillräckligt med lump av rätt sort i Sverige. Längman och Westin beslöt att stråla samman i Berlin i mars 1861. De första intrycken var ”ganska nedslående” eftersom den svenska yllelumpen var mycket luddigare och mera långfibrig än de prover som Längman fått i England. Kompanjonerna hade alltför mycket förlitat sig på verkstadsteknikernas råd och fick först i Berlin en djupare insikt i lumpkvalitetens betydelse. Diskussioner med personer som de uppfattade som uppriktiga och osjälviska ingöt till sist ny tro på Malmöprojektet. Längman ändrade produktionsplanerna för anläggningen och skrev optimistiskt till kapten Lindström i Leeds att det inte längre borde finnas några stötestenar på vägen ”till fullkomlig yrkeskunskap och stora vinster”.

På väg till Finland nåddes dock Längman i Sankt Petersburg av ett oroväckande besked om att även den nya lumpblandningen var olämplig. Saken måste tänkas över en gång till. Den redan inledda anskaffningen av yllelump måste avbrytas och man måste avyttra de inköpta partierna med minsta möjliga förlust. Eftersom det bara förekom små mängder fin lump i Sverige var fabriken nästan helt beroende av utländskt råmaterial. Ryckigheten visade hur förhastat Längman på gamla dagar hade förrirat sig in på alldeles obekanta verksamhetsområden. Han ångrade redan den stora satsningen på en fabriksbyggnad. Längman medgav för Westin: ”Om vi vetat att grof lump icke varit courant i England

som tillverkat Mungo [en variant av shoddy], så hade vi säkerligen gjort fabriket vida mindre.”

I NIZHNIJ NOVGOROD

Det var en ödets ironi att Längman i april 1861 insjuknade på en resa till Jyväskylä. Som motiv för sin flyttning till utlandet hade han ju angett hälsoskäl. Förkylningssymtomen var exceptionellt kraftiga: ena ansiktshalvan, uppenbarligen densamma som en gång i Ummeljoki, blev illa tilltygad och svullnade, och ögat i den andra värkte så att han inte själv kunde skriva sina egna brev. Hans hälsotillstånd förbättrades ingalunda av att svårigheterna hopade sig: förutom Malmöfabriken vållade skogsförvaltningens första auktioner i Finland bekymmer, och framför allt skakade honom den ”förkrossande” nyheten om Oldenburgs hotande konkurs som nådde honom i Jyväskylä. Längman avvaktade det möte fordringsägarna ordnade i Björneborg i juli.

Om inte förr blev det senast där klart att den otålige Oldenburg låtit framställa stora partier stickor utan att vidare bry sig om vare sig kvalitet eller efterfrågan. För bolagets inspektorer Hernmarck och Londicer hade han fortsatt att utmåla strålande framtidsvisioner. Den påtagligt grandiosa statistiken talade bara om export av stickor till världens alla hörn – till kommissionärer som utlovade stora vinster. Riskerna med handeln stannade hos producenten och en betydande del av de till utlandet sända stickorna förblev helt osåld eller såldes med förlust. Men som den välunderrättade Londicer sade till den likaledes i härvan intrasslade

Hernmarck: ”Dessutom känner du lika som jag, att han [Oldenburg] till följd af sin snabba uppfattningsförmåga och sitt uppfinningsrika hufvud icke är någon vän af rådplågningar.”

Enligt brukspatron Anders Ramsays minnesanteckningar gick ”Stämman öfver all förmodan lätt och hastigt. Konsul Hernmarck, som var den i affären mest invecklade, förde ordet och ledde underhandlingarna samt visste att med beundransvärd skicklighet undanröja de svårigheter som mötte från några halsstarriga kreditorer. Alla Oldenburgs förslag gingo med glans igenom, endast Längman protesterade ihärdigt, men blef i minoriteten och gaf äfven han slutligen efter.”

Oldenburg föll på sin egen påhittighet och överdrivna självtillit, men mötet kom ändå att bli en sista stor uppvisning. Han lyckades – i förlitan på sin stora charm och på borgenärernas självskhet – med ett stort antal fordringsägare träffa enskilda avtal i vilka var och en trodde sig vara gynnad i hans kommande likvidation.

Aktieägarna skrev ner aktiernas värde till att motsvara fabriakens och lagrens värde. Av Hernmarck pressade Längman än en gång ett avtal som säkrade hans andel. Oldenburg ville man använda bara så länge han kunde anses nyttig för bolaget. Längman åtog sig att för bolagsledningen utreda ”hela paketets” värde och lovade granska kommissionärernas redogörelser för lager, belägna på olika håll i Ryssland samt att ordna med deras försäljning. I sällskap med Oldenburg avreste han i juli med ångbåten Victoria till Sankt Petersburg, därifrån med järnväg till Tver och

slutligen med flodbåt på Volga till Jaroslavl och Nizhnij Novgorod. På en spatsertur i Nizhnij Novgorod avslöjade Längman de arrangemang han vidtagit med Hernmarck. Den slagfärdige Oldenburg kunde inte låta bli att i ett brev strö ännu mera salt i Hernmarcks sår genom att berömma ”bluffen”: ”L är en klok! en, mycket beräknande och envis.”

Bolaget som gått under namnet H J Oldenburg & Co tvingades lyfta ett lån om 60 000 silverrubel i Finlands Bank för att konvertera sina lån. Krediten förutsatte personliga garantier från aktieägarna. Oldenburg hade flytt från sina kreditorer till Sankt Petersburg och Längman försökte i ett brev ställa honom till svars, men Oldenburg svarade skroderande att han ”observerat alla deri utkastade krokar, på hvilka jag är för klok att bita”. Den desperate Hernmarck fattade i svaga stunder humör, kallade Oldenburg skamlös, cynisk och lättsinnig och hävdade att dennes handlande var brottsligt. Hernmarcks död vintern 1863 drev också brodern i konkurs, den i Helsingfors bosatte affärsmannen Abraham Oldenburg. Som en följd av bankrutterna blev slutet för de många svenska lycksökarna, de som under sin livstid påstods ha levt furstligt på godtrogna finländares bekostnad, formligen till ett talesätt. Sedan Oldenburg lämnat landet ströks hans namn från tändsticksfabrikens gäldenärslista år 1876. Han själv flyttade senare med sin familj till Viborg. Björneborgs Tändsticksfabrik visade sig emellertid livskraftig och fortsatte sin verksamhet med växlande ägare ända in på 1950-talet.

MALMÖ KONST-ULL FABRIK

Byggplatsen för den blivande shoddyfabriken såg Längman inte förrän i slutet av september 1861. Bygget krävde fortfarande stora summor. Redan tomterna i den nya (nuvarande gamla) delen av Malmö i hörnet av Södra Promenaden och Malmborgsgatan hade köpts dyrt. All utrustning i den tre våningar höga tegelbyggnaden skulle fungera med ångkraft och fastigheten uppvärmas med varmvattenrör av koppar samt upplysas med gas. Som modell för anläggningen stod ett stort bomullsspinneri i det intilliggande kvarteret, i vars konstruktion man på engelskt vis använt rikligt med gjutjärn.

Längman, Westin och Lindström, som redan flyttat till Malmö, reste på nytt till Berlin där de träffade fabriken blivande 'mäster', John Charlesworth. Sällskapet besökte teatrar som Längman hade för vana, och av en händelse såg de "konungens intåg i Berlin, och vidkommande die Gewerke, sammantaget circa 40 000, hvaribland 10 000 maschin arbetare, så war deras yttre och hållningen utöfver all förväntan, i stöd af sjelfkänslan att den fattiga äger samma rättigheter som den rike".³

Strax efter resan visade det sig att Westin var medellös: "En sådan fantast hade ingen förmodat honom wara, han lefvat detta år fursteligt så att concursen stod för dörren." För att själv behålla fabriken blev Längman tvungen att betala de ansevärliga lån hans kompanjon tagit för bolagets räkning och dessutom dennes

³ Längman torde syfta på Borsigwerke, som tillverkade ångmaskiner, lokomotiv m m och var Berlins största arbetsplats.

rätt stora personliga skulder. Samtidigt växte både arbete och bekymmer. Ålderdomens välförtjänta vila dunstade bort i en vag framtid, vilket Längman kommenterade med karaktäristisk sarkasm: ”der finnes vissa människor och hvaribland jag, som för sina ideer beslutit sig att vara sin egen slaf”.

Nu förestod en flyttning till Skåne, fast ”jag aldrig varit sinnad att bosätta mig uti Malmö, utan för att uppsöka och vistas i mildare klimat affärsfri”. Malmö – med sina ca 18 000 invånare nästan lika stort som Helsingfors – var ändå en stad i utveckling och en bra plats för eventuella kapitalinvesteringar. Hamnen var under utbyggnad och inom några år skulle järnvägen till Stockholm ligga färdig. Köpenhamns sanatorier och erkänt respekterade läkare låg bara ett par timmars väg därifrån. Mellan städerna gick sommartid tre dagliga ångbåsturer. Tomtköpen – Längman ägde till slut nästan hela kvarteret – jämte övriga förvärv under byggtiden band honom på angenämt vis till Malmös borgarkretsar:

”I går var jag å en den brillantaste bal som kallas amarant balen, dit endast ledamöter intagas – och dit man af damer blir införd, blir riddare, af amarant orden, den de påstå på rock knapphållet. Sällskapets hufvudmål är, herrarnas, att skydda det sköna könet – och att förskaffa dem nöjen. Stiftelsen är af drottning Christina- och jag fick mig äfven en orden.”

Å andra sidan medförde den hårda stressen på nytt fysiska symptom. ”Min hälsa har så aftagit och krafterna i hufvudet är ringa – snart skall allt undångöras ty jag behöfver hvila. Aldrig hadde jag trodt mig blifva så svag inom en hast, som jag blifvit och derföre förklarade jag den oro och fruktan om Malmö fabriken.”

Längman reste i mars 1862 – än en gång via Berlin – till London där Ekman redan i månader hade skött hans ärenden. Det nya, i ett flackt landskap anlagda kristallpalatset var massivt byggt och gjorde inte intryck, men det var ”en lycka att det gamla står att beses”. Tack vare de dyra inträdesbiljetterna fick han i lugn och ro och ”utan blygsel” undersöka allt. Men för den vars nyfikenhet 1851 års utställning hade tillfredsställt, betalade det sig inte att se samma utställning en gång till: ”Det är nyttigt för dem som hafva nytta af årligen tillkomna förbättringar.”

Längman besökte Liverpools botaniska institut för att få recept mot sina besvär. London var en tröttande boplats för honom emedan fordonsbullret ansträngde hans hörsel. Förutom för sina hörselproblem sökte han bot för matsmältningsbesvär, reumatism, reumatisk gikt, hosta, förkylning och andningsbesvär. Han skaffade sig också böcker om turkiska ångbad. Sådana hade direktören C F Bergh i Malmö bett om, men tydligen prövade han också själv på liknande vård eftersom han nämnde ett turkiskt ångbad i ett brev till C G Langéen som ägde Broholmens badinrättning i Helsingfors.

I London blev det uppenbart hur framtiden för den anläggning som fått namnet Malmö Konst-Ull Fabrik bekymrade Längman.

Från och med hösten 1862 började han rikta in fabriken mot klädestillverkning av returylle. Ekman åkte i detta syfte runt i Englands industristäder, och en bit in på året 1863 inleddes omfattande investeringar.

Tack vare Ekmans ansträngningar sålde Längman våren 1863 i Hull lump för ett värde av inte mindre än 2 146 pund. På hösten sändes yllepump från Malmö till Hull och till Hamburg. Den ihållande bristen på råmaterial hade upphört i december föregående år då fabriken fick köpa lump av Motala pappersbruk. Malmöanläggningen var i detta skede mera av en köp- och säljfirma än en fabrik. Avlönade arbetstagare var bara bokhållaren Samuel Meisner, kapten Lindström, en städare och en lumpsorterare. För sorteringen anställdes därtill vid behov dagsverkare. Fabriken ångpanna var fram till oktober 1863, det vill säga under Längmans livstid, i funktion bara tre månader. Verksamheten upphörde i och med Längmans död, men från år 1867 tog Malmö Yllefabriks Aktiebolag vid i fabriksfastigheten och sysselsatte som mest över 1 600 personer. En brand förstörde de ursprungliga fabriksbyggnaderna 1888. Den nya fabriken fick i alla fall ett smeknamn som hänsyftade på Längmans tid: "Lumpan" (kallades även "Doffeln").

"FÖR MIN DEL SÅG JAG GÄRNA ATT HAFVA EDER
NÄRMARE "

Koskelins familj hade för Längman en större betydelse än förhållandet mellan arbetsgivare och underlydande lät förmoda. Relationen präglades av ömsesidig tillgivenhet men samtidigt av en

klar hierarki. Gustaf Koskelin var 21 år yngre än Längman och hade tjänat hos honom hälften av sina levnadsdagar eller hela sitt vuxna liv. När Längman grundade ett bolag tillsammans med Westin funderade han redan på arbetsuppgifter åt Koskelin i närheten av Stockholm eftersom dennes barn ”böra erhålla sin undervisning uti denna stad, och följakteligen Mor, om icke sluteligen hela familjen där komma att finna sitt hufvudsäte”.

Ett år senare, på hösten 1861, försäkrade Längman att han skulle avsluta allting i Finland, ty ”där är kallt och öde att återvända”. Koskelinarna hade då redan fattat beslut om att flytta till Sverige så snart familjeöverhuvudets arbetssituation tillät det. Koskelin skulle fungera som lumpuppköpare antingen i Stockholm eller i Göteborg. I september 1861 besökte hela familjen Stockholm, där Koskelin redogjorde för det gångna årets stocktimmerkonton. I följande skede hade Längman planer på att göra Koskelin till disponent vid Malmöfabriken och dennes hustru Sofia till sin hushållerska. Han lovade leta reda på en bostad i Malmö där vartdera hushållet skulle ha egna privata utrymmen men där de, för att underlätta för Sofia, kunde inta måltider tillsammans.

Sofia Koskelin, hennes dotter Hjelmina som hunnit växa upp till ung fröken, Längmans gudbarn Uno och Elida samt Sofias mamma satt i juni 1862 i en andraklasssvagn på tåget från Tavastehus till Helsingfors. Finlands enda järnvägsetapp hade öppnats för trafik först den vintern. Längman, som betalat biljetterna, hade från början tänkt sig att hyra ett par rum på något välrenommerat sanatorium i Köpenhamn ”där Europas skickliga

läkare finnas, och fullständig apothek samt vård för ett ganska moderat pris, vid kända litet dyrare än i Stockholm, men läkare i Köpenhamn äro från alla håll eftersökta. Grefvar, baroner, generaler och dylika betjena sig af dessa hospitaler”. Det slutliga målet för sällskapetets resa ändrades dock till Södertälje och Söderköpings kuranstalter. Detta kom sig kanske av att Längman hade ordnat en plats åt Hjelmina på ett pensionat i Stockholm. Han hade gärna sett att också den sexårige Uno stannat i Stockholm. Men om den saken måste han övertyga pojkens föräldrar:

”Som Uno redan är så till åren att ingen tid för lämpelig skol undervisning bör få förlorad gå – och att den lärdom han tidtals kan i Jyväskylä erhålla, icke är så undervisande som dylika barnskolor i Stockholm anses böra wara, så och då hvarje människas hjerna fordrar i mohn af dess motagnings förmåga – nödig spisning, hvarigenom hjärnan igenom ett först lekande sätt, blifver snarare och lättare i tillfälle att upfatta allt det öfriga som efterkomma skall, så vill jag i tid och medan jag lefver äfven fullgöra skyldigheten till mot min gudson.”

Senare anlände även Koskelin och Längman till Stockholm. Den senare visste redan att Sofia, som tidigare längtat utomlands, nu ändrat uppfattning. Sedan två veckor gått kunde Sofia på grund av sin långt gångna graviditet inte längre skjuta upp återresan till Finland utan återvände hem tillsammans med sin familj. Avskeds-

stunden gjorde dem starkt rörda – det var ju inte bara fråga om Unos utan om alla parters framtid.

Längmans anställningserbjudande hade gjort Koskelin betänksam, inte bara för den främmande omgivningens och de nya uppgifternas skull utan även på grund av patrons sjuklighet och fabriakens ovissa utsikter. I Finland var han i alla fall en känd och efterfrågad yrkesman i skogsbranschen. Längman böjde sig för lösningen och började grubbla på lämpliga arbetsgivare eller kompanjoner till Koskelin. Sofia kom emellertid på nya tankar när hennes månadsgamla gossebarn dog. Året innan hade hon förlorat en dotter som hunnit bli ett halvt år gammal. Efter motgångarna framstod Längmans tal om ett hälsosammare klimat och bättre läkare i ett annat ljus. Livet i Kurkela var betungande och makarna grälade. Sofia skrev direkt till patron och bad honom ordna med en annan bostad för henne och barnen. Samtidigt berättade hon om hur hennes man upplevde att Längman begränsade hans frihet och utövade påtryckning med sina testamentliga donationer. Längman läste brevet med motstridiga känslor. Det väckte förhoppningar, men han ville inte ha Sofia och barnen i Malmö utan familjefadern. Han skrev till Koskelin:

”Jag finner mig alltid skyldig att hylla Sophie för sitt goda hjerta och för sin långa tjänstetid, samt barnens uppföstrande, att ni skulle annat kunna tro, än, att allt är välmenande och välbetänkt. Men skulle I finna sig ledigare och dels wara förmånligare att qvarblifva i Finland, så skall

hvad mine alegater ang Sophie och barnen vidgå, för alltid förblifva oförändrat desamma.”

Längman pressade inte heller i fortsättningen Koskelin men medgav öppet sina egna bevekelsegrunder. Det ständiga livet på hotell kändes tungt: ”För min del såg jag gärna att hafva eder närmare, och att tidtals utgöra min husliga familie, ty efter resor ser man gärna att komma till ett eget hem, för att få uthwila och tiden nalkas obestämd för hädanfärd, och därför önskade jag hafva någon som viste utföra min vilja, vis a vis min qwarlåtenskap”.

Gustaf Koskelin böjde sig till slut för sin makas och sin husbondes önskemål. Längman ansåg det vara ett klokt beslut. Olyckligt i sammanhanget var dock att Koskelin bad om mera pengar till timmerköp fastän han inte avslutat och inte lämnat rapport om sina konton. Sådant hade aldrig tidigare hänt och Längman tog saken hårt: ”Liqvider måste sluteligen göras ty dermed bibehållas vänskapen, dervid är det nu aldeles icke bra, I bör redan förstå att närma men icke att aflägsna sig min vänskap – Jag har här beräknat på Is sinne för ordning och skick i allt, men nu swigtar och mörknar allt för mig.” Den varma tonen i breven var borta. Längman skrev framdeles kort och koncist, med betoning på affärsangelägenheter. I juni uppmanade han visserligen ännu Sofia att stålsätta sig i uppfostringsarbetet med den egeninnige Uno. Sofia hade bett om pengar för en Stockholmsresa, men Längman ansåg detta för dyrt att göra varje år. Han lovade själv att hälsa på Hjelmina under sin Finlandsresa.

TACKSAMHETSSKULDEN

I enlighet med sitt löfte vidtog Längman inga förändringar i sitt testamente. Sofia Koskelin fick en årlig livränta om 1 000 silverrubel och gudbarnen Uno och Elida gemensamt samma summa. För antagandet att Längman skulle ha varit barnens verkliga far finns inget stöd i korrespondensen. Å andra sidan kan det alternativet inte heller uteslutas. Koskelin blev sedermera rådmann i Jyväskylä stad och delägare i tackjärnshyttan i Koskensaari – fastän Längman hade varnat honom för att slå sig på järnförädling. Koskelin dog ”efter långt lidande” i januari 1872. Hans lindrigt skuldsatta dödsbo förklarades i konkurs och fordringar indrevs från de minderåriga barnens livräntor. Även Sofia Koskelins öde blev att gå i konkurs 1884. Hon dog i Kurkela 1905. På gården huserade då den ogifte possessionaten Uno Koskelin som vurmade för hornmusik och i Korpilahti blev känd som ”egendomlig herreman”.

Längman motiverade aldrig på något sätt fördelningen av sin kvarlåtenskap mellan Finland och Sverige. Andelstalen (31/90 och 59/90) låg i alla fall så nära proportionerna mellan ländernas befolkningstal att de måste ha legat till grund för hans disposition. Genom att utesluta befolkningsgrupper med ryskt ursprung och genom att behandla finländska och svenska medborgare likvärdigt visade Längman sin politiska åskådning. Testamentet hade upprättats i slutet av 1859. J V Snellman, några år tidigare utnämnd till professor, hade stärkt sin position med hjälp av förbindelser i Sankt Petersburg. Men efter den samhälleliga oron på

Sina sista levnadsår tillbragte Erik Johan Längman utan stadigvarande bostad. Han dog den 16 oktober 1863 i Helsingfors, i sitt rum på Kleinehs hotell, där han redan hade bott i över en månad. *Bild Helsingfors stadsmuseum.*

Snellmans tid steg nu skandinavister fram som lade tonvikten vid den nordiska samhörigheten och pläderade för ett statsförbund. Enligt de ivrigaste hade Krimkriget erbjudit en historisk möjlighet för Finland att återknyta de gamla banden till Sverige. Den skandinavism som uppvisade antiryska drag förblev dock en marginell företeelse i Finland och kan inte förklara Längmans beslut.

Finlands och Sveriges, finskhetens och svenskhetens inbördes relationer var, sedda från Bottenvikens östra kust, mera skiftande än drömmarna om ett statsförbund. Särskilt kinkigt var läget för

fennomanerna. De som förespråkade finskan fördelade sig på två läger: dels liberalfennomanerna som erkände sina sympatier för svenskan och dess grundlagsenliga rättigheter, dels grupperingarna kring Snellman som stödde sig på kejsaren och hävdade en frigörelse från det svenska. Snellmans benhårda inställning till svenskheten fjärmade på hösten 1859 även hans mest hängivna lärjungar från honom. Dessa representerades främst av tidningsmannen August Schauman, som ansåg att den gemensamma historien och kulturen, inte språket, bildade nationens grundval.

Det enda beaktansvärda samtida utlåtandet om det långmanska testamentets politiska bakgrund skrevs i det gamla liberalfennomana lägret. Filologen Daniel Europaeus, en av Suometars grundare – en finskspråkig tidning som utkom i Helsingfors 1847-56 – sjöng tacksamhetens lov i sin finska tidning Kansakunnan Lehti (Nationens Tidning):

”Ett sådant testamente kan man inte annat än på alla vis prisa, och för detsamma bör Finlands folk storligen tacka Gud, allt godas tillskyndare och herre. Detta testamente är ett svar, mer än guld värt, till dem som på alla sätt vilja inflamma förhållandet mellan finnar och oss samt svenskar i Sveriges land. Leve detta det allra yppersta ynnestbevis på vår tro och vår civilisation, dem vi finländare hafva gemensamma med Sverige som skänkt oss vår lagliga samhällsordning – måtte bara en dylik fosterländsk postum stipulering hos oss bli så gängse bruklig som bara kunde ske.”

Europaeus ansågs vara en bråkstake i klass med Längman och Gottlund och en egenartad tänkare. I samtidens ögon var hans tolkning av testamentets syften emellertid mer naturlig än egenartad. Juristen J Ph Palmén, vars uppgift det blev att tillvarata Sveriges intressen i Längmans dödsbo, vägrade av samma skäl att ta emot ett arvode. Han ansåg sig redan ha blivit lönad av ”att såsom enskild finsk man få i någon ringa mån göra en återtjänst åt Sverige, till hvilket Finland stod i oberäknelig skuld för hvad det erhållit i kultur, lagstiftning och historia”.

Längman framförde i sitt testamente en mycket pessimistisk och i tidens anda ”malthusiansk” syn på Finlands och dess invånares framtid:

”Mine uti Finland under idkad sågrörelse uti nära 30 år i alla directioner gjorda resor, äfven ägt ett sågwerk uti Öfver Torneå, har lärt mig känna hvarje mänskligt lidande; Och hvilket om genom Cultivering m.m. småningom och först efter Sekler till det mästa afhjelpat, ändock aldrig skall i och för Climatets svåra och Jordmånens mera vanlottade beskaffenhet kunna frigöras från ömsom påkommande Frost-, Missväxt-, Hungers- och Farsotsår, samt deraf härrörande nöd; Ja äfven ibland de bättre stånden detta förutan uppstående fattigdom och armod, och förnämligast då befolkningen i mohn af tid och odling hunnit tillväxa, samt det nödvändiga industrin derjemte såsom följd tillbragt det mehnliga, en mängd proletarer, om hvilkas nöd ingen kan för eget bestånd sig bekymra.”

Vid 200-årsjubileet av Längmans födelse (1999) hedrades donatorn med en krans på sin grav på Sandudds begravningsplats i Helsingfors. På bilden syns bland andra representanter från Finska Kulturfonden samt (andra från vänster) författaren till denna skrift. *Foto Jukka Uotila.*

Längmans testamente representerade för hans samtid ett extremt exempel på det nya mode enligt vilket kapital förräntades en lång tid innan man påbörjade en utdelning. Den svenska tidningen Nya Dagligt Allehanda höll det rentav för en excentrisk plan. I Sverige började Längmanska kulturfonden dela ut stipendier år 1919 och Längmanska företagarfonden först 1959, hundra år efter testamentets upprättande. Motsvarande fond på den finska sidan, Kunnallisrahasto, delade ut sina första stipendier 1955. Längmanska kulturstipendier hade man däremot delat ut i Finland redan från och med 1877.

Eftersom det inte existerar någon avbildning av Erik Johan Längman skapades till 200-årsjubileet 1999 en bronsbyst utifrån en fritt föreställd Längman. Den förvaras i dag hos Finska Kulturfonden i Helsingfors.
Foto Jukka Uotila.

Beträffande medlens förräntning anslöt sig testamentet emellertid på ett intressant sätt till den skogsdiskussion som fördes i Finland på 1840-talet. Sägägarna beskylldes då för skogsskövling och för att de kortsiktigt samlade vinster på bekostnad av nationens i skogen bundna kapital och av kommande generationer. Längman och Snellman förordade en utvidgad avverkning av stocktimmer i snabbare takt, så att det i skogar bundna kapitalet skulle bringas i cirkulation samt till att som helhet producera mera. ”Skogsdjefvulen” Längman investerade redan under sin livstid den i skogen samlade förmögenheten i industriella projekt och, vilket är väsentligare – den rikedom han sålunda genererat genom att förädla nationens reserver donerade han inte till ”dagens generation” utan uttryckligen till kommande släktled. Samhällets snabba förvandling och den tidvis kraftiga inflationen i Finland kunde han däremot inte på något sätt förutse.

LITTERATUR

Litteratur och källor till grund för denna biografi återfinns i författarens avhandling *Metsäpirulainen. Liikemies Erik Johan Längman (1799–1863) talousjärjestelmän murroksessa* [Skogsdjefvulen. Erik Johan Längman (1799–1863), affärsman i en ekonomisk brytningstid] som kan läsas på finska på <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/46800/metsapir.pdf>

På svenska har följande texter tidigare publicerats om Erik Johan Längman:
von Born, Eric: *Erik Johan Längman. Dröm om handling. Finländska gestalter VII*. Ekenäs 1968.

Mannil, Ragnar: *Erik Johan Längman – sågpatron och stordonator*. Wasabladet 23.5.1999.

Personregister

- Adolf Fredrik, kung 27
af Forselles, Per 99
af Forselles, Sofia
 (EJL:s systerdotter) 99
af Uhr, Carl David 54
Ahlstubbbe, Lars Isak 100
Alexander I, kejsare 30, 96
Alexander II, kejsare 20, 127
Alfthan, A, handelshus i Viborg 134
Aminoff, Carl Henric 115
Aminoff, Gustaf 68
Antell, Carl Johan 102
Antman, Simon Wilhelm 145, 151
Arppe, Nils Ludvig 65f, 110, 127
Berg, Fredrik Wilhelm Rembert 127, 140
Bergh, C F 161
Bergstedt, Carl Gustaf 20, 146f
Bergström, Carl 46
Bibau & Wong,
 handelshus i Stockholm 42
Björkstén, Joseph 143
Boije, Johan Ernst August 62f, 134
Boije, Otto 78ff, 134
Borgström, Henrik 47, 71, 98f, 135, 143
Bruun, Christian 73ff, 99, 112ff, 149
Bruun, Jean 126
Calonius, Mathias Alexander 45
Candelin, Leon 20, 46, 145
Carnegie, Andrew 5
Cederberg, Anders 76
Charlesworth, John 159
Christina, drottning 160
Cygnaeus, Fredrik 109
Dippell, Julius 21
Dresser, Henry
 17, 98, 111, 120, 137ff, 148f
Ehrenström, Johan Albrecht 34
Ekelund, Lars 62
Ekman, Robert Georg 129, 142, 161f
Engel, Carl Ludvig 35f
Engström, D & Söner,
 handelshus i Stockholm 43
Europaeus, Daniel 169f
Forsell, Jakob 99
Girsén, Gustaf 130f
Gottlund, Carl Axel 133, 144, 170
Grenman, Jacob Fredric 78
Gronow, Wilhelm 118
Grotenfelt, släkten 61
Gustav III, kung 32, 104
Gustav IV Adolf, kung 52
Gustav Vasa, kung 108
Gylden, Claës Wilhelm 140
Hackman & Co.,
 handelshus i Viborg 51, 68, 95, 126
Hernmarck, Conrad
 18, 21, 135f, 146, 153, 156ff
Hess, Jacob Heymann 43
Hjelt, Otto 21
Hobin, Christian 18, 129, 140f, 149
Idestam, Gustaf 56
Isherwood 71
John, L J 43
Johnson, Samuel 143ff, 148, 152
Jusselius, Johan (EJL:s morfar) 28f
Kellgren, August 71, 86, 95, 119
Kellgren, Bonaparta 119, 139
Kellgren, Herman 95, 97
Kleman, Pontus 145, 148, 152
Klimetz, Fredrik Wilhelm
 (EJL:s systerson) 45, 61
Kockum, Frans Henrik 154

Koponen, Aaron 62
 Koskelin, Elida 131, 163, 167
 Koskelin, Gustaf
 17, 119, 130, 141, 145, 149, 163ff
 Koskelin, Hjelmina 130, 163f, 166
 Koskelin (f. von Knorring), Sofia
 130f, 163ff
 Koskelin, Uno 130, 163ff
 Krohn, Carl Henric 146
 Krook, Johan Gustaf 115
 Lagerborg, Robert Wilhelm 89
 Lamm, Leopold 136
 Langéen, Carl Gustav
 20, 48, 71, 136, 161
 Langenskiöld, Fabian
 140ff, 145, 147, 151
 Lannér, Jacob Fredric 49, 51
 Laurell, Gustaf 55f, 100
 Levin 139
 Liljevalch, Carl Fredrik 62, 93
 Lindström, T F 154f, 159, 162
 Londicer, Georg 146, 153, 156f
 Lothaus, professor 144
 Lovin, Jacob Johan 31
 Lovin, Johan Fredric (EJL:s kusin) 33f, 48
 Lundgren, Carl Gustaf 63
 Längman, Abraham Eric (EJL:s far)
 28ff, 32, 37
 Längman, Eva (EJL:s halvsyster) 30
 Längman (f. Wassén), Eva Sofia (EJL:s
 mor) 28ff, 36, 45f
 Längman, Lovisa (EJL:s halvsyster) 30
 Längman, Mathias (EJL:s farfar) 27ff
 Länkinen/Längman, Eric (EJL:s farfars-
 far) 27f
 Malm, Petter 40
 Mannil, Ragnar 13, 173
 Matsen, J D 111, 137f
 Meisner, Samuel 162
 Meller, Fredrik 101f
 Michaeli, herr 145
 Monthan, Gustaf 63
 Mustonen, Mats 63
 Napoleon, kejsare 96
 Nikolaj I, kejsare 60
 Nordström, Johan Jakob 97
 Nylander, Johan (EJL:s mormors bror) 27
 Nylander, släkten 27
 Nyman, Matts 100
 Näslind, Mårten Christopher 40
 Näslind, Per 29, 31ff, 33
 Näslind, Petter 33f, 48
 Oldenburg, Abraham 158
 Oldenburg, Hampus Julius
 18, 122, 134ff, 143, 147, 152f, 156ff
 Olin, Gustaf 45
 Palmén, Ernst Gustaf 22f
 Palmén, Johan Philip 22, 170
 Palmgren, M F 46
 Paul, Carl 119f
 Pfeil, Friedrich Wilhelm Leopold 97
 Pipon, Gustaf 71
 Platzman & Soehnes, firma i Lybeck 72
 Ponomareva, Anastasia 119f
 Pynninen, Juho 94
 Ramsay, Anders 157
 Ramsay, Gustaf Adolf 60, 67, 87f, 91, 108
 Renholm, Abraham 99
 Roering, Abraham
 (EJL:s farmors far) 27ff
 Roering, Otto Wilhelm 71, 86
 Rosenius & Seseman,
 sågföretag i Viborg 94f, 134
 Rostoffskij, Iwan 56
 Roswall, Otto 102
 Runeberg, Johan Ludvig 100
 Sahlberg, Axel Herman 77
 Saitzoff, Mathra 32f
 Schauman, August 86, 169
 Schiller, Friedrich 144

Sederholm, Gustaf Adolf 38, 48
 Sibelius, Fredrik 42f
 Silfvenius, Anders 63, 68f, 75, 130
 Sjöman, Thure 105
 Snellman, Johan Vilhelm
 7ff, 20, 25, 85ff, 93, 95f, 98, 100, 104f,
 107, 151f, 167ff, 172
 Stjernberg, Adolf Fredrik 31ff, 36, 61f
 Sucksdorff, Israel 116
 Sundberg, Carl Johan 37
 Sundman, Gustaf Wilhelm 35, 43, 47
 Svanström, Johan Jakob 62, 130
 Taube, Johan 30
 Taube, Maria 130
 Teittinen, Tuomas 64
 Tigerstedt, Adolf Wilhelm 95
 Tigerstedt, Gustaf 120f, 129
 Tigerstedt, Karl Konstantin 95
 Tjukov, Dmitrij 56
 Tollander, Johan Magnus 134ff, 139, 143
 Tolonen, Carl 119
 Trapp, Robert 83
 Ullberg, C O 64, 81
 Wahl, Paul 18, 48f, 51ff, 71f, 75, 81ff,
 98, 112, 114, 126f, 149
 Wahllund, Cajsa 39
 Wahren, Axel Wilhelm 18, 135
 Wallas, Adolf Fredrik 48, 71
 Walle, Daniel Fredrik 64
 Wasenius, Gustaf Otto 46f, 72, 85
 Wassén (g. Längman),
 Eva Sofia (EJL:s mor) 28ff
 Wathén, Märthen 35
 Wathén, Sven Anders 33ff, 47
 Westerlund, Anders 65
 Westerlund, Gustaf Adolph 41ff, 46
 Westerlund, Sofia 46
 Westin, Frans Ferdinand 153ff, 159, 163
 Westling, Swante T 60
 Wickman, Gustaf Adolf 38, 44, 48
 Wiik, Carl Gustaf 60, 81
 Wilcke, Adam 94
 Winter, Eric Wilhelm 30
 von Born, Eric 5, 173
 von Haartman, Lars Gabriel
 6, 87ff, 105, 108f, 128, 140
 von Hertzen, Wilhelm Gotthard 118
 von Knorring (g. Koskelin), Sofia
 130, 163ff
 von Wright, Magnus 86
 Wrede, Gustaf 52, 54, 73
 Wrede, Rabbe Zachris 99, 150, 152
 Yrjänä, Jouni 5ff, 23
 Yrjösuuri, Thomas 100ff, 105
 Zakrevski, Arsenij 39
 Östman, Johan Erik 119